

ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਮੇਰੀ ਆਤਮ ਕਥਾ

ਮੁੱਖ-ਸ਼ਬਦ

ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤ ਤੇ ਚਾਹਵਾਨ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਆਤਮ ਕਥਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਗਾਂਹ-ਵਧੂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲੇਗਾ। ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਵਾਂ ਬਣਾ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਬੱਚਾ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਅਪਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਉਹ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਏਨਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੁਪਰਮੈਨ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹਾਂ, ਲਗਨ ਸੌ ਫੀ ਸਦੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਅਟੱਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

—ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ	7
ਮੇਰਾ ਜਨਮ	12
ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ	15
ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸੰਤ	18
ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕ	23
ਮੇਰੀ ਮੰਗਣੀ ਤੇ ਵਿਆਹ	30
ਬਾਪੂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ	35
ਮੇਰਾ ਮੁਕਲਾਵਾ	43
ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫੇਰੀ	51
ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ	61
ਘਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣਾ	76
ਮੇਰੀ ਦੂਜੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫੇਰੀ	82
ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਫੇਰੀ	89
ਮੇਰੀ ਤੀਜੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫੇਰੀ	95
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਮਰਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ	98
ਮੇਰਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ	103
ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ	107
ਮੇਰਾ ਦੂਸਰਾ ਤੇ ਅਸਲੀ ਵਿਆਹ	112
ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼	115
ਯਾਦਗਾਰ ਤੇ ਕੁਲਵਧੂ ਤੋਹਫ਼ੇ	124
ਮੈਂ ਫ਼ਿਲਮ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ	130
ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ	135
ਮੈਨੂੰ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਹਨੂੰਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੀ?	141

ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ

ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਧਰਮੂਚੱਕ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਈ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਲਈ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਟੋਟਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਟੋਟੇ ਪੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਕੱਚਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੱਕਾ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਲਈਏ।

ਧਰਮੂਚੱਕ ਪਿੰਡ ਬੱਝੇ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਵਡੇਰਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰਮੂ ਸੀ, ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਕੁਹਾਟਵਿੰਡ ਤੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਪਿੰਡ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਤਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਸੱਸਾਂ ਦਾ ਇੱਟ-ਖੜੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਵਜ੍ਹਾ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਰੱਬ ਜਾਣੇ, ਪਰ ਧਰਮੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਧਰਮੂਚੱਕ। ਮੈਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਗੋਤ ਦੇ, ਭਾਵ ਕਿ ਰੰਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਈ ਪਿੰਡ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੂੜਾ ਰੰਧਾਵਾ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਕੇ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰੰਧਾਵਿਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਮ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਧਰਮੂ ਨੇ ਧਰਮੂਚੱਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡ ਬੱਝੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਨਣਕੇ, ਭੋਲੇਵਾਲਾ, ਸੈਦਪੁਰ ਵਗੈਰਾ ਵਗੈਰਾ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ, ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ ਧਰਮੂ ਰੰਧਾਵੇ ਦੀ ਔਲਾਦ, ਜਿਹੜੀ ਸਤਾਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਧਰਮੂਚੱਕ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਧਰਮੂ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਾਂਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨੇ ਵਿੱਤੋਂ ਬਾਹਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਤਾਰ ਭਾਵ ਲੜੀ ਨੂੰ ਪਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤਕ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਧਰਮੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਦਾ ਖੋਖਰ, ਖੋਖਰ ਦਾ ਪਠਾਣ ਤੇ ਪਠਾਣ ਦਾ ਸਾਂਦਰਾਣ, ਸਾਂਦਰਾਣ ਦਾ ਢੀਂਗਾ ਤੇ ਢੀਂਗੇ ਦਾ ਨੰਦਾ, ਨੰਦੇ ਦਾ ਗੁਰਦਾਸ, ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਪਲਾਤ ਤੇ ਪਲਾਤ ਦਾ ਦੇਵਾ, ਦੇਵੇ ਦਾ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸੌਂਦਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ, ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ, ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਦਾ

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ, ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ
 ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਵ ਬਕੱਲਮ ਖੁਦ। ਮੈਂ ਤੇ ਰੰਧਾਵਾ, ਯਾਨੀ ਸਰਦਾਰਾ
 ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਤੇ ਮੈਂ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਪਿਤਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦ ਘਰ ਉਦੋਂ ਜਨਮੇ,
 ਜਦੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦਾ
 ਪਰਿਵਾਰ ਇੰਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਘਰੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਹੋ ਕੇ, ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਈ ਘਰ ਬਣ
 ਗਏ। ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਓ ਦਿਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਬਣਾਉਣ ਦੀ
 ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ, ਸਾਡੇ ਪੜਦਾਦੇ ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ
 ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ, ਕੁਝ ਪੈਲੀਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾ
 ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ, ਮਾਮਲਾ ਭਰਨ ਦੇ ਦੁਖੋਂ
 ਸਾਡੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜ਼ਮੀਨ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਘਰ
 ਜ਼ਰਾ ਸੌਖਾ ਹੈ, ਮਾਮਲਾ ਤਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਮਾਮਲੇਦਾਰ, ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
 ਮਾਮਲਾ ਲੈਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਕਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਰਕਮਾਂ ਵਸੂਲ ਹੋਈਆਂ।
 ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਭਈ ਹਰ ਸਾਲ ਤੇ ਅਸੀਂ ਐਨਾ ਮਾਮਲਾ
 ਤਾਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਾਰ ਸਾਡਾ ਮਾਮਲਾ ਵਧ ਕਿਉਂ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮਾਮਲੇਦਾਰ ਨੇ
 ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਅਜ਼ਾਫਾ (ਵਾਧਾ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ
 ਵਾਲੀ ਭਾਵ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ
 ਲਈ ਮਾਮਲਾ ਵਧੇਰੇ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਮਾਮਲਾ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਪਿਆ ਪਰ
 ਦੂਸਰਾ ਸਾਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਕੇ, ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ
 ਹਟਾਈ। ਇਹ ਸੀ ਹਾਲ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ
 ਬਾਅਦ, ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਸਾਡੇ ਲਾਗਦੇ ਪਿੰਡ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਦੇ ਇਕ ਜਣੇ ਨਾਲ,
 ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ
 ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ 'ਤੇ ਬੜਾ ਮਾਣ
 ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਖ਼ਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਭਈ ਜੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੇਤ
 ਇਸ ਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦੀ ਖੱਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਏ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ
 ਉਥੋਂ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਜੱਟ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਆਓ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਤਾਓ, ਖੱਲ ਚੁੱਕ
 ਕੇ ਭੱਜਿਆ ਧਰਮਚੱਕ ਵੱਲ। ਕਹਿੰਦੇ, ਕੋਈ ਬੁਢੜੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬੈਠੀ ਸੀ।
 ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਇੱਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਜੱਟ ਪਿਛੇ ਮੁੜਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ
 ਧਰਮਚੱਕੀਆਂ ਕੋਲ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਜਾਣ ਜੋਗੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਣੀ।
 ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਹਯਾਤੇ ਕੋਟ
 ਜਿਹੜਾ ਧਰਮਚੱਕ ਤੋਂ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ, ਜਾ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ।
 ਬਾਬੇ ਹੋਰੀ ਚਾਰ ਭਰਾ ਸਨ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ, ਮੱਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੂੜਾ ਸਿੰਘ।
 ਰੋਜ਼ ਧਰਮ ਚੱਕੋਂ ਹਯਾਤੇਕੋਟ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਚਾਰਾ ਵਗੈਰਾ
 ਵੀ ਏਡੀ ਦੂਰੋਂ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਛੇ ਵੀਹਾਂ ਵਿੱਧੇ ਜ਼ਮੀਨ ਜਿਹੜੀ
 ਇਹਨਾਂ ਛੇ ਵੀਹਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਖਰੀਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ

ਪਾਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ। ਜਦੋਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੁਪਏ ਬਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹਯਾਤੇਕੋਟੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਛੇ ਵਿੱਘਿਆਂ ਉੱਤੇ ਛੇ ਵੀਹਾਂ ਰੁਪਏ ਵੱਟ ਕੇ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾਏ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਡਾ ਲਈ। ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨਾੜੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਧੁੰਮਾਂ ਪਾਈ ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਹਮੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਤੜਕੇ ਲੋਕ ਸੁਣਦੇ ਸਨ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੰਡੀਦੀ ਵੰਡੀਦੀ ਇੰਨੀ ਘਟ ਗਈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ, ਜੋ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਤਗੜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਾੜਾ ਬਣਾਈ ਜਾਣ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਘਟਾਓ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹਯਾਤੇਕੋਟ ਵਾਲੇ ਪੈਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਮਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ 'ਤੇ ਹੀ ਚੰਨਣਕਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਘਰ ਦੇ ਪੰਜ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਿੱਘੇ, ਬਾਬੇ ਹੋਰੀਂ ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਕੇ ਲੱਗੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਕਈ ਲੋਕ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲਗੇ।

ਪਿੰਡ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪੱਤੀ ਦੇ, ਜਿਹੜੇ ਧਰਮੂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੋਤਰੇ ਹਰਾਣ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਨ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵਗੈਰਾ ਕਮਾਈਆਂ ਕਰਨ ਗਏ। ਸਾਡੀ ਪੱਤੀ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਦੇਸ ਜਾ ਕੇ ਇੰਨੇ ਉਦਾਸ ਹੋਏ ਕਿ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਈ ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਸ ਆਪਦੇ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਬਈ ਸਾਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਛੱਡ ਆਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਆਪੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਭੋਲੀ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਗੱਲ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬੜੀ ਦੇਰ ਮੌਜੂ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਜਿਹੜਾ ਧਰਮੂਚੱਕ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਸੱਤ ਅੱਠ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ, ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦਾ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਦੇ ਵੀ ਕੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਬਟਾਰੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਭਾਵੇਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਭਾਵੇਂ ਲੰਡਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦਿੱਲੀ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਰਦੇਸ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਮਸੀਂ ਕੋਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਥ ਲੱਭ ਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਏ ਕਿ ਮੁੜ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਰਾਹ ਖਹਿੜਾ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰੇਲ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਲੋਕ ਸੌਖੇ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਵਸੇ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਨਾਚੂ

ਖਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕੇ ਬਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਿੰਡ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਹਨ ਤੇ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਪਟੜੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਜਾਈਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਈਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਲਾਗੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਨੇ। ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ। ਕਈ ਵੇਰ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਟੜੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਰਹਿਣਾ। ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਜੋ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਘੁੱਗੀ ਵਾਂਗੂ ਉਡਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਭਈ ਇਹ ਇਥੋਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਗੱਡੇ ਜਿੱਡਾ ਵੱਡਾ। ਜੇ ਬਹਿਸ ਵਧ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੌਜੀ ਚਾਚੇ ਕੋਲੋਂ ਜਾ ਕੇ, ਪੁੱਛ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਗੱਡੇ ਜਿੱਡੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵੇਲੇ ਦੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। 19 ਨਵੰਬਰ 1928 ਦਾ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਗੱਲ 1933 ਜਾਂ 34 ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵੇਖਣਾ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਅਚੰਭਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ। ਬਾਬੇ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਭੋਇੰ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਕਵਾਰੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਛੜਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੈਰ, ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਕਵਾਰੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਣ। ਪਾ ਲਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਚੰਗੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਭੂਆ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਬੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਜ਼ਰਾ ਸੌਖਾ ਸੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਖਰਚ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਸੋ, ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲਏ ਗਏ, ਭਈ ਜੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਤ ਪੈਸੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਡੇਢ ਵਿੱਘਾ ਜ਼ਮੀਨ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਲੈ ਲਵੇਗਾ। ਖੈਰ, ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਬੜੇ ਟੌਹਰ ਨਾਲ, ਪਰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਲਗ ਗਈ ਚਿੰਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਬਣ ਗਈ ਕਰਜ਼ਾ ਲਾਹੁਣ ਦੀ। ਆਖਿਰ ਗੱਲ ਇਥੇ ਮੁੱਕੀ ਕਿ ਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਕਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਹਿਣਾ, ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਈ ਜਾਵੇ।

ਬਾਪੂ ਦੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਤਨਖਾਹ ਵਗੈਰਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੀ ਜਾਣੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਭਈ ਵਾਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਗਿਆ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਚਿੰਤਾ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉ ਰਹੀ। ਅਗੋਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਕੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ

ਕੋਲੋਂ ਲੁਕੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਜਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਬਈ ਪੈਲੀ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਬੜੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਆਖ਼ਿਰ ਮਾਂ ਜੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਵੇਚ ਕੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਖ਼ੈਰ, ਜੋ ਹੋਇਆ ਸੋ ਹੋਇਆ, ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਬਾਪੂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਭਰਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਬਾ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਧਰਮੂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਬੱਧਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਨੌਂ ਸੌ ਵਿਘੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਦਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਔਲਾਦਾਂ ਨੇ ਜੰਮ ਕੇ ਇਸ ਰੰਗੀਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਏ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਘਟਦੀ-ਘਟਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਘਰ ਪੰਜ ਜਾਂ ਦਸ ਵਿਘੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਫਿਰ ਵਿਚਾਰੇ ਧਰਮੂਚੱਕੀਏ ਪਿੰਡ ਛੱਡ-ਛੱਡ ਲੱਗੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਵੱਸਣ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰਤ ਈਜ਼ਾਦ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਲੱਭ ਹੀ ਲਿਆ ਤੇ ਮਨੀ ਆਰਡਰ ਧਰਮੂਚੱਕ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਮੇਰਾ ਜਨਮ

ਮੇਰਾ ਜਨਮ 19-11-1928 ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ 17-11-1928 ਦਾ, ਇਸ ਦਾ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 17-11-1928 ਤੇ ਇਕ ਪੱਤਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਂਧੇ ਕੋਲੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੱਸ ਕੇ ਤੇ ਇਹ ਦੱਸ ਕੇ ਕਿ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤੜਕੇ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲੀ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਦੀ ਤਰੀਕ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਪਾਂਧੇ ਨੇ 19-11-1928 ਦੀ ਤਰੀਕ ਦੱਸੀ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੜਬੜ ਇਸ ਲਈ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਉਮਰ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਜਿਹਾ ਉਡਾਇਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਕਿ ਭਈ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੱਕੀ ਉਮਰ ਦਾ ਪਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਹੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਫ਼ਾਰਮ ਭਰਿਆ ਸੀ ਉਹ ਬੰਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਜੇ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਉਮਰ ਦੱਸੇਗਾ ਤਾਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ। ਮੈਂ ਲਾਚਾਰੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਭਈ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੱਕੀ ਉਮਰ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ 18 ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਮਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਹਿਨਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਅੰਦਾਜ਼ਨ 18-19 ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 20 ਸਾਲ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਰਹੇਗਾ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਭਈ ਇਹ ਤਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੈਨੂੰ ਝੂਠ ਜ਼ਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਫ਼ਾਰਮ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦੇ, ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣ ਕੇ ਆਪੇ ਤੇਰੇ ਘਰ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਤੇ ਫ਼ਾਰਮ 'ਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਉੱਪਰ ਵਾਲਾ ਕਿੱਸਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬੈਠਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸੰਨ 1947 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਏ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਨ 1948 ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਈ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀ ਪਾਸਪੋਰਟ ਬਣਾ ਲਵੋ ਤਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਦਰਾਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਇਕ ਪਰਮਿਟ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਾਂ। ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਦੋਹਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਪਾਸਪੋਰਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਛਾ ਗਈਆਂ। ਮੰਨੋ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਪਾਸਪੋਰਟ ਪਾਈ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਮਤਲਬ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਘਰ ਭਾਵ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਅਚਾਨਕ ਘੋਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇੰਨਾ ਅਚਾਨਕ ਬਣਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਾਸਪੋਰਟ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਵਕਤ ਲਗਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ 'ਬਤਾਵੀ' ਤੇ 'ਬਾਂਡੂਪ' ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੇਖ ਸਕਣੇ।

ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਸਾਈਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਂਟਰੈਕਟ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਦ ਕਿ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਲਿਖਿਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਦਸਤਖਤ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਮਨ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਭਈ ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਇੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿਖਣੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆ ਜਾਵੇ।

ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਘੋਲਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਾਕਸਰ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੈਕਸਿੰਗ ਕਰਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਇਕੋ ਹੀ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਨਿਤਨੇਮ ਨਾਲ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਜ਼ਬਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟੀਚਰ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਤੋਂ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ A, B, C ਤੋਂ Z ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਆ ਗਈ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ। ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਗੀਰ ਨੇ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਉਸ ਵਕਤ ਤੱਕ ਰੱਖੀ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮੈਂ ਖੁਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਲਿਖਣ ਨਾ ਲਗ ਪਿਆ। ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਣਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਖੌਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਖੇ ਇਹਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਲੱਗਣੈ ! ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਤਾਂ ਪਟਵਾਰੀ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ੈਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜੱਟਾਂ ਬੂਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵੀ ਫਿਰ ਆਇਆਂ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕੰਮੋਆਣੀਏ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ (ਅਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂਤਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਜੱਗ ਵੇਖਿਆ, ਰੂੜੀਆਂ ਪਿਛਵਾੜੇ ਹੱਗ ਵੇਖਿਆ)।

ਸੋਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ ਪਰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਵੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਝੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੱਬਲ

ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਮਲਵਈ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨੀ ਉਸ ਦਾ ਨਿਤ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਧੂਤੇ ਤੇ ਖੱਬਲ ਲਫ਼ਜ਼ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ (ਪੰਜਾਬੀ) ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਖੱਬਲ ਤੇ ਧੂਤੇ, ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮਤਲਬ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਹੈ। ਮਾਝੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਖੱਬਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਝੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਲਵਈਆਂ ਨੂੰ ਧੂਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਥੇ ਸਾਂਝਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਵੇਖੋ ਵੇਖੀ ਦੁਆਬੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ।

ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦਾ ਹਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈਏ। ਤਰੀਕ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਪੱਕੀ ਤਰੀਕ ਪਤਾ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ (ਪਰ ਸੌ ਹਥ ਰੱਸਾ ਤੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਗੰਢ) ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੰਮੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਭਈ ਪਲੇਠੀ ਦਾ ਪੁੱਤ ਜੰਮਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਵਾਜੋਂ ਵੱਧ ਖਰਚਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕਪੜੇ ਲੱਤੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੇਰੇ ਮਾਮਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਨੱਤੀਆਂ ਪਾਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਨੇ। ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੱਕ ਆਮ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਫ਼ਿਲਮ ਸਟਾਰ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖ਼ੈਰ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨੱਤੀਆਂ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਸੁੱਜ ਕੇ ਭੜੋਲਾ ਹੋ ਗਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੋਣੋਂ ਹੀ ਚੁੱਪ ਨਾ ਕਰਾਂ ! ਇਕ ਰਾਤ ਮੈਂ ਏਨਾ ਰੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਪਰਨਾਲੇ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਦੇ।” ਬਾਹਰ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਅੰਦਰ ਮੇਰੇ ਰੋਣ ਦਾ, ਬਾਪੂ ਵਿਚਾਰਾ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣੈ। ਬੜੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੀ ਰਈ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨੱਤੀਆਂ ਲਾਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦੇ ਸੌਣ ਦਿੱਤਾ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਪਟੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਕੋਲ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਬਰਵਾਲਾ ਰਪਟੀਆ ਸੀ। ਜਦ ਤਕ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜੰਮਣ ਦੀ ਖਬਰ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਓਨਾ ਚਿਰ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਣ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਵਾ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਕੀ ਹੀ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਰਜਿਸਟਰ ਵੇਖਣ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਵਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਬਾਬੇ ਬਰਵਾਲੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ।

ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ

ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਹੈ ਉਮਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਪਰ ਅੱਟੇ ਸਟੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਕਹਿ ਲਵੋ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਖੇਡਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਨੰਗ ਧੜੰਗੇ, ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਤੜਾਗੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਧਰਮੂਚੱਕ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਢਾਬ 'ਤੇ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਾਮਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਅਕਸਰ ਲੋਹੜੀ ਵਗੈਰਾ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਵਾਪਿਸ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਢਾਬ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਮਾਮੇ ਦੀ ਲਾਲ ਘੋੜੀ ਲਾਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਦੌੜ ਪਿਆ ਮਾਮੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮਾਮੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ, ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੋੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗ ਧੜੰਗੇ ਨੂੰ ਧਰਮੂਚੱਕੋਂ ਰਤਨਗੜ੍ਹ, ਜੋ ਕੋਈ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸੀ, ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਓਏ ਮੁੰਡਿਓ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਚੱਲਿਆਂ, ਕਿਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਨਾ ਫਿਰਨ। ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਘੋੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਮਾ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮਾਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ ਨਾਲੇ ਕਪੜੇ ਤਾਂ ਪਾ ਲਿਆਉਂਦਾ! ਮਾਮਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੁੱਛੜ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇਕ ਹੱਟੀ ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੱਟੀ ਬੁਆ ਦਿੱਤੇ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਸੀ। ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਦਰਜੀ ਵੀ ਉਥੇ ਹੋਗਾ ਸੀ। ਮਾਮੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਜ਼ਰਾ ਮੁੰਡੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਝੱਗਾ (ਕਮੀਜ਼) ਬਣਾ ਦਿਓ।” ਬੁਏ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿਆਂ ਇਹ ਕਿਹਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਮੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੰਤੀ ਦਾ। ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਗਿਆ।” ਮੈਨੂੰ ਮਾਪ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁਏ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਮੱਥੇ ਦੀ ਰੇਖਾ ਵੇਖੀ, ਨਾਪ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਰੂੜ ਸਿਆਂ, ਇਹ ਬਾਲਕ ਤਾਂ ਬੜੇ ਨਛੱਤਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨੰਗੇਜ ਤੂੰ ਅੱਜ ਢਕਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਵਕਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਨੰਗੇਜ ਢਕੇਗਾ।” ਮਾਮੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਮੋਝੁਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਕਲੇਜੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਸੂਰਤ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।” ਇਹ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਕਿਹਾ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਮੇਰੇ ਫਿਲਮ ਸਟਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਮਾਮਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਬੰਬਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ

ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਕਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਤੜਾਗੀ ਪਾਈ ਖੜ੍ਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਤਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਨਕੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਝੱਗਾ ਸਿਲਾਉਣ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਡਿਤ ਬੂਆ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਘੱਟ ਬੀਤਿਆ ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ।

ਬਾਪੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮਚੱਕ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਲਾਗਦੇ ਪਿੰਡ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਮਦਰੱਸਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਸਕੂਲ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਸੀ ਮਣਸਾ ਰਾਮ। ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਮਣਸਾ ਰਾਮ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੱਕੀ ਕਲਾਸ ਦਾ ਮਨੀਟਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਜਿਹੜੇ ਮੈਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਈਰਖਾ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮੇਹਰਾਂ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਮਾੜੇ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਡਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਰਾ ਵੱਡੇ ਤੇ ਤਗੜੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਡਰ ਪਾ ਕੇ ਡਰਾ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਲੱਕੜ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਕਾਇਦਾ ਮੇਰਾ ਬਸਤਾ ਸੀ। ਤਖ਼ਤੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਉੱਪਰ ਗਾਚੀ ਮਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧੁੱਪੇ ਸੁਕਾ ਕੇ ਸਬਕ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਤਖ਼ਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਮਨੀਟਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਬਣਿਆ ਓਨਾਂ ਚਿਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਸਨ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਖਾਣਾ ਵੀ ਖਾਓ ਤੇ ਤਖ਼ਤੀਆਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਨੀਟਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ। ਮੈਂ ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਟੌਹਰ ਨਾਲ ਅਚਾਰ ਨਾਲ ਪਰੌਂਠੇ ਚੱਬਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਮੇਰੀ ਛੁੱਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ। ਅਫ਼ਸਰ ਬਣਨ ਦਾ ਇੰਨਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਗਈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮੁੰਡਾ ਬੜਾ ਲਾਇਕ ਏ ! ਪਰ ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਂ ਨਾਲ ਦਾਦੇ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਣਾਅ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਕਹਿੰਦਾ, ਭਈ ਮੁੰਡਾ ਛੇ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਨ ਦਿਓ, ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਆ ਪਰੌਂਠੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮਦਰੱਸੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੁਣਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਝਿੜਕਾਂ ਖਾ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਸਾਹ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦੈ। ਇਹ ਕਿਹੜਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੰਮ ਹੋਇਆ।

ਡੰਗਰ ਖੁਰਲੀਆਂ 'ਤੇ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਬੱਧੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਛਡਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੁੱਧੋਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਇਹਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਵੱਗ ਚਾਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੱਠਾ ਦੱਬਾ ਵੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾ ਜਾਇਆ ਕਰ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕਿਉਂ ?” ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਆਪਣੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਕਰ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਮਾਂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਜੋ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਓ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਹਦੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਬੈਠੇ ਦੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਤਾ ਜਿੰਨੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਮਧੋਲ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਦਰਅਸਲ ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਵੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਕੂਲੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਸੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਪਰ ਉਦਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁੱਲੀ ਡੰਡਾ ਖੇਡਣ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪੂਰੀ ਬਿਪਤਾ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਪਈ, ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਪਰੋਂਠਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਬਸਤਾ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰਾ ਪਰੋਂਠਾ ਲਿਆ, ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਜਾਣਾ ਐ। ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹੋਣੇ ਆਂ।” ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪਰੋਂਠਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਬਣਾਇਆ ਈ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਖਾ ਲਵਾਂਗਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਬਸਤਾ ਕਿਥੇ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ।” ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਂਗਾ।” ਮੈਂ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਭਈ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਨੇ ਡਾਂਟ ਡਪਟ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਬਸਤਾ ਉੱਚੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰਛੱਤੀ 'ਤੇ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਲਈ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਮਾਂ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਆਖ਼ਿਰ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਤ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਰੁੱਸ ਗਿਆ, ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ, ਬਾਹਰੋਂ ਗੰਨੇ ਵਗੈਰਾ ਜੋ ਚੂਪ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਬਾਬਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰਾ ਬਾਪੂ ਘਰ ਜੋ ਨਹੀਂ। ਆਖ਼ਿਰ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਈ ਏਂ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਰੋੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਕੋਲ ਸਵੇਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਚਲਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ।

ਕਿਥੇ ਰੋੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਬੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਸਕੂਲ ਦੀ। ਪਰ ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਸੰਤ

ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਗੀਚੀ ਧਰਮੂਚਕ ਤੇ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੇ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਪੱਕੇ ਕੋਠੇ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੱਕਾ ਥੜਾ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਖੂਹੀ। ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤ ਸਨ। ਇਹ ਬਗੀਚਾ ਕੋਈ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਵਿੱਘੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੋ ਪਾਸੇ ਪੱਕੀ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਡੰਡਾ ਬੋਹਰ ਲਗਾ ਕੇ ਬਗੀਚੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਏਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੱਡੇ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਧਰਮੂਚਕ ਰਾਹੀਂ ਛੋਟੇ ਫਾਟਕ ਵੱਲੋਂ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਡੰਡਾ ਬੋਹਰ ਨੇ ਆਦਮ ਕਦ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਦੀਵਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਬੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਦ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਫੌਜੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਚੀਚੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਉੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਘਮਸਾਨ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਫਾਨੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਤੇ ਗੀਤਾ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਸਨ, ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਤੇ ਝੂਠ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫਿਟਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅਨਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਫਿਟਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਵੇ ਦੂਰੋਂ ਪੁਕਾਰੇ, “ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਮਸਕਾਰ।” ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਵਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਪਸੰਦ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਇਹੀ ਰੱਬ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਖਾਣਾ ਤੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ। ਇਹ ਦੋ ਗੁਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਵਗੈਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈਂਦੇ। ਹਰ ਬੱਚੇ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਬੱਚਾ ਅੰਬ ਦੇ ਇਕ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਖੂਹੀ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢ ਕੇ ਸਿੰਜੇ। ਅੰਬ ਦੁਆਲੇ ਬਣਾਇਆ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘੇਰਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬਾਲਟੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਰੋੜੀ ਕੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾ ਕੇ ਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟ ਕੇ ਬਰੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਸੀਮਿੰਟ ਬਣਦਾ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸ ਨਾਲ ਬਗੀਚੀ ਦੀ ਕੰਧ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੀਵਾਰ ਭਾਵੇਂ ਦਸਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਬਣੇ ਬਾਰਾਂ 'ਚ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਿਸਾਬ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਤਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜਾਣੂ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦੂਰ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੱਸਣ ਮੁਤਾਬਕ ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ “ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਮਸਕਾਰ” ਦਾ ਅਲਾਪ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਇਹ ਨੰਤੀ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਏ ਨਾ ?” ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕੱਲ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨੰਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ (ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ‘ਨੰਤੀ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨੰਤੀ ਤੇ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਸੀ) ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਏ ਤੇ ਬੂੜ ਸਿੰਘ (ਮੇਰਾ ਬਾਬਾ) ਇਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਦਿੰਦਾ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਈ ਬੁੱਧੂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। “ਓਏ ਜੋਗਿੰਦਰ, ਏਧਰ ਆ।” ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਦੂਰ ਭੋਏ ‘ਤੇ ਕੇਰੀ ਵਿਛਾ ਕੇ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਡਰਦਾ-ਡਰਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਵੇਖੋ, ਇਹ ਭਾਗੋ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਏਨਾ ਬੁੱਧੂ ਏ ਕਿ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ, ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਂਤੀ ਲਿਖਣੀ ਨਹੀਂ ਆਈ।”

ਜੋਗਿੰਦਰ ਝੱਟ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਈੜੀ (ੲ) ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਉਂਦਾ ਜੀ।” ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, “ਕੀ ਤੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹੈਂ।” ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ, “ਜੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਈੜੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਉਂਦਾ।” ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਇਕ ਬਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ, ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਲੈ ਭਈ ਜੋਗਿੰਦਰ, ਈੜੀ ਛੱਡੀ ਜਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ,” ਤੇ ਕਾਇਦਾ ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਕਦੇ ਬਾਬੇ ਵਲ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਵਲ। ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਰਸ-ਯੋਗ ਸੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ, ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਤਾਂ ਉਂਝ ਹੀ ਅਧਮੋਇਆ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਲਈ ਇਕ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਆ ਕਾਕਾ, ਤੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਵਾਂ, ਫਿਰ ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੋੜ ਵੀ ਕੁੱਟਣੇ ਪੈਣੇ ਹਨ।” ਜਿਥੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਭ ਅੱਠ ਮੁੰਡੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੇਰੀ ਦੀ ਇਕ ਮੁੱਠ ਜ਼ਮੀਨ ‘ਤੇ ਵਿਛਾਈ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿਤੇ :

ਓ ਅ ਏ ਸ ਹ

ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾ ਤੇ ਬੁਝਾਈ ਜਾ,

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਕੱਲ ਦੱਸਾਂਗੇ। ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਸਵੇਰੇ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਦੱਸੇਂਗਾ ਤਾਂ। ਬਾਬੇ ਹੋਰੀ ਤਾਂ ਚਲੇ ਗਏ, ਪਰ ਫੱਟੀ 'ਤੇ ਕਾਨੇ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਚਾਹੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ ਮੇਰੇ ਇਕ ਹੱਥ ਦੀ ਮੁੱਠ ਮੀਚ ਕੇ ਤੇ ਇਕ ਉਂਗਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ, ਜਦ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲ ਘਸਾਈ ਤਾਂ ਕੰਮ ਰਾਸੇ ਪੈ ਤੁਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਦੱਸੇ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰੇ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਖੁਦ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੁਕਾਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲ ਚੱਕਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਕੱਲ ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਦਸ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੱਸੇਂਗਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅਗਲਾ ਸਬਕ ਦਿਆਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਹ ਪੰਜ ਤੇ ਕਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਕਈ ਵਾਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੁਹਰਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਵੀ ਢਾਹ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਅ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਾ ਲਏ ਤੇ ਯਾਦ ਵੀ ਕਰ ਲਏ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦੱਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਹੀ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਪੰਜ ਅੱਖਰ ਕਿਸ ਨੇ ਦੱਸੇ ਨੇ ?” ਜੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕੁੰਦਨ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ ਜੀ, ਇਹ ਮੈਂ ਆਪਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖੇ ਸਨ।” ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਬੋੜੀ ਬਹੁਤ ਅੱਖਰ ਪਛਾਣ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਤਾਇਆ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਆਦਮੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਜੇ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੀ ਲੈਣ ਆਇਐਂ, ਜਾਹ, ਚਲਾ ਜਾਹ ਹੁਣ ਮਾਂ ਕੋਲ।” ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੁਰ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਝਟ ਕਹਿ ਦਿਓ, “ਬਾਬਾ ਜੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਓ,” ਤਾਂ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਭੁੱਲ ਦੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਚੰਗਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਅੱਖਰ ਰੋਜ਼ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਦਿਆਂਗੇ।” ਤੇ ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਸ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ, “ਕੱਲ ਤੇਰੀ ਪੈਂਤੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਰੀ ਹੈ ਭੁਲਾਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ! ਜੇ ਤੂੰ ਭੁਲਾਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸ ਸਕਾਂਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਸਕੇਂਗਾ।”

ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਰੋੜੀ ਕੁੱਟ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡੇ ਗੋਟ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਬਾਬਾ ਜੀ,

ਬਾਬਾ ਜੀ,” ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਗੋਟ ਖੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੌਣ ਹੈ ?” ਪੁਕਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ ?” ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਜੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ।” ਬਾਬਾ ਜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਭਈ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਆ ਜਾਵੀਂ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਾਂ।” ਪੁਕਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜ਼ਿਦ ਕੀਤੀ, “ਮੈਂ ਬੜੀ ਦੂਰੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ !” ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਗੋਟ ਵਲ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਟੂਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਟ ਕੋਲ ਰੱਖ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੋਟ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਹੋ ਗਏ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦੀ ਆਪਣਾ ਚੇਹਰਾ ਕੱਢ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਲੈ ਭਾਈ, ਕਰ ਲੈ ਦਰਸ਼ਨ।” ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦੇ ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੱਥਾਂ ਭਾਰ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਡਰ ਗਏ ਸਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿਧਰੇ ਸਟੂਲ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਹੀ ਨਾ ਪੈਣ। ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਹਰ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ ਜੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਰ ਲਏ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਾਗ਼ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।” ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਿਹਾ ਕਿ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਆਵੀਂ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਵਿਹਲੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਬੜਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਖੇ ਇਕ ਮਿੰਟ ਹੀ ਬਾਗ਼ ਵਿਖਾ ਦਿਓ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸਟੂਲ ਤੋਂ ਉੱਤਰੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, “ਮੁੰਡਿਓ, ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ ਗੋਟ।” ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਅਰਲ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਗੋਟ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਇਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਗ਼ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਵੇਖ ਲੈ ਬਾਗ਼।” ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਨਿੰਮੋਝੂਣਾ ਹੋ ਕੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਬਾਗ਼ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਤੁਰੇ! ਪਗਡੰਡੀ ਥਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਭਲਾਮਾਣਸ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਲਲਚਾਈ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਭਾਂਪ ਗਏ ਪਰ ਬੋਲੇ ਕੁਝ ਨਾ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਬਾਬਾ ਜੀ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਨੀਰੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੋ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦਿਓ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਨਿਕਲ ਜਾ ਝੂਠਿਆ ਮੇਰੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚੋਂ, ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇਣੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਇਸ ਪਨੀਰੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣਾ, ਨਿਕਲ ਜਾ।” ਉਹ ਲੱਗਾ ਕੁਝ ਉਜ਼ਰ ਕਰਨ ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਤੇ ਗੋਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਹੀ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਗੋਟ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਇਹ ਲੋਕ ਕਿੰਨੇ ਝੂਠੇ ਤੇ ਫਰੇਬੀ ਹਨ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਘਰੋਂ ਤਾਂ ਚਲਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲੈਣ ਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੇਵਕਤ ਬੇਜ਼ਾਰ

ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਲਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੂਟੇ ਲੋਕ ਲੈ ਵੀ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਫਿਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ ਪਨੀਰੀ ਕੋਲ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਖੇ ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਇਆਂ” ਇਕ ਝੂਠ, “ਅਖੇ ਮੈਂ ਬਾਗ ਵੇਖਣ ਆਇਆਂ,” ਦੂਜਾ ਝੂਠ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਮੁੰਡਿਓ, ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਬ ਨਹੀਂ ਧੱਕੇ ਖਾਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੋ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲਣਾ। ਅਣਜਾਣੇ ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘਰੋਂ ਮਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲਣਾ, ਮਾਰ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਦੀ ਦਰਦ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭੁਲ ਜਾਓਗੇ, ਪਰ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਤੋਹਮਤ ਦੀ ਦਰਦ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕੋਗੇ !

“ਜਾਓ, ਰੋੜੀ ਕੁੱਟੋ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਝੂਠੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸਿਫਤ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਕੰਮ ਵਕਤ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅੱਠੀਂ ਪਹਿਰੀਂ ਬਦਾਮਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਈ ਘੋਟ ਕੇ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਤਿੰਨ ਛਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਚਾਰ ਤੇ ਘਿਓ ਨਾਲ। ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਧਰਮੂਚੱਕੋਂ, ਜਲਾਲੋ ਜਾਂ ਸੈਦਪੁਰੋਂ ਮੰਗ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਮੰਗਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਨਿਰਾਲਾ ਹੀ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ, “ਅਲਖ ਨਿਰੰਜਨ” ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਵਾਣੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੇ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਜਾਵੇ, “ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਈ।” ਅਲਖ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਘਰਦਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੂਸਰੇ ਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਦੌੜ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਘਰ ਦੀ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਤਾਜ਼ਾ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕ

ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਲੀ ਡੰਡਾ ਖੇਡਣ, ਲੁਕਣ ਮੀਚੀ, ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਖਿੱਚੋ ਖੁੰਡੀ ਖੇਡਣ ਦੀ ਬੜੀ ਚਾਹ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰਨ ਲੈ ਜਾਣਾ—ਇਹ ਤਾਂ ਕੰਮ ਸੀ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਦਿਆਂ ਹਾਣੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਇੱਟ ਖੜੋਕਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਸੀ ਸਾਡੀ ਲਾਖੀ ਭਾਵ ਕਾਲੀ ਗਾਂ। ਉਹ ਐਨਾ ਭੱਜਦੀ ਕਿ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੋੜੇ ਲਾਉਂਦੇ ਨੂੰ ਰੁਆ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚੋਂ ਛਡਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੁੜੰਗੇ ਲਾਉਂਦੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਿਆਂ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਰੋਂਦਾ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਾਂ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਡੰਗਰ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਤੇ ਜੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਾਂ, ਤਾਂ ਕਾਲੀ ਤਾਂ ਹੱਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਲਾਹਮੇਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਚਰਾਂਦ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਹਰੀ ਹਰੀ ਖੇਤੀ, ਕਦੇ ਪਹੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਤੇ ਕਦੇ ਖੱਬੇ ਮੈਂ ਗਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਭੱਜਦਾ, ਚਰਾਂਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡੋਂ ਚਰਾਂਦ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਜਿੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਵਾਪਸੀ ਵੇਲੇ ਓਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚੋਂ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਲੀ ਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਭਰੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਪਰਵਾਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਾਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ “ਤੈਨੂੰ ਗੜੀ ਨਿਕਲੇ”, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗਿੱਟੇ ਭੰਨ ਦਊਂਗਾ,” ਪਰ ਗਿੱਟੇ ਸਵਾਹ ਭੰਨਣੇ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਡੰਡਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਐਨੀਂ ਫੁਰਤੀ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਛੂਹ ਨਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭਜਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਗਿੱਟੇ ਟਕਰਾ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਲਹੂ ਨਿਕਲਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ। ਹਾਲੇ ਤਕ ਮੇਰੇ ਗਿੱਟਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਖਮ ਉਤੇ ਮੁੜ ਸੱਟ ਲਗ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੱਲ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਗਾਂ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਕੜ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਡੇਢ-ਦੋ ਫੁੱਟ ਲੰਮੀ ਲੱਕੜ ਨੇ ਗਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੌੜਨਾ, ਲੱਕੜ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਵਜਣਾ, ਵਿਚਾਰੀ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮੇਰੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੌੜਨ ਦੀ ਚਾਲ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਹਰੀ-ਭਰੀ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੜ ਸਕਦੀ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਵੜਨ ਦਿੰਦਾ। ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ ਬਦਲਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਿਰਫ ਚਰਾਂਦ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾ ਕੇ ਹੀ, ਚਰ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਮਰਦਾ ਕੀ ਨਾ ਕਰਦਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ

ਸਾਡਾ ਦੂਣਾ ਬੋਲਚਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਸ਼ੰਗਾਰੇ ਦਾ ਰੋਹਬ ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤਕ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸੁਟ ਲਿਆ। ਘੁਲਣ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਮਾਂ ਨੇ ਘਿਓ ਖੁਆਣ ਦਾ ਇਜ਼ਾਫ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਿਆਲ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਘਿਓ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਤਕੜਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਸੀ ਕਿ ਨਿਆਣੇ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਛੇਤੀ ਗੱਭਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਹਵਾ ਤਕੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ੰਗਾਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਅਜ਼ਮਾਈ ਹੋਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਹੱਸਦਿਆਂ-ਹੱਸਦਿਆਂ ਧੱਕਾਜ਼ੋਰੀ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਕੰਧ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਦੁਬਾਰਾ ਜਦ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪਕੜ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੰਗਾ ਲੈਣੋਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਿਰਾ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਅਹਿਰਨ ਚੁਕ ਕੇ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਤੀਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਾਵਨ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਚਾਵਾਂ ਭਰਿਆ ਮਹੀਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵਾਹਣ ਵਾਲੀ ਪੈਲੀ ਵਿਚ ਘੋਲ ਤੇ ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਘੋਲਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਲਾਲੀਏ ਹੀ ਨੰਬਰ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਕ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਟੌਹਰ ਇਕ ਜੱਟ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਜੋੜ ਦਾ ਘੋਲ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੀ ਭਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਢਾਹ ਲਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਜਲਾਲੀਏ ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਤਾਂ ਜਲਾਲੀਆਂ ਨੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਧਰਮਚੱਕ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕੱਢੋ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਕੁਝ ਘਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਰੰਧਾਵੇ ਹੀ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਇਹ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਕੀ ਰੰਧਾਵੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵੇਲੇ, ਭਾਵ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਤੰਦੇਲ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੰਧਾਵੇ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਖੈਰ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਤਾਂ ਭਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਲੇ ਫਲਾਣੇ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ, ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਬਾਰ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਗਭਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੰਭਾਲੇਗਾ।

ਫਿਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜਲਾਲੀਏ ਠੰਢੇ ਹੋਏ।

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਰਾਣਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੁੰਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਨ ਬਹੁਤ ਮੱਠੇ ਪਹਿਲਵਾਨ। ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ। ਦਿਨੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਕਤ ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਖੂਹੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਨਹਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹਾਉਂਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਚੁਪ ਚੁਪੀਤਾ ਖੂਹੀ ਦੀ ਮਣ 'ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਲਲਕਾਰਿਆ ਭਈ ਹੈ ਕੋਈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਨਿਕਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ। ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਰਸਦ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਹੋਈ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਸੁੱਖਣਾ ਸੁੱਖਣ ਲੱਗੇ ਭਈ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚ ਜਾਏ। ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਦਿਨ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਪੈਲੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਚਲੋ ਰੱਬ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਪੱਤ ਰੱਖ ਲਈ।

ਮੈਂ ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੂਤਨਾ ਸਵਾ ਦਿਓ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਸੂਤਨਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਵੀ ਡੰਡ ਕੱਢਿਆ ਕਰੂੰਗਾ ਤੇ ਬੈਠਕਾਂ ਕਢੂੰਗਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਾਚੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਬੈਠਕਾਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸਿੱਖ ਲਈਆਂ। ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤੇਲ ਲਾ ਕੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਕੱਢਦਾ ਸੀ ਮੈਂ ਵੀ ਕੱਢਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੋ ਹੋਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਦਾਰਾ ਹੀ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹਾਣੀ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ੁਗਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤੇ ਦਾਰੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸੂਤਨਾ ਜੋ ਮੋਢਿਆ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੂਤਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਮੇਰਾ ਹਮਨਾਮ ਵਿਚਾਰਾ ਕੱਛਾ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਰੋੜ ਦੀ ਪੱਕੀ ਜਗਾ, ਕਦੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲੈ ਲਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲੈ ਲਵਾਂ। ਬੜੀਆਂ ਰਗੜਾਂ ਲੱਗੀਆਂ, ਕੂਹਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਲਹੂ ਨਿਕਲਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਪਰ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਘੁਲਣੋਂ ਹਟਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਅੱਜ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋ, ਹੁਣ ਦੋ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਲਓ, ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਚਾਹੁਣਗੇ ਮੈਂ ਘੁਲਾਂਗਾ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਘੁਲਣ ਦਾ ਦਿਨ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਇਆ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਂਸੀ ਨੇ ਲੰਗਰ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਘੋਲ ਵੀ ਕਰਵਾਏ। ਵੱਡਿਆਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਮਾਲੇ ਘੁਮਿਆਰ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਜਮਾਲਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸਦੇ ਹੱਥ ਵਡਿਆਈਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਜਮਾਲੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਘੋਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਂਸੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅਠਿਆਨੀ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਧੁੰਮਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ, ਓਏ ਦਾਰੀ ਨੇ ਜਮਾਲੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ। ਭਈ ਜਮਾਲਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੋਫ਼ੀ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲੋਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਥੜ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਤਾਂ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪ੍ਰਛਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਵਾਨ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡਣ, ਅਹਿਰਣ, ਬੋਰੀ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕਣ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪ੍ਰਚਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੁਹਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਖਾਨੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮਣ ਕੱਚੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਠ ਮਣ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਅਹਿਰਣਾਂ ਸਨ। ਬੱਚੇ ਤੇ ਜਵਾਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਅਹਿਰਣਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮਾੜੇ ਲੋਕ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਂਝਾ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ।

ਮੇਰੇ ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਘੋਲ ਦੀ ਤਰੀਕ ਆ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਸਰਨਾਵੀਏਂ ਨੇ ਟਾਲਮਟੋਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਮਾਲੇ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਧਾਕ ਜੰਮ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਾਣੀ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਢਹੇ ਨਾ। ਜਮਾਲੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਤਵੱਕਿਓਂ ਹੀ ਢਾਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਕੋਈ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਕਾਰੀਗਿਰੀ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੈਰ, ਘੋਲ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਚੱਲਿਆ ਤੇ ਗਿੱਟੇ ਗੋਡੇ ਫੇਰ ਰਗੜੇ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਵੱਡੇ ਮੱਲ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਘੋਲ ਕਿਸੇ ਵਾਹਣ ਵਿਚ ਪੋਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ 'ਤੇ ਮਰਹਮ ਦੇ ਫਹੇ ਲਗਾਉਣੇ ਪਏ। ਘੋਲ ਫਿਰ ਬਰਾਬਰ ਛੁਡਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਤੀਆਂ 'ਤੇ ਲੜਨ ਕੀ ਤਾਰੀਖ ਮਿੱਥੀ ਗਈ। ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਡਾਂਟ ਡਪਟ ਤੇ ਝਿੜਕਾਂ ਪਈਆਂ ਕਿ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਹੋ ਕੇ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆਂ। ਜਦ ਘੋਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਹੀ ਕੱਢ ਛਡਿਆ ਕਰ, ਘੁਲਿਆ ਨਾ ਕਰ। ਜਦੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ ਉਦੋਂ ਘੁਲ ਲਿਆ ਕਰੀਂ।” ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਟਾਲ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਮੈਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਹਰਾਣਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਸੋਖੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਯਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ

ਕਿਹਾ, “ਭਈ ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦਾਅ ਹੀ ਸਿੱਖ
 ਲਈਏ।” ਉਸਨੇ ਵਾਅਦਾ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਦਾਅ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ
 ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਖੈਰ, ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਹੋਰ ਇਜ਼ਾਫ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ,
 ਤੜਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਪੱਠੇ ਵੱਢ ਕੇ ਘਰ ਸੁੱਟਣੇ, ਫਿਰ ਨਹਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ
 ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਜਾਣਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਆ ਕੇ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਜਾਣਾ। ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਾਮ ਦੇ
 ਵਕਤ ਮੈਨੂੰ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ-
 ਸਵੇਰੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ
 ਕੰਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਮੈਂ
 ਸੋਚਿਆ ਜ਼ਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਦਾਅਪੇਚ ਸਿੱਖ ਲਵਾਂਗੇ। ਹਾਲੇ ਕਿਹੜੀ ਕਾਹਲ ਹੈ। ਪਰ
 ਵਕਤ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤੀਆਂ ਦਾ ਤਿਓਹਾਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ
 ਪਹਿਲੀ ਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੀ ਘੁਲਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਪਰ ਮੇਰੇ ਹਾਣੀ ਨੇ ਘੁਲਣ ਤੋਂ
 ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਦੇ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ
 ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਢਾਹ ਲਵੇਗਾ
 ਪਰ ਰੱਬ ਨੇ ਜਿਤਾ ਦਿੱਤਾ ਮੈਨੂੰ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਪੈਰ ਨਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ
 ਪੈਣ। ਉਸ ਦਿਨ ਪੂੜੇ ਤੇ ਖੀਰ ਵੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸਵਾਦ ਲੱਗੇ। ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਜਹੀ
 ਭੱਲ ਬਣੀ ਕਿ ਛੋਟੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਵੀ ਭਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਾਂਗੂ ਆਕੜ ਕੇ ਤੁਰਨ
 ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਮੇਰੀ ਮੰਗਣੀ ਤੇ ਵਿਆਹ

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਲਾਗੇ ਇਕ ਮਚਿਆਣੇ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਲੋਕ ਹਾੜੀ ਵੱਢ ਕੇ ਦਾਣੇ ਘਰੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਮੇਲਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਘੋਲ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਲੇ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਰ ਮੇਲੇ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਕੁਝ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਬਾਪੂ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਝੱਗਾ ਤੇ ਪੱਗ ਸੋਹਣੇ ਬਣਾਏ ਹਨ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ। ਮੇਲੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਮੰਗਣੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤ, ਸਵੇਰੇ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਛੇਤੀ ਨਾ ਤੁਰ ਜਾਵੀਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਪੱਠੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਵੱਢ ਲਿਆਉਣੇ ਨੇ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਤੇ ਸੇਵੇ ਨੇ ਕੱਠਿਆਂ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਜਾਣਾ।” ਸੇਵਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤੇ ਸਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਵੀ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਾਸੀ ਦਾ ਪੁੱਤ, ਭਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸੇਵੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਟੌਹਰ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਦੋ ਹੀ ਐਨੇ ਤਗੜੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਹੁੰਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਕੜਖਾਨਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ। ਉਂਜ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਕੋਲੋਂ ਲੋਕੀ ਡਰਦੇ ਬਹੁਤ ਹਨ “ਰੱਬ ਨੇੜੇ ਕਿ ਘਸ਼ੁੰਨ” ਵਾਲੀ ਕਹਾਵਤ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਤਾਂ ਝੱਟ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਤਗੜੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਘਸ਼ੁੰਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਡਾ ਨਾਨਾ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਸ਼ਰੀਕ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਤੁਹਾਥੋਂ ਤਗੜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਮਧਰੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਕਿਤੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰ ਦਿਓ। ਫਿਰ ਕੀ ਹੈ, ਜਵਾਕ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਜੰਮਣਗੇ, ਜਦੋਂ ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕੁੱਟ ਲਏ। ਬੜੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਸਨ ਸਾਡੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ?

ਖੈਰ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੇਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੀ! ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤ, ਗੱਲ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਕੱਲ੍ਹ ਤੇਰਾ ਛੁਹਾਰਾ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਕੁੜੀ ਵਾਲੇ ਸਵੇਰੇ ਆਉਣਗੇ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੁਹਾਰਾ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਤੂੰ ਮੇਲੇ ਚਲਿਆ ਜਾਵੀਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਨਹਾ ਧੋ ਕੇ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀਂ।” ਮੈਂ ਦੌੜਿਆ-ਦੌੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਸੇਵੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਈ ਕੱਲ੍ਹ ਮੇਰਾ ਛੁਹਾਰਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਮੁਕਾ ਕੇ ਵਿਹਲੇ

ਹੋ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਹੁਰਾ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਏ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਮਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਨਵੀਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਛੁਹਾਰਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਹੁਰੇ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, “ਆ ਕਾਕਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾ।” ਪਰ ਮੈਂ ਓਪਰੇ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਾਂ। ਫਿਰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਆ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੈਠ।” ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕੁਝ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਕਿਧਰੇ ਗੁੰਗਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ! ਫਿਰ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੁੱਤਰ ਤੂੰ ਮੇਲੇ ਕਦੋਂ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਝੱਟ ਬੋਲ ਪਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦਿਓ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾਵਾਂ। ਸਾਰੇ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਾਈ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਏਡਾ ਸੋਹਣਾ ਮੁੰਡਾ ਕਿਤੇ ਗੁੰਗਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਹੁਰੇ ਨਾਲ ਨਾਈ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਮੇਰੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਛੁਹਾਰਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਸਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਝੱਟ ਮਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਜਿਹੜੇ ਮੇਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਲੈਣੇ ਸਨ ਲਏ ਤੇ ਦੌੜਿਆ ਬਾਹਰ ਨੂੰ। ਮਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਦਿੱਤੇ, ਨਾਲੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ, “ਇਹ ਸ਼ਗਨ ਦਾ ਰੁਪਈਆ ਕਿਤੇ ਗਵਾ ਨਾ ਆਵੀਂ।” ਮੈਂ ਰੁਪਈਆ ਘੁੱਟ ਕੇ ਪੱਗ ਦੇ ਲੜ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਚਾਰ ਆਨੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਏ। ਮਚਿਆਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਮੇਲਾ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਮੰਗਣੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ। ਚਾਰ ਆਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਚਾਰ ਸੇਵੇ ਦੇ, ਅਸੀਂ ਜਲੇਬੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਪਕੌੜੇ ਖਾਧੇ, ਖੇਡਣ ਲਈ ਭੰਬੀਰੀਆਂ ਤੇ ਭਕਾਨੇ ਲਏ ਤੇ ਜਦੋਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਆਨੇ ਮੁਕ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਭਾਅ ਦਾ ਮੇਲਾ ਵੀ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਸੇਵੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੱਗ ਦੇ ਪੱਲੇ ਰੁਪਈਆ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲਗਾ, “ਇਹ ਰੁਪਈ ਤੁੜਾ ਲਈਏ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਭਈ ਇਹ ਤਾਂ ਛੁਹਾਰੇ ਦਾ ਰੁਪਈਆ ਹੈ ਇਹ ਨਹੀਂ ਤੁੜਾਉਣਾ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਛੁਹਾਰਾ ਪਵੇਗਾ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੁਪਈਆ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੇਰਾ ਛੁਹਾਰਾ ਕਦੋਂ ਪਵੇਗਾ ?” ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਛੁਹਾਰਾ ਕਦੋਂ ਪਵੇਗਾ, ਪਵੇਗਾ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਬੁੜ੍ਹ ਸੀ। ਆਏ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਫਲਾਣੇ ਨੇ ਕੁੜੀ ਜੰਮਦਿਆਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਨਾਂ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਰੀ ਜੰਮੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕੀ ਗੁਲ ਖਿਲਾਏ ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਹੁਰਾ ਕਿਸੇ ਰਜਵਾੜੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਮਸੀਂ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਜੋਗੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮੰਗਣੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰਾਤੀਂ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਓਏ ਅਸੀਂ ਦੇਗਾਂ ਦੀਆਂ ਘਰੋੜੀਆਂ ਹਾਂ, ਪਤੀਲਿਆਂ ਦੀਆਂ

ਨਹੀਂ।" ਗੱਪ ਤਾਂ ਉਸ ਮਾਰੀ ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਿਆਡਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਕੋਲ ਖਾਨਦਾਨੀ ਰਹਿੰਦ ਖੁੰਹਦ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਗਦ ਪਾਣੀ ਖਤਮ। ਖੈਰ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਪਰ ਅਗਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਪੂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਮਾਮੇ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਆਦਮੀ ਸੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਮਿਹਨਤ, ਸੋ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਖਿਰ ਬਾਪੂ ਤੇ ਮਾਮੇ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਤੋੜ ਆਇਆ ਸਾਡੀ ਮੰਗਣੀ।

ਮੰਗਣੀ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਖਬਰ ਰਤਨਗੜ੍ਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਚੋਲੇ ਸਨ। ਮਾਮੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਅਖੇ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਧਰਮਚੱਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਗੁੱਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸਾਡੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਫਿਰ ਕਾਹਦਾ ਓਹਲਾ, ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਭਈ ਰਤਨਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਾਇਆ ਈ ਕਿਉਂ, ਮੁੰਡਾ ਕਿਹੜਾ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਜਿੰਨੇ ਮੂੰਹ ਓਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰੀ ਦੁਖੀ। ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੈਰ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਮਾਮੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਭਈ ਮੁੰਡਾ 7-8 ਸਾਲ ਦਾ ਤੇ ਕੁੜੀ ਚੌਦਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸੀ, ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕੌਣ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮੰਗਣੀ ਦੀ ਰਸਮ ਦੁਬਾਰਾ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਹੀ ਸਨ, ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਇਹ ਗੱਲ 1937 ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਆਏ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ, ਵੱਸਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਮਾ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, "ਤੁਸੀਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਾਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਮਜ਼ਾਕ ਲੱਗੀ। ਬਾਪੂ ਜੀ 1937 ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ 1938 ਵਿਚ ਵਾਪਿਸ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਹੀ ਮੂਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸੱਚੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਬਿਸਤਰਾ ਗਿੱਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦੁੱਧ ਵਗੈਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੂਤਰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੁਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਬਿਸਤਰਾ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਬੜੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਸੁੱਤਿਆ ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਮੂਤਰ ਦਾ ਸੁਫ਼ਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜੇ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਮੈਂ

ਹਲਕਾ ਹੋਈ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਹੀ ਪਲ ਜਦੋਂ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਤੇ ਗਿੱਲਾ-ਗਿੱਲਾ ਸੇਕ ਪੱਟਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦਰ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਬਿਸਤਰਾ ਗਿੱਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਸਤਰਾ ਸੁਕਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਰੀ ਵਗੈਰਾ ਨੂੰ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਸੁਕਣੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪ ਅਲਾਣੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਸਵੇਰੇ ਮਾਂ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਵੇ ਤੂੰ ਅਲਾਣੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਪਿਆ ਏਂ, ਦਰੀ ਤੇ ਚਾਦਰ ਬਨੇਰੇ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਨੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਕੀ ਹੈ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ।” ਮਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਗਿੱਲੀ ਦਰੀ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਗਈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਹਾਸੇ-ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਮੂਤਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਘਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਿਤਨੇਮ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਣਾ ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਮਾਫ਼ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਰਕਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੌਜੂ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਆਪੇ ਬਣਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਦੁੱਧ ਨਾ ਪੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਜਿੰਨਾ ਪੀਣਾ ਪੀ ਲਵੇ ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਨਾ ਪੀਵੇ।

ਮਾਮੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਰੌਲੇ ਰੱਪੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਤਰੀਕ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭਈ ਮੁਕਲਾਵਾ ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਕਹੋਗੇ ਉਦੋਂ ਲੈ ਲੈਣਾ ਪਰ ਵਿਆਹ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਕਰ ਲਓ। ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਜੰਵ ਚੜ੍ਹੀ, ਕੋਈ ਚਾਲੀ ਪੰਜਾਹ ਘੋੜੀਆਂ 'ਤੇ ਜਾਂਵੀ ਸਵਾਰ ਜਾ ਢੁਕੇ। ਜਿਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸਰਬਾਲਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਬਾਪੂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪਿੰਡ ਭੋਮਾ-ਬੋਝਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਘੋੜੀਆਂ ਭੱਜਦੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਡੀ ਘੋੜੀ ਵੀ ਭੱਜ ਪਵੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਕਾਠੀ ਫੜੀ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਪੁਚਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸਹੁਰੀਂ ਪੁੱਜੇ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਤਾਂ ਡਿਗਦੇ-ਡਿਗਦੇ ਬਚੇ। ਜਾਂਵੀ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮੌਜ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਸਾਡੀ ਕੌਣ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜਾਨ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਈ। ਸਾਨੂੰ ਘੋੜੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਗਏ ਤਾਂ ਬਨੇਰਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਜੰਵ ਬੰਨ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਾਂਵੀਆਂ ਵਿਚ ਫੁਸਰ ਫੁਸਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਾਂਵੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਚਲਾਕ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਜੰਵ ਛੁਡਾ ਸਕੇਗਾ। ਮਾਮੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੌਲਾ ਰੱਪਾ ਪਾ ਕੇ ਡੰਗ ਸਾਰ ਲਿਆ। ਅਖੇ ਅੱਜ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜੰਵ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਰਤਾਓ ਜੀ ਵਰਤਾਓ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ। ਵਰਤਾਵਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ

ਜਾਂਵੀ ਖਾਣ ਲਗ ਪਏ ਪਰ ਕੋਠੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਸਿੱਠਣੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਪਰ ਮਾਮਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਨਾਲੇ ਰੋਟੀ ਖਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਖਾਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜਣੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਨੀ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਉਮਰੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ ਹੈ।

ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ, ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੌ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਦੇ ਪੁੱਤ ਬਚਿੱਤਰ ਨੇ ਜਗਾਇਆ, ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਵਲਟੋਹੀਆਂ ਭਰੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਪੀਣਾ, ਪਰ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਣ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆਉਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਪੀ ਲੈ, ਪੀ ਲੈ, ਕਿਤੇ ਨੀ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ, “ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ” ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਉਹ ਸਮਝੇ ਕੁਝ ਨਾ। ਬਚਿੱਤਰ ਨੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਡਰਦਾ-ਡਰਦਾ ਪੀ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਨੇ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਸ਼ਾਬ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਸੌ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ ਕਿਉਂਕਿ ਡਰ ਜੋ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅੱਜ ਕਿਧਰੇ ਬਿਸਤਰਾ ਗਿਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੋਵੇ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਘਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਇਹ ਹਰਕਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਮੈਂ ਬਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤਲਾਈ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਗਿੱਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਚਿੱਤਰ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਦੜ ਵੱਟ ਕੇ ਪਿਆ ਰਹੁ। ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਲ-ਵਾਲ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਜਾਂਵੀ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠ ਕੇ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਗਏ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਲਾਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਜਾਂਵੀ ਨਾਲ ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਕ ਬੱਚਾ ਵੀ ਸੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਭੇਦ ਦਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਖੈਰ ਵਿਆਹ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾਜ ਵਿੱਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਕ ਮੱਝ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਛੇਤੀ ਜਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਡੋਲੀ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਚਰਚਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਭਈ ਕੁੜੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ। ਖੈਰ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਸੀ, ਵਹੁਟੀ ਵਾਪਸ ਪੇਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ।

ਬਾਪੂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬਾਪੂ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣ ਦੇ ਦਿਨ ਝੱਟ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਾ ਮਹੌਲ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਵੇਰ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਇਕ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਭਰਾ ਇਕੱਠੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਘਾਟੇ ਤਾਂ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪੈਣੇ ਹੀ ਹੋਏ। ਸਾਡੀ ਦਾਦੀ ਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਚਾਚਾ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਅੱਠ ਨੌਂ ਸਾਲ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਾਲ ਗਿਆ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਆਖਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਗਿਆਂ ਨੂੰ 8-9 ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਚਾਚਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਇਕੱਲਾ ਪਿੰਡ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਤਗੜਾ ਸੀ, ਪਰ ਭੈੜਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਦਾਦੇ ਬੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਟਿੱਚ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੇ ਵਾਹੀ ਹੁਝਕੇ ਮਾਰਕੇ ਚਲਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਕੜ ਗਿਆ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੰਮ ਕਹਿਣਾ, ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ, ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾ, ਹੋ ਜਾਊਗਾ ਕੰਮ। ਬਾਬਾ ਵਿਚਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਨੋਂ ਫੜ ਕੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਖੁਦ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਦਾਰ ਸਿਆਂ, ਸਵੇਰੇ ਖੂਹ ਜੋਣਾ, ਆਡ ਵਿਚ ਐਨਾ ਘਾਹ ਉੱਗ ਗਿਆ, ਜੇ ਖਾਲੀ ਨਾ ਗਈ ਤਾਂ ਅੱਧਾ ਪਾਣੀ ਆਡ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਰ ਜਾਣਾ, ਪੁੱਤ ਜਦੋਂ ਡੰਗਰ ਚਾਰ ਕੇ ਆਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਡ ਵੀ ਖਾਲ ਦੇਵੀਂ, ਚੰਨੂੰ ਤਾਂ ਘਸ਼ੁੰਨ ਜਿਹਾ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ, ਸਗੋਂ ਅੱਗੋਂ ਲਾਲ-ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਵਿਖਾਉਂਦਾ।

ਮੈਂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮੋਂ ਕਦੀ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਇਜ਼ਾਫੇ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਗੱਲ ਕੀ, ਹੁਣ ਵਾਹੁਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਲਗੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਕਤ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ। ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਬਾਬੇ ਨੇ ਵੇਖਣਾ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ। ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੁਰ ਜਾਣਾ ਤੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦੁਖੀ ਬਹੁਤ ਹੋਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਓਨੀ ਉਚੀ ਤਾਲੀਮ ਦਿਵਾਉਣੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਚਾਹੁਣਗੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਿਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਵਰਜਣਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ।

ਸਿਵਾਏ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਿ ਤਾਲੀਮ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਸਲ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਗਏ ਬੱਚੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪਿਓ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਇਹਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਚੰਗੀ ਮਾੜੀ ਕਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਦੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਝਿੜਕ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਾਅਦੇ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਨੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝਿੜਕਿਆ। ਇਹ ਮੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿਓ ਆਪਣੇ ਸਾਰਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਧੂ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਤਕੜਾ ਵੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਛੋਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਹੁਣ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸਰਪੰਚ ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਿਵਾਏ ਆਕੜ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਪੱਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਪਹਿਲਾਂ ਆਕੜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲਓ ਬਾਕੀ ਫੇਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਦੂਜੀ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਚਾਚਾ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਵੱਸਣ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਚਾਚਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। (ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਹਾਦਸਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿਖਾਂਗਾ)। ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਤੇ ਆਕੜ ਹੀ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਖੌਰੂ ਪਾਉਣਾ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਗਲ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਹਰਾਣਕਿਆਂ ਦੀ ਪੱਤੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਕੜ ਖ਼ਾਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇਹ ਦਿਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖਾਉਪੀਏ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਦੂਸਰੀ ਪੱਤੀ ਦੇ ਸੱਥ ਵਾਲੇ ਥੜੇ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ ਤੇ ਅੱਜ ਵੇਖ ਲਓ ਦੋ-ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਕੇ। ਹਨੇਰਾ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਬਾਪੂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੋਟੇ ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਭਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣੋਂ ਤਾਂ ਹਟਾਉਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਮਸਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਾਂਗ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੋਹਲਾ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਚੀਕ ਵੱਜੀ ਤੇ ਚੁੱਪ ਚਾਂਦ ਛਾ ਗਈ। ਇਹ ਚੀਕ ਸੀ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਰਛੀ ਮਾਰੀ। ਬਜਾਇ ਢਿੱਡ ਦੇ ਬਰਛੀ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਵੱਜੀ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਬਰਛੀ ਵਜਦਿਆਂ ਹੀ ਨਰਿੰਜਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਡਾਂਗ ਮਾਰੀ ਤੇ ਇਹ ਭੱਜ ਪਿਆ। ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਚਾਰ ਡਾਂਗਾਂ ਹੋਰ ਮਾਰੀਆਂ। ਇਹ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਰਜਨ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਨਰਿੰਜਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਕੇ ਸੱਥ ਵਾਲੇ ਥੜੇ ਵਲ ਭੱਜੇ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਦੜ ਵੱਟ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਥੜੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਫਿਰੀਏ ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਏ ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਬੋਲੇ ਨਾ। ਥੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਟੋਇਆਂ ਵਾਲੀ ਪੈਲੀ ਵਿਚ ਬਾਪੂ ਜੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਵੱਟ ਉਤੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਹਨੇਰਾ ਘੁੱਪ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਲਾਲਟੈਨ ਮੰਗਾ ਕੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਏ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨੇਜ਼ਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਪੈਲੀ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ, ਇਹ ਧੀ ਯਾਵੇ ਤਾਂ ਟੋਇਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਬੈਠੇ ਨੇ। ਬਾਪੂ ਜੀ ਭੱਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨੇਜ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਵੱਜ ਕੇ ਆਰ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਕਪੜਾ ਬੱਧਾ। ਗੁੱਸਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ, ਪਰ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਵੇ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਪੱਕੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਵੱਲ ਸਾਰੇ ਚੌਕੰਨੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਕਦਮ ਹੀ ਤੁਰੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਨਰਿੰਜਨ ਉਲਟਾ ਸਿੱਧਾ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੁਸ਼ਾਂਘੜ ਲਈ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆ ਗਿਆ, ਕਿੱਥੇ ਨੇ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਮੈਂ ਕੱਲੇ-ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਊਂਗਾ।" ਨਰਿੰਜਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਵਿਚ ਜਾਨ ਆਈ, ਬਾਪੂ ਦੀ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵੀ ਘਟ ਗਿਆ। ਚਲੋ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ। ਨਰਿੰਜਨ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਏ। ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਭਈ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰ ਗਏ। ਨਰਿੰਜਨ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਇਆ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਕਹਿ ਛੱਡਦਾ ਸੀ, ਸੱਟ ਤਾਂ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਮਾਰੀ ਹੈ।

ਖੈਰ, ਹੁਣ ਮਸਲਾ ਉੱਠਿਆ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ। ਪੁਲਿਸ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਦਸਾਂ ਮੀਲਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਰਜਨ ਹੋਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਆ ਗਿਆ, ਭਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲੜਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ, "ਓਏ ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਨੇਜ਼ਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੁਣ ਸੁਲਾਹ ਭਾਲਦੇ ਨੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਨੇਜ਼ਾ ਵੱਜ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ....." ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਠੰਢ ਪਈ ਜਦੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਈ ਅਰਜਨ ਦੀ ਤਾਂ ਲੱਤ ਵਿਚੋਂ ਐਨਾ ਲਹੂ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਛੇਤੀ ਹਸਪਤਾਲ ਨਾ ਖੜਿਆ ਤਾਂ ਲੱਤ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਭਈ ਫੇਰ ਤਾਂ ਸੱਟਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਲਗੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਬੂੜ ਸਿਆਂ ਤੇਰੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਹੈ?" ਬਾਬਾ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਚਾਰੇ ਦੇ ਗਲ ਮੁਕੱਦਮੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਭਈ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਕਹਿਣਗੇ, ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ, ਸਾਡੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ।" (ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਰਜਨ ਦੇ ਪਿਓ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਕੂਣ ਬੋਲਣ ਸੀ)। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਝੱਟ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਚਾਚੇ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ

ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਿਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਤੇ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੋਈ ਧਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।” ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਬਾਪੂ ਜੀ ਤਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਫੇਰ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਘਰੋਂ ਪੱਟੀ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਡਾਂਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵੱਜੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਚਰਬੀ ਮਲ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਵੀ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਵੱਡਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਖੇ, “ਬਰਛੀਆਂ ਤੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਬੰਦੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ ਹੈ।” ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ, ਕੋਈ ਕਹੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਹਾਸਿਓਂ ਮੜਾਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ! ਪਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾ ਸੁਣੇ, ਆਖਿਰ ਸਾਡੇ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਜਨਾਬ ਇਹ ਲੜਾਈ ‘ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾ’ ਬਣਨ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ।” ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਤਲਬ”। ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਗੱਲ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਏ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਢੂ ਖਾਂ, ਭਾਵ ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਬੜੇ ਚਿਰਾਂ ਬਾਅਦ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਬਸ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ, ਹੋਰ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ।” ਰਾਣੀ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਨਾ ਲੜਨ ਦੀਆਂ, ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕਰ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੀ, ਉਲਾਦ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਦੀ ਹੀ ਹਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਮੰਜੇ ਬੋਹੜ ਥੱਲੇ ਡਾਹ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਬੈਠਣਾ ਤੇ ਗੱਪਸ਼ੱਪ ਮਾਰਨੀ। ਉੱਪਰ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਲ ਭਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛੋਹ ਬੈਠੇ। ਇਕ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਸੂਰ ਤੇਰਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਕਹਿੰਦਾ ਕਸੂਰ ਤੇਰਾ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਏ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ, ਬਰਛੀ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ। ਇਸ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਮਾਤ ਖਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਚੱਲ ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਛੇਤੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾ ਤੇ ਆਪਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਦੋਵੇਂ ਡਾਂਗਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਕੌਣ ਤਕੜਾ ਹੈ।” ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਓਏ ਜਾਹ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਕਮਲਾ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਐਡੇ ਕਮਲੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।” ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਦੋਸਤੀ ਹੋ ਗਈ।

ਚਾਚੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਾਹੀ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਬੇ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਚਰ੍ਹੀ ਵੱਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੰਡ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਚਰ੍ਹੀ ਵੱਢ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਇਆ ਕਰੇ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ। ਮੈਂ ਸੀ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਚਰ੍ਹੀ ਦੀ ਪੰਡ ਵੱਢ ਕੇ ਭਰੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਚਾਚਾ ਪਿੰਡੋਂ ਅੱਜੇ ਆਇਆ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਲੱਗ ਪਿਆ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਚਰ੍ਹੀ ਵੱਢਣ। ਚਰ੍ਹੀ ਦੀ ਭਰੀ ਮੈਂ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿੰਡ ਲਿਆਉਣੀ ਸੀ, ਲਾਗੇ ਬੰਨੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਭਰੀ ਚੁਕਵਾ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂ ਕਿ ਭਰੀ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੇ ਪਰਨੇ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਕੇ ਸਿਰ ਵਿਚਾਲੇ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰਖ ਲਵਾਂ ਪਰ ਭਰੀ ਮੇਰੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ, ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਨਾਕਾਮ ਰਿਹਾ। ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਪਰ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਭਰੀ ਚੁਕਵਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਹਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਗੋਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੋ ਫੇਰੇ ਲਾਏ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਭਰੀ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਤੇ ਅੱਧੀ ਭਰੀ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿੰਡ ਸੁੱਟ ਆਇਆ। ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਚਾਚੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਰੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਸੀ, ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਕਲਾਵਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਭਰੀ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਇਕ ਹੁੜਕਾ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਭਰੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਔਹ ਗਿਆ ਤੇ ਔਹ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਦੂਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਪਿੰਡ ਨੂੰ।

ਅੱਜ ਵੀ ਉਹ ਮੰਜ਼ਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਵੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ। ਏਸੇ ਹੀ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਵੱਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਖੁਰਾਕ ਖਾ ਕੇ ਤਗੜਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਪੀਪਾ ਘਿਓ ਦਾ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਛੁੱਟੀ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਛੁੱਟੀ ਆਏ ਤੇ ਵਿਆਹ ਵਾਸਤੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਦੋ ਟਰੰਕ ਤੇ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਧਰੋਂ ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾ ਕੇ ਚਾਚੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਟਰੰਕ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਏ। ਲਾਗਦੇ ਗਵਾਂਢ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਦੋਂ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਜਦੋਂ ਚੋਰ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਸਭ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭੱਜੇ ਫਿਰੇ ਪਰ ਚੋਰ ਫੜੇ ਨਾ ਗਏ। ਜਿਸ ਚੋਰ ਨੇ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲਾਗਦੇ ਪਿੰਡ ਘਨਸ਼ਾਹ ਪੁਰੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ

ਸਨ। ਚੋਰ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਉਦੋਂ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਘਨਸ਼ਾਹ ਪੁਰੇ ਵਾਲੀ ਢਾਬ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲੀ ਟਰੱਕ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਮਿਲੇ। ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਵੀ ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਬੋਝਾ ਬਹੁਤਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੋਜ ਵੀ ਘਨਸ਼ਾਹ ਪੁਰੇ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੱਟਾ ਸੱਟਾ ਲਾ ਕੇ ਚੋਰ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਆ ਗਈ। ਚੋਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਟਾਂਗਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਸ ਉੱਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਖੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਜਿਹੜਾ ਤਰਸਿੱਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਤਰਸਿੱਕਾ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕੋਹ (ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ) ਦੂਰ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਦਾਦੇ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਲੈਣਾ। ਸਰਦਾਰਾ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਤਰਸਿੱਕੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਘਰ ਵਿਚ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਚੋਰ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਨਾ ਮਾਰੇ। ਵੈਸੇ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ! ਚਾਚੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸਾਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਸ ਧਮਕੀ ਦਾ ਚੋਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਹਰਾਣਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਦੁੱਧ ਵੇਚਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਘਨਸ਼ਾਹ ਪੁਰੇ ਦੇ ਕੋਲ ਐਸਾ ਦਬਕਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਸਾਈਕਲ ਉਥੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਨੱਠ ਆਇਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬੋਹੜਾਂ ਥੱਲੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਭੱਜਿਆ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੋਲਾ ਪਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਟਾਂਗਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਮਾਰ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਬਰਛੀ ਮਾਰੀ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਵੱਧੀ ਸੀ ਸੋ ਮੈਂ ਬਚ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਨੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਧਰਮਚੱਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਚੁਣੌਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਇਕ ਦੋ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਜੋਸ਼ੀਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੁਰੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਵੈਰ ਸਹੇੜਨਾ ਕੋਈ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਨਹੀਂ। ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਭਈ ਚਲ ਕੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਦੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਉਲਾਂਭਾ ਦਈਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਪਰ੍ਹਾ ਬੰਨ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ਘਨਸ਼ਾਹ ਪੁਰੇ ਨੂੰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ।

ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚਾਚੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਫ਼ੌਜੀ ਹਜ਼ਾਰਾ

ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਈ ਕਿਤੇ ਚੋਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਆਪਾਂ ਵੀ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਟਵੇਂ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਘਨਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਖੂਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਚੋਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਪੰਚਾਇਤ ਜਦੋਂ ਖੂਹ ਲਾਗੋਂ ਪਿੰਡ ਵਲ ਲੰਘ ਗਈ ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮੇ ਵਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ, ਅਖੇ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਈ ਤਾਂ ਐਥੇ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।” ਇਹ ਗਾਲ੍ਹ ਚਾਚੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਬਕਾ ਮਾਰਿਆ, “ਓਏ ਚੰਨਣਾ ਭੁੰਨ ਦੇ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਣ। ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਲਈ ਪਸਤੌਲ ਲੁਕਾ ਰੱਖਿਆ ਈ।” ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸੱਚੀਂ ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਫੌਜੀਆਂ ਕੋਲ ਪਸਤੌਲ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪੈਲੀਆਂ ਵਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਉਹ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ। ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸੱਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਪੈਲੀਆਂ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਦੇ ਗਿਟੀਂ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਨੇ ਘੁੰਮ ਕੇ ਬਰਛੀ ਮਾਰੀ ਪਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉੱਚੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਰਛੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚਾਲਿਓਂ ਚਾਦਰ ਚੀਰ ਕੇ ਲੰਘ ਗਈ। ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਵਾਲ ਵਾਲ ਬਚਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੱਥਾਪਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਬਾਪੂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਘਸੀਟਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਹਟ ਜਾਓ,” ਏਨੇ ਵਿਚ ਚੰਨਣ ਨੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਦੀ ਬਰਛੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰੀ, ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਬਾਪੂ ਦੇ ਹਟਾਉਂਦਿਆਂ-ਹਟਾਉਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਨੂੰ ਅਧਮੋਇਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤਾਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਖੂਨ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਚਲੋ। ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋ ਚਾਰ ਪੈਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਵਲੋਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਈ। ਚਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੋਈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ-ਸਾਲ ਦੀ। ਬਾਬੇ ਨੇ ਵਧੀਆ ਵਕੀਲ ਕਰਕੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਾਫ਼ ਬਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਬਾਕੀਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੀ।

ਜਦੋਂ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਬਰੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਿਰਫ ਦੋ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸਨ। ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਣੇ 'ਕੱਠੇ ਜੇਲ੍ਹ' ਬਾਹਰ

ਟਾਂਗੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। (ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪੀ ਸੀ) ਬਾਪੂ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਫ਼ਸਾਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਭੇਜੇਗੀ। ਜੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਵਕਤ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸਾਨੂੰ ਫ਼ਸਾਦ ਵਾਲਿਆਂ ਕੀ ਕਹਿਣਾ, ਭੱਜ ਕੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਬੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਹ ਲਾ ਲਵੇ, ਹੁੰਦਾ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਵੇ।

ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘਰ ਆ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਫਿਰ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਟਾਂਗੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ। ਫਿਰ ਹਾਰ ਕੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੱਚ ਮੰਨ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਇਕ ਐਸੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਹੜੀ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਟਾਂਗਾ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵੇਖੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਭਾਵ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਕਈ ਸਾਲ ਉਸ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਫੌਜੀ ਏ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਵੇਗਾ, ਕੀ ਪਤਾ ਉਸ ਨੇ ਭੇਸ ਹੀ ਵਟਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਚੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗੇਤਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਚਾਚੇ ਵੱਸਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ 1947 ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ 1979 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਵਰਗ ਸਿਧਾਰ ਗਈ।

ਮੇਰਾ ਮੁਕਲਾਵਾ

ਇਹ ਗੱਲ 1938-39 ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਮੈਰੇ ਵਿਚ ਡੰਗਰ ਚਾਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਚੰਨਣਕਿਆਂ ਦੀ ਖੂਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਥ ਦੀ ਖੂਹੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਬੱਸ ਰੁਕੀ। ਇਹ ਖੂਹੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਉਜਾੜ ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ ਬੋਹੜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਕਰਕੇ ਦੂਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਮਹਿਤੇ ਨੂੰ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੱਸਾਂ ਇਥੋਂ ਲੰਘਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਖੂਹੀ ਪੰਜ ਦਸ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਹ ਵਿਚ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੇਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਬੱਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਧੱਕਾ ਲਾ ਕੇ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੁੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੈਦਲ ਜਾਂ ਸਾਈਕਲਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਵਕਤ ਬੱਸ ਦਾ ਇੰਜਣ ਵੀ ਕੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੱਸ ਦਾ ਅਗਜ਼ਾਸਟ ਪਾਈਪ ਪਿਛਲੇ ਬੰਨੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਆਟਾ ਪੀਸਣ ਦੀ ਚੱਕੀ ਵਾਂਗ ਟੁਕ-ਟੁਕ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਬੱਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਸ ਪਹੇ ਭਾਵ ਖੂਹੀ ਤਕ ਡੰਗਰ ਵੀ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਤੇ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ ਲਈ। ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖੂਹੀ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਦੂਰ ਕਿੱਕਰਾਂ ਦੇ ਬੱਲੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਕੀ ਇਸ ਬੱਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਵਾਰੀ ਉੱਤਰੀ। ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਟਰੰਕ ਤੇ ਬਿਸਤਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਵੱਡੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਕੋਈ ਫੌਜੀ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਹੋ ਸਕਦੇ ਇਹ ਸੈਦਪੁਰ ਜਾਂ ਮਹਿਸਮਪੁਰੇ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿਧਰੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਜਾਵੇ। ਖੈਰ, ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪਹੇ ਵਾਲੇ ਬੰਨੇ ਤੁਰਦੇ ਗਏ ਕਿ ਚਲੋ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਵੇਖ ਤਾਂ ਲਈਏ। ਜਦੋਂ ਪਛਾਣਨ ਤੱਕ ਦੀ ਦੂਰੀ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਪੈਂਟ ਪਾਈ ਟਰੰਕ ਚੁੱਕੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਭਾਊ ਭਾਊ ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਡੰਗਰ ਛੇਤੀ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੌੜ ਪਏ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲਗ ਗਈ। ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਰਤ ਗਈਆਂ। ਕਈ ਬੁੱਢੜੀਆਂ ਆ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ। ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਸੂਰਤਾ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਏ। ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿ ਪੁੱਤ, ਰੱਬ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਕਰੇ।" ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਮਿਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਲੜਾਈ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਦਾਦੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਜੇ ਤਾਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਲੜਾਈ ਲੱਗੇਗੀ ਉਦੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਬਾਪੂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੇਰੇ ਮਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਸੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮਹਿਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ। ਉਹ ਵੀ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਸਾਈਕਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਜਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਪਾਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਸ. ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੈਨੂੰ 'ਚ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਹੂਟਾ ਦਵਾਇਆ ਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਪਰ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਕਾਠੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਪੈਡਲਾਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਹੁੰਚਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਡੰਡੇ 'ਤੇ ਪਰਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਠੀ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਤੇ ਸਾਈਕਲ ਨੂੰ ਵੱਟ ਲਾਗੇ ਕਰਕੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆਉਣਾ, ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਈਕਲ ਤੋਂ ਉਤਰਨ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਈਕਲ ਤੋਂ ਲੱਤ ਲਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਬੋਲ ਦੇਣਾ ਲਿਆਓ ਮੈਂ ਸਾਈਕਲ ਸੰਭਾਲਕੇ ਹਵੇਲੀ ਰੱਖ ਆਵਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ ਜਾਣਾ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਹਵੇਲੀ ਨਹੀਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਰੋੜ 'ਤੇ ਚਲੇਗਾ ਤੇ ਡਿਗੇਗਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੈਂਡਲ ਵਗੇਗਾ ਵੀ ਟੇਢਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿਣਾ, ਜ਼ਰਾ ਹੌਲੀ ਚਲਾਈਂ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਕਾਠੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਚਲਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਓਨਾ ਚਿਰ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਮਾਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਾਈਕਲ ਵੱਟ ਲਾਗੇ ਕਰਕੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਚਲਾ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਕਾਠੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨੀਵੀਂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੱਥ ਕਾਠੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਪੈਡਲਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆਂ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਹਾਲੇ ਨਿਆਣਾ ਹੈ, ਮੁਕਲਾਵੇ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ। ਨਾਲੇ ਤੁਸਾਂ ਖੁਦ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੋ, ਮੁਕਲਾਵਾ ਜਦੋਂ ਜੀਅ ਕਰੇ ਲੈ ਲੈਣਾ। ਪਰ ਸਹੁਰਿਆਂ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਉਹ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਪੈ ਗਏ। ਆਖਰ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੰਨ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੀਂ ਛੱਡ ਆਏ। ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਆਏ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਰਾਤ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਸਹੁਰੀਂ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਸਹੁਰੇ ਮੇਰੇ ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸਨ, ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਖਾਤਰ ਹੋਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਘਰ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਆ ਜਾਵਾਂਗੇ। (ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਈਕਲ ਜੋ ਇਕ ਸੀ) ਸਹੁਰੇ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਤੱਕ ਸਾਨੂੰ ਤੋਰਨ ਆਏ। ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਕਾਠੀ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੀਵੀਂ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਾਠੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਕੈਰੀਅਰ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸਤਾਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪੈਡਲ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਈਕਲ ਗੱਡੇ ਜਿੰਨਾਂ ਭਾਰਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਓਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰਹਿ ਗਈ। ਪਹਿਆ ਵੀ ਪੱਧਰਾ ਸੀ। ਡੱਕੇ ਡੋਲੇ ਖਾ ਕੇ ਸਾਈਕਲ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਤੁਰਿਆ ਪਰ ਵੱਡੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੌੜ ਸੀ। ਮੌੜ ਮੁੜਨ ਲਗਿਆਂ ਸਾਈਕਲ ਡਿਗ ਪਿਆ, ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਉੱਠੇ ਕਿ ਭਈ ਕੋਈ ਵੇਖ ਨਾ ਲਵੇ। ਫੇਰ ਬੈਠੇ, ਸਾਈਕਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਹੀ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਰੇਤਾ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਈ ਤੁਰ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੂਟਕੇਸ ਵੀ ਸੀ ਵਿਚਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੇ ਡਿਗਣ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਹਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੀ ਦੂਰ ਗਏ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਆਦਮੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸਾਈਕਲ ਖਰਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਖਰਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਚਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਸ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੇਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਰੜਾ ਮੈਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਠੀਕ ਸਮਝੋ ਤਾਂ ਬਚਨੋ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਬਿਠਾ ਲੈਨਾ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਤਾਂ ਚਲਾ ਹੀ ਲਵੋਗੇ। ਮੇਰੇ ਕੱਦ ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾ ਹੀ ਨਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵਾਂ। ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ ਇਕੱਲੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਚਲਾ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਬਿਠਾਇਆ ਤੇ ਸਾਈਕਲ ਐਨੀ ਤੇਜ਼ ਚਲਾਈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਮਿਲਦਾ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਪਿਛੇ ਬੈਠੇ ਪਰ ਮੈਂ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੇਤ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਲੰਘ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ

ਕਿਹਾ, ਹੁਣ ਠੀਕ ਹੈ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਆਪੇ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਪਰ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਰੀ ਚਲੋ, ਪਿੰਡ ਹੁਣ ਕਿਹੜਾ ਦੂਰ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਰੇਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਬਚ ਗਈ ਸੀ, ਰੜੇ ਤਾਂ ਸੱਟਾਂ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਣਗੀਆਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਭਈ ਇਹ ਪਰਾਏ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਪਿਛੇ ਬਹਿ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਖੈਰ, ਵਾਟ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਕੋਹ ਹੀ ਸੀ। ਛੇਤੀ ਕਟ ਗਈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਭਾਵ ਹੱਦ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਭਈ ਇਹ ਕੌਣ ਸੀ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਔਖਾ ਸੀ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਕੀ ਸੋਚਣਗੇ ਕਿ ਗੱਭਰੂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲੱਭਾ ਜਿਹੜਾ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ, ਫਲਾਣੀ-ਫਲਾਣੀ ਦਾ ਲੜਕਾ। ਖੈਰ, ਮੈਂ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠ, ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਆ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ। ਮੈਂ ਘਰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਮਾਂ ਹੋਰੀਂ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੈ ਆਈਆਂ।

ਮੇਰੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤੇ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਭਈ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਲੂਕ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਏ ਕਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੈ ਵੀ ਬੜਾ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ। ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਇਕ ਘਰ ਛੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਵਾਲਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵੱਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸਿਰਫ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਹੀ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਗੜਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਿਆਲ ਦੀ ਬਹਾਰ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਤਵੱਜ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਤੋਂ ਨਾਲ ਆਏ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਚੋਰੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵਹੁਟੀ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮਝਿਆ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਲੁੱਚਾ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਵਹੁਟੀ ਕੋਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਲਾੜਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਸੰਗਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹਾਏ ਹਾਏ ਤੁਸੀਂ ਉਠ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਤੁਰ ਗਏ ਸੀ ? ਲਾੜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੁਰ ਗਏ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ? ਵਹੁਟੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਬਸ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ? ਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਆ ਗਏ ਹੋ। ਲਾੜਾ ਤਾੜ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕਰਤੂਤ, ਪਰ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਦਰਅਸਲ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ

ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਸੀ। ਵਹੁਟੀ ਕੋਲੋਂ ਪਰਦਾ ਤਾਂ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਸੁਣਿਆਂ ਹੈ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਵਹੁਟੀ ਤਾਂ ਕੀ, ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਨਾਫੂਸੀ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਆਸ਼ਿਕ ਮਿਜ਼ਾਜ ਲੋਕ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਭਈ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਵਹੁਟੀ 'ਤੇ ਐਨਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਰਦ ਦੀ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰਲੇ ਕਿੱਸੇ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੇ ਦੇਵਰ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਖੈਰ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਲਈ ਮਨਾਘੜਤ ਹੀ ਘੜ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਬਹਿਰਹਾਲ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਦਾਅ ਦੱਸੇ ਕਿ ਇੰਝ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਉੰਝ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਜ਼ਨਾਨੀ ਉੱਤੇ ਉਮਰ ਭਰ ਰੋਹਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮਰਦ ਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਬੜਾ ਭੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਅਸਰ ਕਰ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੋਚਣ। ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੇਰੀ ਮੰਜੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਕੋਲ ਡਾਹੀ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਐਨੀ ਭੈੜੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਜਾਗ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਉਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਤਕ ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ ਮੈਂ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਗਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਜਦੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੌਂ ਗਏ ਹਨ ਮੈਂ ਡਰਦਾ-ਡਰਦਾ ਉਸਦੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਮੇਰਾ ਡਰ ਤਾਂ ਲਹਿ ਗਿਆ ਪਰ ਤੇਲੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਵਜੂਦ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਾਮਦੇਵ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਗੱਭਰੂ ਹਾਲੀਂ ਨਿਆਣਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਦੋਂ ਉਮਰ ਸੀ ਮੇਰੀ। ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਆ ਸੁੱਤਾ ਤੇ ਪੈਂਦਿਆਂ ਨੀਂਦ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਹਾਲਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਦੱਸਿਆ। ਦੱਸਦਾ ਵੀ ਕੀ, ਨਮੋਸ਼ੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਝੂਠ ਮੈਂ ਵੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਬੋਲਦਾ, ਸੋ ਟਾਲਮਟੋਲ ਕਰਕੇ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਤੇ ਜਾਂ ਵਹੁਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ। ਵਹੁਟੀ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਪੇਕੇ ਤੁਰ ਗਈ ਪਰ ਮੇਰੀ ਸਪੈਸ਼ਲ ਸੇਵਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ। ਮਾਂ ਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਵਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਜਵਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹਨੂੰ ਖਾਘੜ ਮਹਿੰ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ ਕਰੋ, ਉਸ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਤੇੜ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿਆਇਆ

ਕਰੋ (ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਜਮਾ ਕੇ, ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਦਾ ਅਧਰਿੜਕਾ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਮੱਝ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸਿੱਧੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਪੀਣ ਨੂੰ ਤੇੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਤਾਂ ਅਧਰਿੜਕਾ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਪਿਆਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹਨੂੰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਖਵਾਇਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਤੋਂ ਸਾਡੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚੋਂ ਲਗਦੇ ਫੁੱਫੜ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਜਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਦਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਛਿੱਲੜ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਵੋ ਤੇ ਗਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਜਿਹਾ ਕੁੱਟ ਕਿ ਵਿਚ ਮਖਣੀ ਤੇ ਖੰਡ ਮਿਲਾ ਕੇ ਖਵਾਇਆ ਕਰੋ। ਰੋਜ਼ ਦੀ ਸੌ ਗਿਰੀ ਖਵਾਓ, ਵੇਖੋ ਫਿਰ ਮੁੰਡਾ ਕਿਵੇਂ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰੀ ਖੁਰਾਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਸਵਾਦ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਮੈਂ ਦੂਜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਰਾਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਨੇ ਦਿਨ ਦੂਣੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗਣੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਖੁਰਾਕ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ।

ਪਰ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਤਾਹੀਓਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੂੰਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲੇ ਮੁਕਲਾਵੇ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲ ਨਿਕਲ ਗਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਸਹੁਰੀਂ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਚੌਦਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਲਗਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਂ। ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਇਕ ਤਕੜੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਕੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਗੱਭਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਲੈ ਆਂਦਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਘੁਲਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਵਹੁਟੀ ਵਾਲੇ ਘੱਟ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਵਗੈਰਾ ਖਾਹ, ਤਕੜਾ ਹੋ ਜਾ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕਿਉਂ ?” ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮੁੰਡੇ ਕਰਦੇ ਨੇ ਪਰ ਬਣਦਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਏ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਉਹ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਈ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਹੀ ਜੋਤੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਖੁਰਾਕ ਉਹਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਆਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਆਲ੍ਹਾ। ਜਦੋਂ ਖੁਰਾਕ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦੇ।”

ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਰੀਝ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਖੁਰਾਕ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਦਾਦਾ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਾਵ ਨਾਬਾਲਗ਼ ਹੀ ਇਕ ਬਾਲਕ ਦਾ ਪਿਓ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਪ੍ਰਦਮਣ। ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਵੇਹੜਾ ਭਰ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦੰਗਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ

ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਰਮਾਣੇ ਚੱਕ ਦਾ ਤੋਤਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੜਾ ਹੀ ਫੁਰਤੀਲਾ ਘੁਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲਾਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਛਿੰਝ ਪੈਣੀ ਜਾਂ ਮੇਲੇ ਤੇ ਘੋਲ ਹੋਣੇ, ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੀਸੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਨਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਗੇ ਨਾਥ ਦੀ ਖੂਹੀ 'ਤੇ ਛਿੰਝ ਪਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਐਡਾ ਸੋਹਣਾ ਸਰੀਰ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲੋਂ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਕੌਲਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਭਾਗੋਵਾਲ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਇਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੀਝ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਛਿੰਝ ਵੇਖ ਕੇ ਘਰ ਆਏ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਦਮਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਏ ਦੇਖਿਆ। ਇੰਝ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੌਲੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਿਲ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਿਆ ਪਰ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਤੋਤਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਦ ਵੀ ਆਉਂਦਾ, ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਭਈ ਹੁਣ ਦੁੱਧ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ, ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਕੁੱਕੜ ਵਗੈਰਾ ਬਣਾਉਣਾ ਪਊਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਪਤਲੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ੌਕ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਬੈਠਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਤੋਤੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੇ ਤੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦਾ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵੱਡਿਆਂ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲ ਸਕੇਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸ ਕੇ ਐਵੇਂ ਹੱਸ ਛੱਡਣਾ, ਯਾਰ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੱਟਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਿੱਥੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਾਹੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਵੀ। 1947 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਵਾਢੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਕਣਕ ਵਢਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੈਂਪੀਅਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੇਸੀਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਥ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਹਿਰਨ ਆਦਿ ਚੁੱਕੀਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਸੁਕਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹਾਣੀ ਇਕ ਬਿਰਧ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਲੁਹਾਰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, “ਕਾਕਾ, ਵਾਢੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਨੇ ਤੇ ਤੂੰ ਵਿਹਲਾ ਤੁਰਿਆ ਫਿਰਦਾ ਏਂ, ਤੇਰੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਣਕ ਵੱਢਣ ਦੇ ਬੜੇ ਚਰਚੇ ਸਨ, ਤੂੰ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਸੀ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ ਮੈਂ ਅੱਜ ਕਣਕ ਵੱਢ ਕੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹਾਂ।” ਕਹਿਣ ਲਗੇ “ਹਲਾ, ਵੱਢੀ ਸੂ। ਕਿੰਨੀ ਵੱਢੀ ਸੂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਦੋ ਵਿੱਘੇ।” ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, “ਕਿਹੜੇ ਦੋ ਵਿੱਘੇ ਭਾਈ?” ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫਸਲ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪੌਦੇ

ਉਗਦੇ ਹਨ, ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਟੀਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਬਾਬਾ, ਇਕ ਵਿੱਘਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਵੱਢ ਲਿਆ ਸੀ (ਸਾਡੀ ਇਕ ਪੈਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਵਿੱਘਾ ਸੀ) ਵੱਢਦਿਆਂ-ਵੱਢਦਿਆਂ ਕਿਆਰਾ ਓਸ ਪਾਸੇ ਤੇ ਕਿਆਰਾ ਓਸ ਪਾਸੇ ਜਦ ਤਕ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਵਿੱਘਾ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ “ਬਾਬਾ ਵਿੱਘਾ ਥਾਂ ਰੇੜ ਵਾਲੀ ਪੈਲੀ ਵਿਚੋਂ ਵੱਢਿਆ ਏ।” ਬਾਬਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਹੈਂ ! ਇਹ ਤਾਂ ਢੱਠੀ ਪਈ ਕਣਕ ਸੀ, ਇਹ ਤੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਢ ਲਿਆ ਤੇ ਭਰੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਨੇ ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਭਰੀਆਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਬਾਪੂ ਹੋਰੀਂ ਬੰਨ੍ਹਣਗੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੱਢ ਕੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ।” ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ “ਭਈ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਭਰੀਆਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਬੱਝਣਗੀਆਂ। ਲੈ ਭਈ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੂੰ ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖ ਲਿਆ ਈ।” ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 55 ਭਰੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ। ਹੋ ਸਕਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਰੋਹਬ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਬਾਪੂ ਨੇ ਭਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ ਪਰ ਵੱਡੀਆਂ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਐਨੀ ਕਣਕ ਉਸ ਜਮਾਨੇ 'ਚ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਵੱਢਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਹਲੇ ਵਾਢਿਆਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦ ਕੇ ਕਣਕ ਵੱਢਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਗਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਬਾਜ਼ੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲਿੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਖ਼ੈਰ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਆਪਣਾ ਵਾਢੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਨੰਬਰ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੀ ਮੇਰਾ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਲ।

ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫੇਰੀ

1947 'ਚ ਕਣਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਢੀਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਬਰਸਾਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਗੱਡੇ ਉੱਤੇ ਪਿੰਡੋਂ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਰੂੜੀ ਢੋ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਚਾਚਾ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦ ਕੇ ਰੂੜੀ ਦੇ ਟੋਕਰੇ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਜੁੱਸਾ ਮਲੂਕ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉੱਤੇ ਤਿੱਖੜ ਦੁਪਹਿਰ ਤੇ ਥੱਲਿਓਂ ਰੂੜੀ ਦੀ ਭੜਾਸ, ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਟੋਇਆ ਪੁੱਟੀਏ ਰੂੜੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗੂ ਭੱਖਦੀ ਸੀ। ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਫੇਰੇ ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਚੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਆਇਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਨਿਕਲਿਆ ਵੀ ਠੀਕ।

ਰੂੜੀ ਢੋਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ। ਬਾਪੂ ਕਿਧਰੇ ਵਾਂਢੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਐਨੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬਾਪੂ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰੋਂ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਇਕ ਨੁਕਰੇ ਕਣਕ ਪਈ ਵੇਖੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਭਈ ਇਹ ਕਣਕ ਭੜੋਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਸੁੱਟੀ ਹੈ।” ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਣਕ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਬੋਰੀਆਂ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਭਰ ਲਓ ਜਾਂ ਨਵਾਂ ਭੜੋਲਾ ਬਣਵਾ ਲਓ।” ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ। ਭਈ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਕਰੂੰਗਾ ਕੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੱਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਧਾ ਵਿੱਧਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਪੂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵਿੱਧਾ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੋ ਭਰਾ, ਸਾਨੂੰ ਆਈ ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਵਿੱਧਾ, ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ, ਜੇ ਬਾਪੂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਤਾਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹੋਇਆ ਮੈਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਕ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਇਕ ਲੜਕਾ, ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਭਈ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਈ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਮਾ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਕਮਾਵਾਂਗਾ।

ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਦਾਣੇ ਅੱਡ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਧਮਕੀ ਸੀ ਜਾਂ ਵਾਕਿਆ ਈ ਅੱਡ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੈਲੇਂਜ ਸਮਝ ਕੇ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਜਦ ਤੱਕ ਕੁਝ ਬਣ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਰਹੇਗੀ। ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜ ਛੇ ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਤੂੰ ਇਹ ਲੈ ਲੈ ਤੇ ਵਾਹੀ ਕਰ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਕਿਸਮਤ ਅਜ਼ਮਾਉਣੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਰਾਇਆ ਹੁਧਾਰ ਦੇ ਦਿਓ।” ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 300 ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਅੱਧਾ ਮਨ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਧਰਮਚੱਕ ਦੀ ਜੂਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਉਹ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਤੇ ਜਲੰਧਰ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਦੇਸ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਵਸੀਲੇ ਦੇ ਕਿਥੋਂ ਪੈਰ ਲਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਵਗੇਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਬੁਟਾਰੀ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਆਏ ਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਪ੍ਰਦੇਸ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਇਹਨੂੰ ਕਹਿ ਲੈ ਲਵੇ।” ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜਿੰਨਾ ਮੇਰਾ ਖਰਚ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਹੋਰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ।” ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਪੂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਚਾਚੇ ਦੇ ਖਰਚ 'ਤੇ ਚੱਲਿਆ ਹੈ। ਖ਼ੈਰ, ਅਸੀਂ ਟਰੇਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਰੀਫਪੁਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਬੜੇ ਲੋਕ ਮਰ ਗਏ ਹਨ। ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਤਾਂ ਜੱਥੇਦਾਰ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕਿਆਂ ਨੇ ਬਚਾਇਆ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਵੀ ਹਾਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਹੀਂ ਭਰੇ ਤੇ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਤੁਰ ਪਏ ਹੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਨ ਜਦੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਡੋਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਚਲਾਂਗੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹਟ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋਣ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਗੱਲ ਕੀ ਜਦ ਤੱਕ ਪਿੰਡੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਦਲਣ ਦਾ ਧੁੜਕੂ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ। ਲੜਾਈ ਫ਼ਸਾਦਾਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਫੜਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਸੀ। ਉਥੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਯਾਤਰੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਉਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਇਕ ਪਰਮਿਟ ਰਾਹਦਾਰੀ ਵਜੋਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਪਰਮਿਟ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਫਾਰਮ ਭਰ ਕੇ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਫਾਰਮ ਉਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਹਰਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਇਸ 'ਤੇ ਫਾਰਮ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਭਲਾਮਾਣਸ ਆਖੇ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿ ਧਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਖਿਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਲਿਖਦੇ ਪਰ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੈ।

ਖ਼ੈਰ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪਰਮਿਟ ਬਣਵਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਅਸੀਂ “ਰਜ਼ੂਲੇ” ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦਿਨ ਵੱਧਦੇ ਜਾਣ, ਸਾਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈਂਦਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਭਈ ਕਿਤੇ ਪੈਸੇ ਹੀ ਨਾ ਮੁਕ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਇਕ ਕਿੱਸਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਜਾਨੀ ਚੋਰ ਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਐਨਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਨੀ ਚੋਰ ਤੋਂ ਵੀ ਚਤੁਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਚੋਰੀ ਕਰਨੀ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਨੀ ਚੋਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਜਾਣ ਕੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੋਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕੰਨ ਕੁਤਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮੀ ਚੋਰ ਸੀ ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਖ਼ੈਰ, ਜਾਨੀ ਚੋਰ ਵਾਂਗੂ ਮੈਂ ਵੀ ਹੱਥ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਸਾਡੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਰਦਾਰ ਸੌਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਬੋਹਣੀ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ। ਪਿੰਡ 'ਚ, ਖ਼ਰਬੂਜ਼ੇ, ਬੇਰ ਜਾਂ ਅਮਰੂਦ ਤੋੜਨ ਦੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਤਾਂ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਢਣ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਬਣੂਆ ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਬਣੂਆ ਖ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵੇਖੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਨੋਟ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਚੋਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਤੀਸਰੇ ਚੋਬੇ ਪੰਨੇ ਨਾਲ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨੋਟ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅੱਧੇ ਨੋਟ ਕੱਢ ਲਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਦਰਾਂ, ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਬਥੇਰੀ ਬਿਸਤਰੇ ਦੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਗਵਾਚਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸਾਧੂ ਜਿਹੇ

ਬੰਦੇ ਦਾ ਝੋਲਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਿਵਾਏ ਧੋਤੀ ਤੇ ਟੁੱਟੇ ਛੁੱਟੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਫ਼ਰ ਨੌਂ ਦਿਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਰਾਤ ਸੌਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਾਨੀ ਚੋਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੇ ਲਾਗੇ ਸੁੱਤੀ ਇਕ ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਹਾਰ ਉਸ ਦੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਹ ਲਵਾਂ। ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਡੈੱਕ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਮੁਸਾਫਿਰ ਕਤਾਰਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਛਾ ਕੇ ਸੌ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਬਿਸਤਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵਾਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਜਨਾਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਰ ਲਾਹੁਣ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਲੇਟੇ-ਲੇਟੇ ਹੀ ਹਾਰ ਲਾਹੁਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਲਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਚੋਰ-ਚੋਰ ਕਰਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਗ ਪਏ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਹੱਥ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਦਾ ਭਾਰ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਗਿਆ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਆਸ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਲੋਕ ਚੋਰੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹਾਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਦੂਸਰੀ ਹੀ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਛੇੜ ਛਾੜ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਨਾ ਫਿਟਕਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੀਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੇਰੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਹੋਵੇ ਇਹ ਗੱਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ ਤੇ ਸੱਚ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ।

ਮੈਂ ਜਾਨੀ ਚੋਰ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੁੱਟਿਆ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਤੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁੜ ਚੋਰੀ ਵਾਲੀ ਆਦਤ ਦਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਸਾਧੂ ਦੇ ਚੋਲੇ ਵਰਗੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨੋਟਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦਾ ਮੈਂ ਹੀ ਸਾਂ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਕਥਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਦਾ ਚੋਰ ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਧ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਧ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਚੋਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਚੋਰੀ ਵਰਗੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਹ ਚੋਰੀਆਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਜੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਹ ਚੋਰੀਆਂ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਜੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਚੋਰ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਖੈਰ, ਗੱਲ ਇਥੇ ਮੁਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਸੀਂ ਚਾਚੇ ਦੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹਫ਼ਤਾ ਭਰ ਰੁਕੇ

ਹੁਵਾਂਗੇ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਾਂ ਕਿ ਚਾਚੇ ਦੇ ਦੋਸਤ ਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਛੇਤੀ ਕਰੋ, ਇਕ ਕੰਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਠੇ ਤਾਂ ਗਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਮਿਲਟਰੀ ਦਾ ਟਰੱਕ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਪੈਟਰੋਲ ਦੀਆਂ ਕੋਨਾਂ ਲਾਹ ਕੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਉੱਤੇ ਤਰਪਾਲ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਟਰੱਕ ਵਾਲਾ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਚਾਚੇ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਲੈਣ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਓਦੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਦਸ ਡਾਲਰ ਇਸ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਿਲੇ ਕਿ ਇਹ ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਲ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਦਾ ਇਥੇ ਆਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਆਪਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚਲੀਏ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿਚ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਆਂਗੇ ਤਾਂ ਚੋਰ ਬਣਾਂਗੇ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਅਸੀਂ ਹਾਲੀ ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਸੁਨੇਹਾ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤੀਹ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਕ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਹ ਇਕ ਡਰੰਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੈਰਕਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਸ਼ੀਨਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਬੜਾ ਸੁਖਾਲਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਪਰ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਭਾਸਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੱਡਾ ਮਾਡਰ ਸ. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਤੇ ਛੋਟਾ ਮਾਡਰ ਸ. ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਸੀ (ਮਾਡਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਅਫਸਰ)। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਠ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਾਧੂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਐਕਸਟਰਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਪੈਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮਾਡਰਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਐਤਵਾਰ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਐਤਵਾਰ ਵੀ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਮਾਡਰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਬੇੜਦਾ ਸੀ, ਦੂਜਾ ਇਹ ਘੁਲਣ ਖੇਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੈਸੇ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਵਾਨਾ, ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗਲਦਾ ਹੈਂ। ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰ, ਜੇ ਕਹੇਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਵਾਸਤੇ ਪੈਸੇ ਉਗਰਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੱਸ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਾਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਮਾਡਰਾਂ ਨੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਮੁੰਡਾ ਐਨਾ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਸਿਹਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਲੱਭ ਦਿਓ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਵਾਓ। ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੌਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਲੱਭ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ। ਉਹ ਸਿੰਘਪੁਰ ਤੋਂ 10 ਮੀਲ ਦੂਰ ਮਿਲਟਰੀ ਕੈਂਪ ਨਿਊਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਟੋਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬੰਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਬੋਤਲਾਂ ਚੁੱਕਣ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾ, ਜਿੰਨੇ ਇਥੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਘਟ ਉਥੇ ਮਿਲਣਗੇ ਪਰ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸੌਖਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਜੇ ਦਾਅ ਲਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਨਿਊਸ਼ਨ ਕੈਂਪ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ ਖੁਦ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾ ਲਿਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਭਈ ਫਰਜ਼ ਕਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਇਥੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਰਹੇਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਖਾਣ ਦਾ ਕੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਭਈ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿੱਖੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਕਦੇ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਓ, ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਚਾਵਲ ਬਣਾਉਣੇ ਸਿਖਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਰੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ। ਸਾਦਾ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣਾ ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਢੰਗ ਦਾ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਗਣੀਏ ਕੋਲੋਂ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਚਸਕਾ ਜਿਹਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਰਗਾ ਵਗੈਰਾ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾ ਲਈਦਾ ਸੀ।

ਨਿਊਸ਼ਨ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮੈਂ 1948 ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਿਹਲੇ ਇਕ ਮੋਚੀ ਦੇ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਇਹ ਮੋਚੀ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਤੇ ਇਹ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਆ ਗਿਆ ਸਿੰਘਪੁਰ। ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟ ਗੰਢਣ ਦਾ ਇਸ ਕੋਲ ਐਨਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੋਪੇ ਲਾਉਣ ਜਾਂ ਮੇਖਾਂ ਠੋਕਣ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਾਕੇਟ ਬੁਕ ਦਿਖਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਨ। ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕਿੰਗ ਕਾਂਗ, ਵੌਂਗ ਯੌਂਗ ਚਾਂਗ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਜ਼ਾਰਾ ਖਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਇਹ ਬੁੱਕ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਤੂੰ

ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲੈ। ਪਰ ਗੱਲ ਸੁਣ, ਜੇ ਤੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦਾ ਐਨਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੈਂ ਤਾਂ ਖੁਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਦਾ, ਹਾਜ਼ਮਾ ਵੀ ਤੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਏ ਏ। ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਾਜ਼ਮੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਲਈ ਚੰਗੇ ਹਾਜ਼ਮੇ ਵਾਲਾ ਜੁੱਸਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੀ ਗੀਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪਰ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਨਾਲੇ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਮਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਉਮਰ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਹਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ, ਦਾੜ੍ਹੀ ਉੱਤਰਨੀ ਹਾਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਮਰ ਮੇਰੀ ਤਕਰੀਬਨ 19 ਸਾਲ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਮਰ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਨਿੱਗਰ ਹੈ ਜਾਂ ਪੋਲਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੂੰ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜਾ ਲਗਦਾ ਏਂ, ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਵਿਹਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅਖਾੜਾ ਗੁੱਡ ਲਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ, ਘੁਲਣ ਦਾ ਢੰਗ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨਾਲ ਹੋਏ। ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਕਸਬੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ, ਇਕ ਸਿੱਧੇ ਸਾਧੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਉਹ ਕੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੋ ਚਾਰ ਪਕੜਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਹੁਣ ਬੱਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੱਲੀਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬਥੇਰਾ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਭਈ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਵੈਸੇ ਜਾਨੋਂ ਤੂੰ ਤਕੜਾ ਹੈਂ। ਹੁਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ, ਵਾਲ ਮੁਨਾ ਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜੂੜਾ ਹਰ ਪਲ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਹਾਲੇ ਦੋ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰੀ ਚਲੀਏ, ਫੇਰ ਕਟਵਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਫੇਰ ਕਟਵਾਉਣੇ ਨੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਟਵਾ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਵਾਲ ਵੀ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਓਹੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਧੋਬੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਨਾ ਘਰ ਦਾ ਨਾ ਘਾਟ ਦਾ। ਪਰ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਹਫ਼ਤਾ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਾ ਕੇ ਜ਼ਿੱਦ ਫੜ ਲਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੂੰ ਵਾਲ ਨਹੀਂ ਕਟਵਾਉਣੇ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਹ ਦੋ ਦਿਨ ਅਖਾੜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਜਾਹ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲੈ ਤੇ ਫੇਰ ਕਟਾ ਲਵੀਂ। ਮੈਂ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਜੇ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਖੁਆਉਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਵਾਲ ਕਟਵਾਵਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ 'ਕੱਲੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਨਾਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ।

ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਾਹ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ੌਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈ ਮੇਰੇ ਕਿਹੜੇ ਪਿੱਛੇ ਨਿਆਣੇ ਰੋਂਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬੱਚਤ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਬੱਸ ਅੰਨਾ ਕੀ ਭਾਲੇ ਦੇ ਅੱਖਾਂ। ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਚਾਚਾ ਤਾਂ ਮੰਨ ਗਿਆ ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਘਰ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਕੇ ਵਾਲ ਮੁਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛ ਲਈਏ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਜੇ ਤੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇਰੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਫੇਰ ਵੀ, ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਛੱਡ ਯਾਰ ਯੱਕੋ ਤੱਕੇ ਤੇ ਲਾਹ ਪੱਕੇ ਅਤੇ ਇਕ ਟੁੱਟੀ ਜਿਹੀ ਕੈਂਚੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਐਸੇ ਉੱਘੜ ਦੁੱਘੜ ਕੱਟੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਨਾਈ ਕੋਲੋਂ ਉਸਤਰਾ ਫਿਰਵਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਜਦ ਹਜ਼ਾਮਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਨਲਕੇ ਥੱਲੇ ਨਹਾਉਣ ਬੈਠਾ ਤੇ ਠੰਢਾ-ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਤਾਲੂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਹੀ ਸਨਸਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਯਾਦ ਹੈ। ਘਰ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਭਰੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਲਿਖਿਆ, ਮਸਾਂ ਤੇ ਘਿਓ ਲਾ-ਲਾ ਕੇ ਤੇਰੇ ਵਾਲ ਵੱਡੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਤੂੰ ਇੰਝ ਕਰ, ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਵਾਲ ਸਾਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇ। ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਵਾਲ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਨੇ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਲੱਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਸੋਚਿਆ, ਜੇ ਵਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਹੁਣ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਏਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਪਿਓ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੇ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਐਨਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਹੈ, ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਪਹਿਲਵਾਨ। ਉਸ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਵਿਹਲਾ ਵੀ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਾ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੋਲ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਨਿਊਸ਼ਨ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਦੇ ਹੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਮਾੜਾ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੇਠੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਣੋਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਭਾ ਦਾ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਕੰਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁੱਛਦਿਆਂ-ਪੁੱਛਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਿਊਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਕ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਲਿਆਲਮ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਸ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਇਦ ਜਨਾਰਧਨ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਇਕ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਕਤ ਤੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾ ਦਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਨਿਊਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਿੱਧੀ ਬੱਸ ਇਥੇ

ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਅਖਾੜਾ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਮੇਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਫੇਰ ਠੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਆ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਫੋਰਡ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਜੌਹਰ ਬਾਰੂ ਰੋਡ 'ਤੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੇ। ਜਦੋਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਵੀ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲਾ ਜਾ, ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰੀ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਾੜਾ ਸੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਸਿੰਘੀਏ ਦਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਅਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਲੜਕਾ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਗੱਤੇ ਦੇ ਗੋਦਾਮ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੇ ਮੋਹਣ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਅਖਾੜਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੋਦਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰੋਟੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਟਿਕ ਕੇ ਪੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤੇ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੋਹਣ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸੀ ਤੇ ਮਾਲਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੋਹਾਂ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਦਾ ਸੀ। ਦੇਸੀ ਵੀ ਤੇ ਫਰੀਸਟਾਈਲ ਵੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਫਰੀਸਟਾਈਲ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਕੜਾ ਹੋ ਲੈ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਲਵੀਂ ਫਰੀਸਟਾਈਲ। ਪੰਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੋਲ ਲਾਏ, ਇਹ ਆਪ ਤਾਂ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਫਰੀਸਟਾਈਲ ਘੁਲ ਕੇ ਪੈਸੇ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਰਾਕ ਪੱਲਿਓਂ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਡਾ ਵੀ ਆਏਗਾ ਹੀ, ਆਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਡੰਡ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਟੈਕਸੀ ਅਖਾੜੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੁਕੀ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮੋਟਾ ਤਗੜਾ ਅਤੇ ਗੋਰਾ ਨਿਸ਼ੇਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਿਕਲਿਆ। ਨਾਲ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਗਣੀਏ ਨਾਲ। ਨਾਮ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਚਰਨੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਫਿਰ ਡੰਡ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਏ ਪਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹਵਾ ਚਿਰ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਾਣ ਲਗਿਆਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਤਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅਖਾੜੇ 'ਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ

ਮਨੁ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡਾ ਘੋਲ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੇਟ ਵਲਡ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਵੈਸੇ ਹੀ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹੇਠੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਾਏ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ। ਵਰਨਾ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਦਾ ਘੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ।

ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਧਾਰਿਆ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਨ। ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਮ ਦਰਸ ਸਿੰਘ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬਿਜੌਲੀ ਭਟੀਆਂ, ਪੋਸਟ ਗੌਂਗ, ਜੈ ਨਗਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦੇਵਰੀਆ ਯੂ. ਪੀ. ਤੇ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਵਾਲੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਸਿੰਘੀਆ, ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਆ ਤੇ ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਚੀਨੀ ਵੀ ਘੱਟ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਗਣੀਏ ਨੂੰ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੋਹਨ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹਰ ਸ਼ਨਿਚਰ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਖਣ ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ।

ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਤੇ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਾਧਨ ਸਨ। ਕਿਧਰੇ ਮਲੇਸ਼ੀਅਨ ਨਾਚ ਗੀਤ, ਕਿਧਰੇ ਚਾਈਨੀਜ਼ ਡਰਾਮਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਖੇਡਾਂ ਸਾਡਾ ਸ਼ਨਿਚਰ ਬਹੁਤ ਮੌਜ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਖਣ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾ ਚਰਨ ਬੰਦਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਅੱਜ ਤੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਿਸ ਨਾਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹਾਲੀਂ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਕਿਉਂ ? ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਈ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖਣ ਨੂੰ ਕਾਹਲਾ ਹਾਂ ਪਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਹਾਲੀਂ ਹੋਰ ਤਕੜਾ ਹੋ ਲੈ ਫੇਰ ਸਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤਕੜੇ ਮਾੜੇ ਦੀ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਵਿਚ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਿਖਾ ਦਿਆਂਗਾ ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਵਾਂਗਾ। ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਘਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਵਿਚ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸਿਖਾ

ਦਿਆਂਗਾ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਫੌਰਨ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਮੋਹਣ ਕੋਲੋਂ ਰਾਹ ਪੁੱਛ ਕੇ ਜਾ ਵੜਿਆ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲ। ਇਹ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਕਤ ਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਚੀਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿੱਖ ਸਕਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੰਟਰੈਕਟ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਇੰਡੀਆ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦਰਸ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਵਿੱਚ ਆਣ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਦੋ ਹੋਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਮੰਗਵਾ ਲਏ ਸਨ। ਇਕ ਸੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਢੋਡੀਆਂ ਤੇ ਦੂਜਾ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਟਾਈਗਰ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜਦੋਂ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇੰਡੀਆ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਚੀਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਟਾਈਗਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਉਸ ਵਕਤ ਐਨਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁੱਖ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਟਾਈਗਰ ਸਾਡੇ ਅਖਾੜੇ ਆਇਆ ਕਰੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਢੰਗ ਦੱਸੇ। ਪਰ ਟਾਈਗਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਟਾਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰੇ ਚਾਦਰ ਕਲੁੰਜ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਆ ਤੈਨੂੰ ਦਾਅ ਦੱਸਾਂ। ਮੱਛੀ ਗੋਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਖੀ ਵਾਸਤੇ ਲੱਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਈਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੋੜਾ ਕਿੰਝ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਸੁਰਸਿੰਘੀਆ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਸਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦਿਆਂ ਦਾਵਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਆਪੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਟਾਈਗਰ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਸਿੰਘੀਆ ਬੇ ਉਸਤਾਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਣਾ। ਖੈਰ, ਪੱਠਿਆ ਜੇ ਤੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਣ ਜਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਕੱਦ ਬੁੱਤ ਸੋਹਣਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਘੁਲਣ ਦਾ ਢੰਗ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸੁਣ, ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਤੇ ਸਾਡਾ ਹੀ ਰਾਹ ਨਾ ਰੋਕਣ ਲੱਗ ਪਵੀਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹੀ ਸੀ ਪਰ ਹੋ ਸੱਚੀ

ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਟਾਈਗਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਦੰਗਲ ਵਿੱਚ ਟਾਈਗਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋੜ ਦਾ ਹਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸਾਂਗਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਲਵਾਂ। ਜਦੋਂ ਟਾਈਗਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਉਦੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੈਪੀ ਵਰਲਡ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਵੱਲ ਘੁਲਣ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਪੀ ਵਰਲਡ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦੀ ਸਟਾਰ ਅਟਰੈਕਸ਼ਨ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਆ ਸੀ ਤੇ ਗਰੇਟ ਵਰਲਡ ਦੀ ਸਟਾਰ ਅਟਰੈਕਸ਼ਨ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਸੀ। ਪਰ ਚੰਦ ਹੀ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉੱਪਰ ਵਾਲੇ ਦੋਹਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗਰੇਟ ਵਰਲਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੰਗਲ ਐਨੇ ਭਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਠੇਕੇਦਾਰ ਰਾਮ ਦਰਸ ਨੇ ਟਾਈਗਰ ਦੇ ਡਬਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਹੈਪੀ ਵਰਲਡ ਦੀਆਂ ਰੌਣਕਾਂ ਦੂਣੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਮੈਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਰਸਮੋਰਿਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਗਿਰਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੁਰਸਿੰਘੀਏ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਨਿਊਸ਼ਨ ਕੈਂਪ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ।

ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਖਾੜਾ ਨਿਊਸ਼ਨ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦਸ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਨਿਊਸ਼ਨ ਤੋਂ ਅਖਾੜੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਖੁਦ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਛਤਰਧਾਰੀ ਨੂੰ ਘੁਲਣ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਟਾਈਗਰ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਹੈਪੀ ਵਰਲਡ ਦੇ ਦੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਜੋੜ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦਰਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਦਾਰਾ ਦਾਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਆਂ ਵੀ ਓਸੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਖੈਰ ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਠੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫਰੀਸਟਾਈਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਛੱਡ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿ। ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਘੁਲਣ ਮਲਾਇਆ ਚਲਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ। ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮਲਾਇਆ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੰਡੀਆ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਖੁਦ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਜੀ (ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਈਪੂ

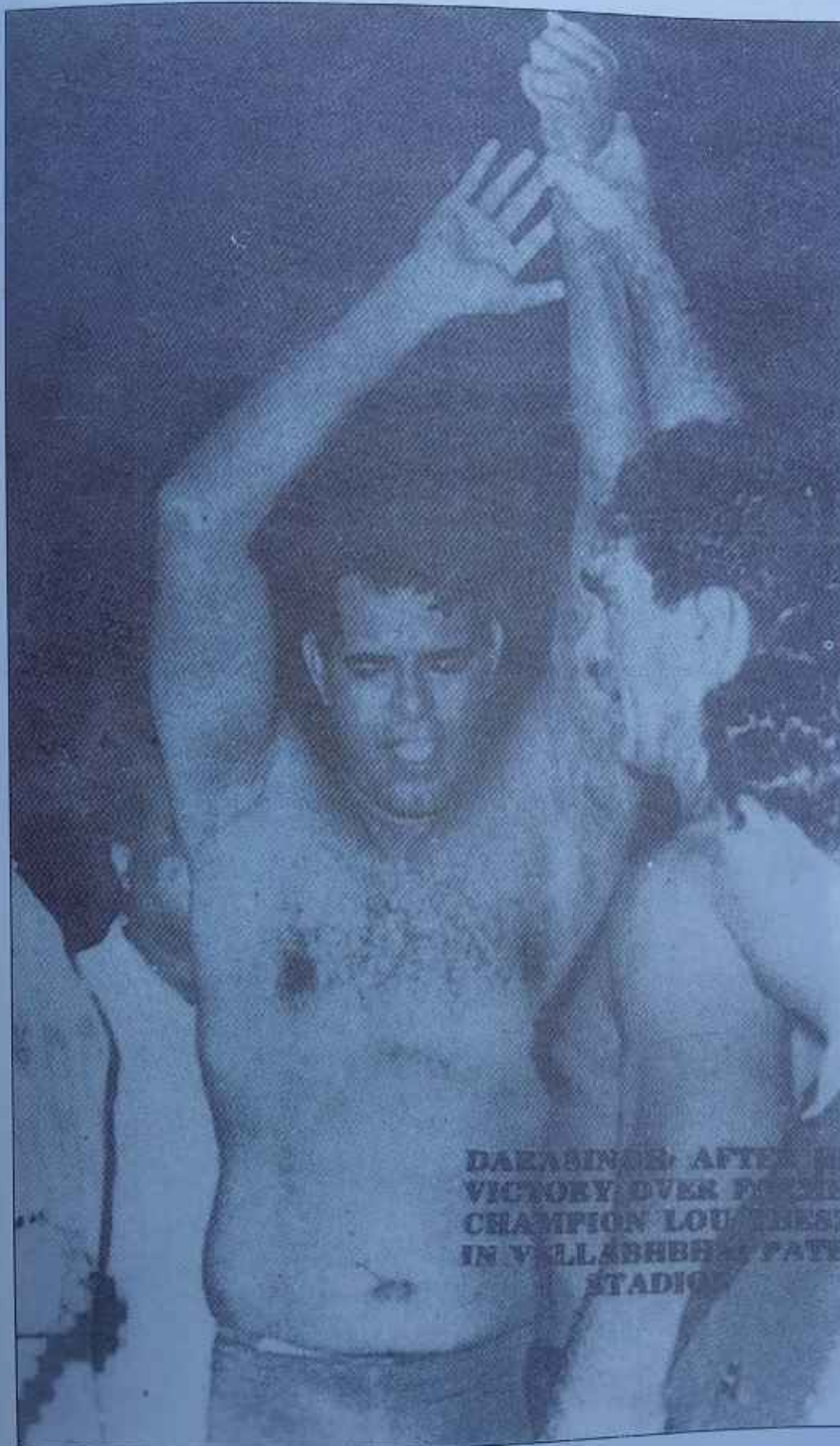

ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਡੇਰੇ ਲਾਏ। ਉਥੇ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਵਡੀਆ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹਿਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਹਿਰਿਆਂ ਦਾ ਹੋਟਲ ਚਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁੰਦਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਮਲਵਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬੱਝ ਗਈ। ਉਹ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਮਾਝੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੁਰਾਕ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਲਵੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖੁਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚਾਲੀ ਪੰਜਤਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਵਕਫਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਤਾਲੀਆਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਧੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਦੀ ਖਾਧੀ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਤਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿਲਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਦਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਤੇ ਘਿਓ ਦੇ ਡੱਬੇ ਤਾਂ ਐਨੇ ਸਨ ਕਿ ਈਪੂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੇਚ ਕੇ ਆਏ ਸਾਂ। ਈਪੂ ਦੇ ਦੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਇਕ ਮਾਝੇ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਹ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਾਮ ਤਾਂ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪਿੰਡ ਉਸ ਦਾ ਠਰੂ ਸੀ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ। ਸਾਡੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਗਿਣ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਮਲਵਈਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਧਨਾਢ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੋਟੀ 'ਤੇ ਸੱਦਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਵਕਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ, ਦੁੱਧ ਘਿਓ ਖਵਾਈਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੀਓ ਤੇ ਦੁੱਧ ਘਿਓ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਚੈੱਕ ਬੁੱਕ ਮੰਗਵਾਈ। ਸੌ ਡਾਲਰ ਦਾ ਚੈੱਕ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਡਾਲਰ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਸਤਾਦ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਚੈੱਕ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਲੈ, ਤੈਨੂੰ ਫੇਰ ਦਸਾਂਗਾ। ਉਸ ਭਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਹੁਣ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਾੜੇ ਪੀਤੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਠੰਢਾ ਸ਼ਰਬਤ ਹੀ ਪੀਤਾ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਰਿਕਾਰਡ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦਰਦ ਭਰਿਆ ਗੀਤ ਜਦ ਰਿਕਾਰਡ 'ਤੇ ਵੱਜਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਥਰੂ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਹੋਰਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਇਥੋਂ

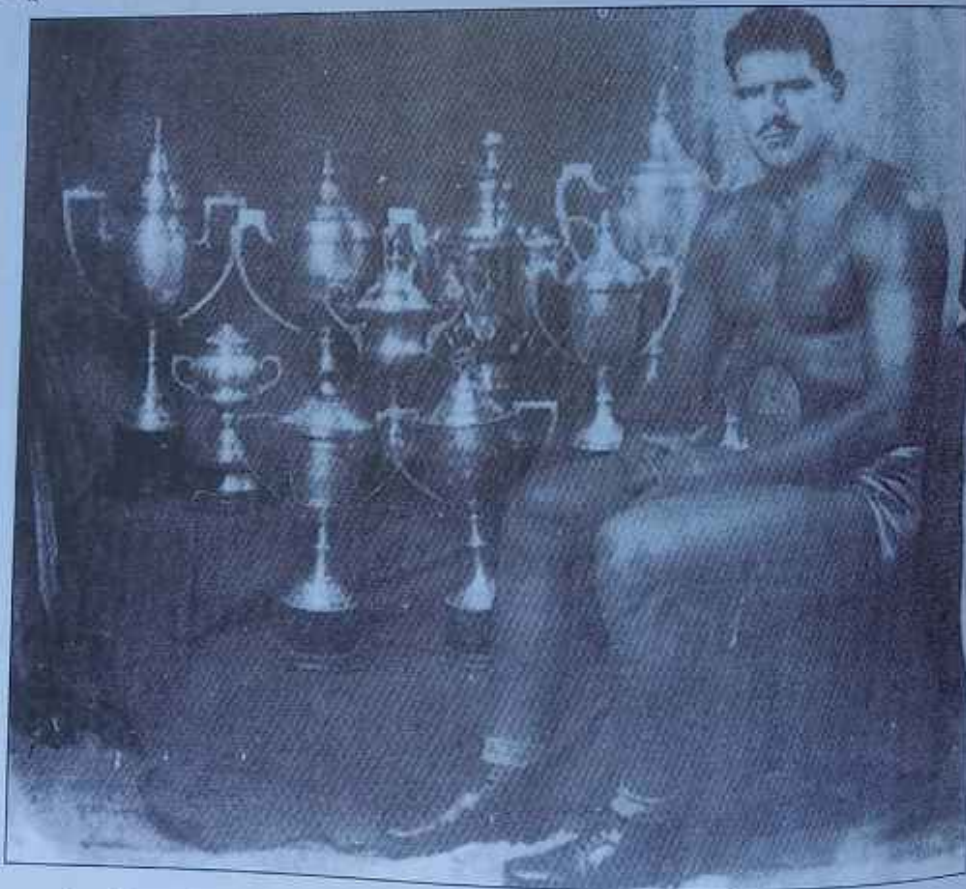
DADASINGH AFTER
VICTORY OVER FORMER
CHAMPION LOU THES
IN VALLABH PATE
STADIUM

ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲੂ ਥੈਜ ਅਮਰੀਕਨ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ
ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਿਆਂ 1968, ਬੰਬਈ ਵਿਚ

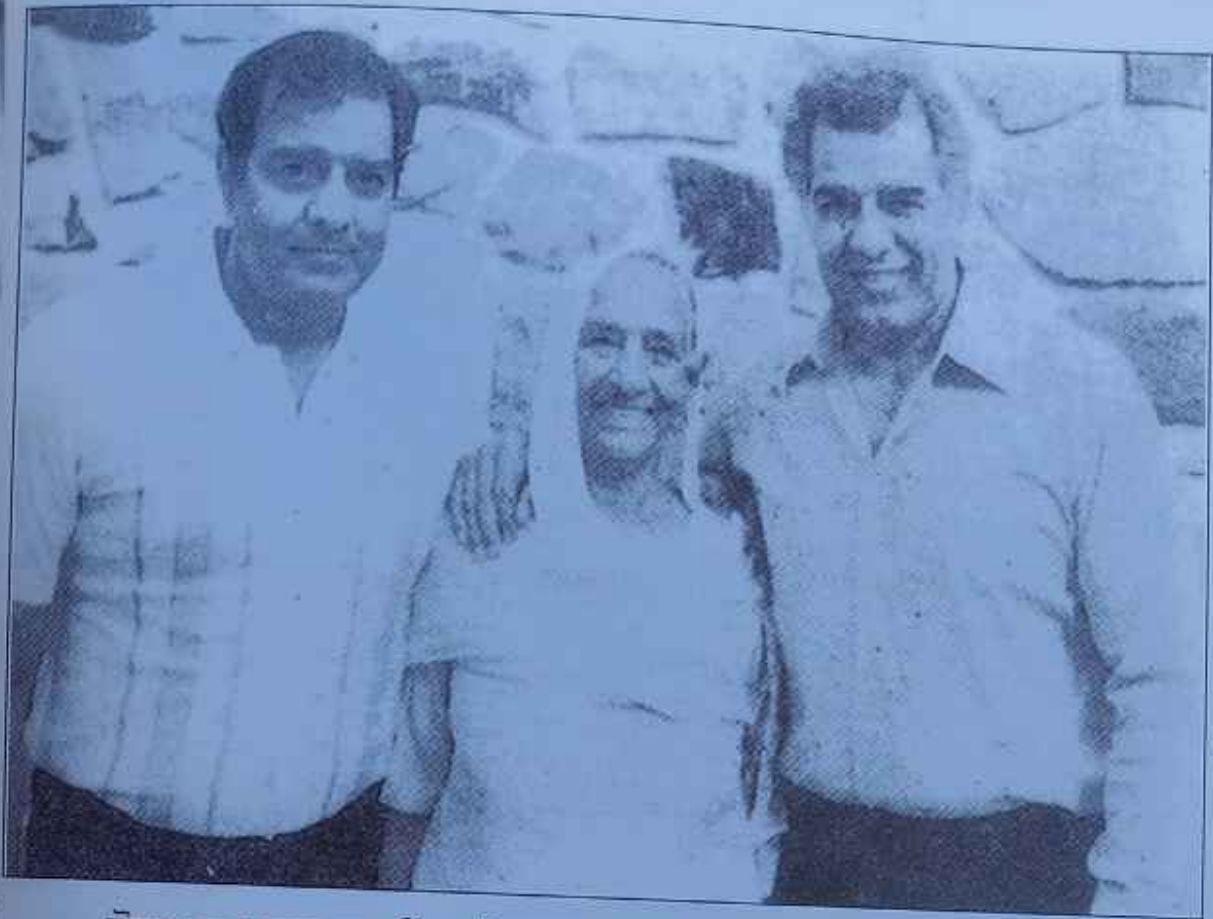

ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਜਿੱਤ ਦਾ ਇਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ,
ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ ਸਟੇਡੀਅਮ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 05.06. 1983, ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ

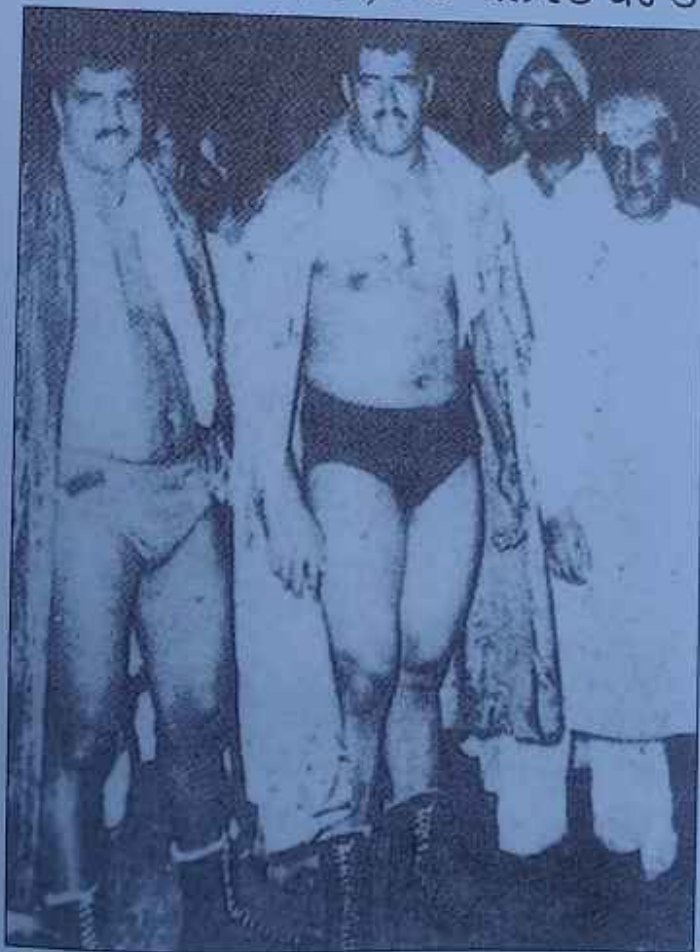

ਰੁਸਤਮੇ-ਹਿੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਕੱਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, 1956

ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਮਾਤਾ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ

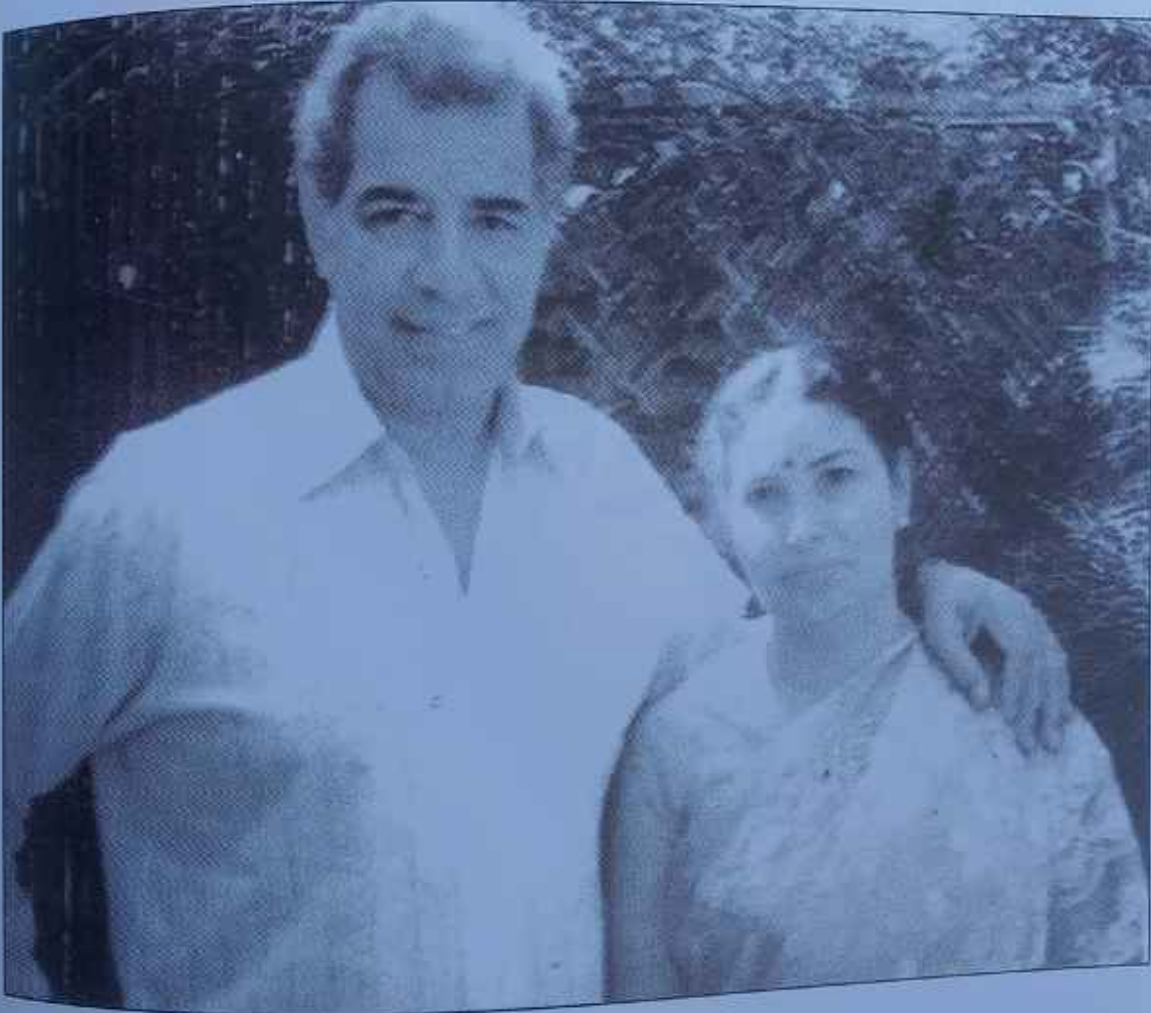
ਦੰਗਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ 'ਤੇ
ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਖੁਸ਼ ਹਨ

ਸੱਜੇ ਤੋਂ ਖੱਬੇ: ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਿਤਾਭ ਬੱਚਨ, ਦੰਗਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ, ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਸਈਅਦ ਸੈਫ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਵਾਡੀ ਅਯੂਬ ਪਹਿਲਵਾਨ ਲਿਬਨਾਨ, ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ, ਗੋਗਰੀ ਦੰਗਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਇਕ ਹੋਰ ਦੰਗਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਪ੍ਰਿੰਸ ਕਮਾਣੀ ਅਫਰੀਕਨ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਕਿੰਗ ਕਾਂਗ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਜੀਨ ਮਰਫੀ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਅਨ ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇ ਜੀਜੀ

ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਤਨੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨਾਲ

ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ: ਫੁੱਫੜ ਦਾ ਭਰਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਾ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ,
ਪਿਤਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਫੁੱਫੜ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ: ਪੁੱਤਰ ਪਰਦੂਮਣ ਸਿੰਘ, ਫੁੱਫੜ ਦਾ ਪੋਤਰਾ, ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ
ਪੋਤਰਾ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫੁੱਫੜ ਦਾ ਪੋਤਰਾ

ਫੈਮਿਲੀ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫ: ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਧੀ ਕਮਲ। ਸੱਜਿਉਂ ਖੱਬੇ ਧੀ ਦੀਪਾ, ਪੁੱਤਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ,
ਪਤਨੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪੁੱਤਰ ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਧੀ ਰੁਪਿੰਦਰ

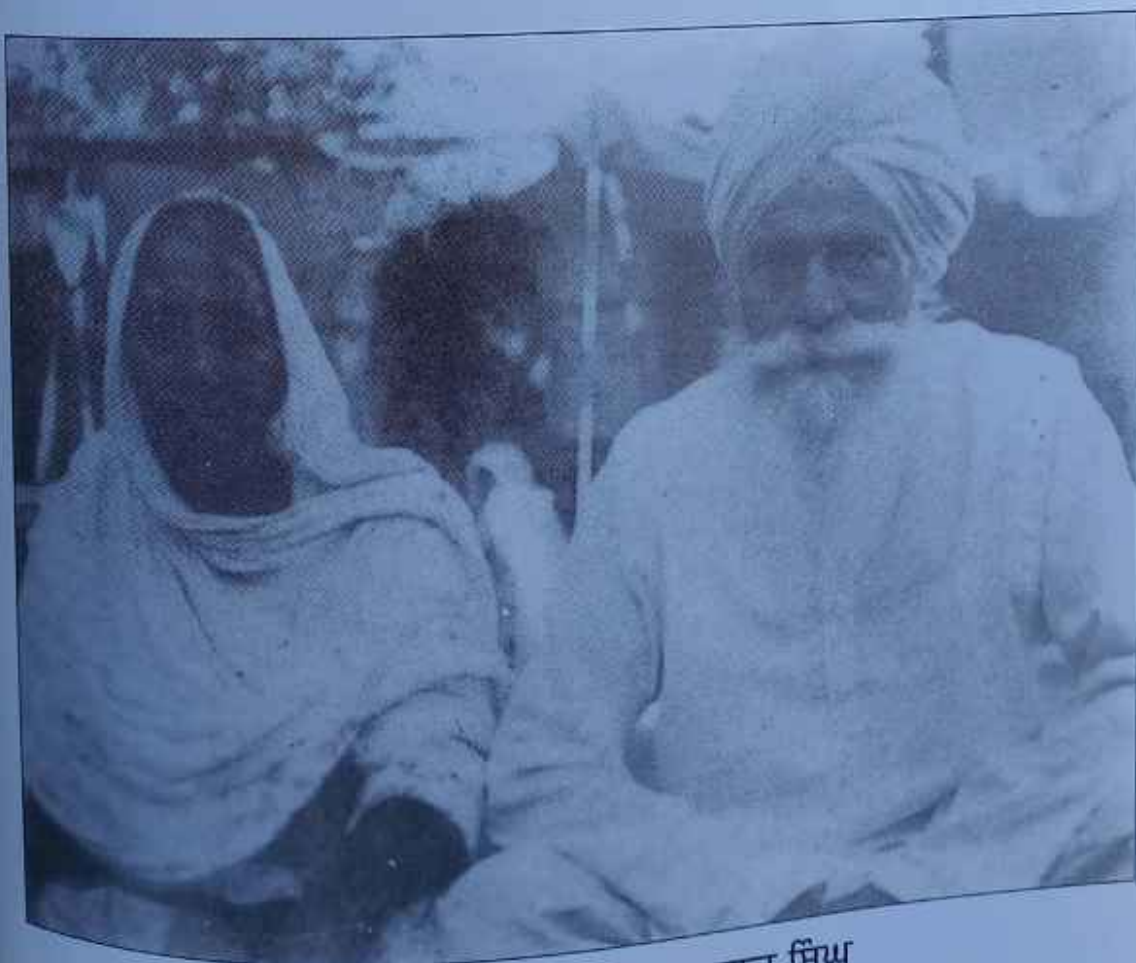

ਦਾਦੀ ਅੱਛਰ ਕੌਰ

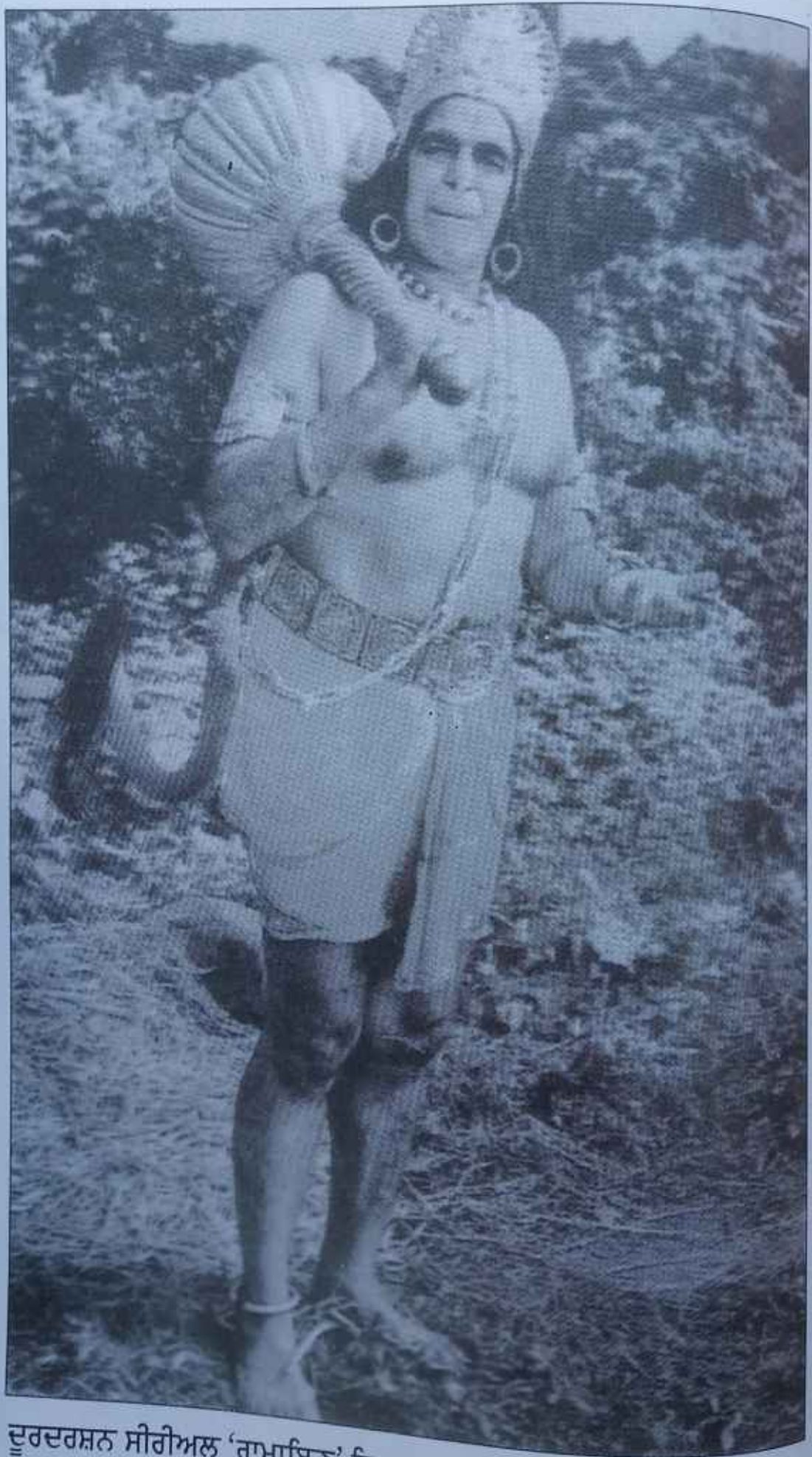

ਦਾਦਾ ਬੂੜ ਸਿੰਘ

ਮਾਤਾ ਬਲਵੰਤ ਕੌਰ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ

ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਸੀਰੀਅਲ 'ਰਾਮਾਇਣ' ਵਿਚ ਹਨੁਮਾਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਬੈਠਾ ਵਿਸਕੀ ਪੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾਇਆ। ਨੌਕਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘੁੱਟ ਪੀ ਕੇ ਇਹ ਰਿਕਾਰਡ ਵਜਾਉਂਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਾਇਰਲੈਸ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਹੌਲੋ ਹੌਲੇ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਗਈ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਭਈ ਐਡੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਵੀ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਤੋਂ ਚੈੱਕ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਸਮਝਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਗੱਲ ਗੱਲ ਮੇਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਪਈ।

ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਇਸ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਕਾਪੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ 'ਤੇ ਪੰਜਾਹ। ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੱਲ੍ਹ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਨੋਟ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਭਈ ਇਹ ਆਦਮੀ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਲਿਖ ਦੇਵੇ ਬੈਂਕ ਵਾਲੇ ਉਨੇ ਹੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਹਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਇਸ ਦਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹਰਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਬੈਂਕ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸੇ ਮਿਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਕ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅਕਾਊਂਟ ਖੁਲ੍ਹਵਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚੈੱਕ ਬੁੱਕ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਜੇ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਉਦੋਂ ਦੱਸ ਦੇਂਦੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਜੀਅ ਕਰੇ ਚੈੱਕ ਰਾਹੀਂ ਕਢਵਾ ਸਕੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਣੀ ਸੀ।

ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਆਦਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਟੱਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮੇਰਾ ਇਕ ਚਾਚਾ ਬੀ.ਏ. ਤੱਕ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਹਾਂ। ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮੈਲਾ ਕੁਚੈਲਾ ਟੁਕੜਾ ਝਾੜ ਪੁੰਝ ਕੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਫੜਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਪੜ੍ਹੋ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਫਿਰ ਉੱਲਥਾ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਝੱਟ ਕਾਗਜ਼ ਫੜਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਉੱਲਥਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੀ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਈ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋ।

ਈਪੂ ਦੇ ਦੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਹ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਾਂਗੂ ਬਹੁਤ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਮੇਲਾ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਲੋਕ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੇਲੇ ਦੀ ਧੁੰਮ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੱਕ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਪਰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਘੁਲਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਲੋਕ ਕਹਿਣ ਸਾਹਮਣੇ 'ਤੇ ਘੁਲਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜੋੜ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੇ ਇਸ ਸਾਗਿਰਦ ਦਾਰੇ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਮੈਂ ਫੇਰੀ ਕੱਢ ਲਵਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਜੋੜ ਦੇ ਇੱਕ ਦੋ ਪਹਿਲਵਾਨ ਉਥੇ ਸਨ। ਉਗਰਾਹੀ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਟਿਕ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਉਥੇ ਕੰਪਾਊਡਰ ਸੀ। ਬੜਾ ਹੀ ਨੇਕ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸੀ। ਨਾਮ ਸੀ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀਆਂ ਮਹੰਤਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਲੜਕਾ ਪੰਜਾਬ ਮੇਲਿਆਂ 'ਤੇ ਘੁਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਵਾ ਜੋੜ ਦਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਵੇਖਣੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਤਰਲੋਕ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ ਬੁੱਤ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ, ਬੜੀ ਪਕੜ ਹੋਈ ਪਰ ਢਹਿ ਡਿੱਗ ਨਾ ਹੋਈ, ਹਾਂ ਤਰਲੋਕ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜ ਛੇ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਾਇਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਤਰਲੋਕ ਨੇ ਹੀ ਬੱਸ ਕੀਤੀ। ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਵੱਧ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਦੰਗਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਵਾਸੀਰ ਦਾ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਦੰਗਲ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਕਿਹੜਾ ਘੋਲ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਮਾਲੀ ਨਿਕਲੇਗੀ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਘੁਲਣ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਤੇ ਤਰਲੋਕ ਘੁਲ ਲਿਓ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ, ਪਰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਢਹਿ ਡਿੱਗ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਰਲੋਕ ਸਾਡੇ ਅਖਾੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ੋਰ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਦੰਗਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਛੇ ਦਿਨ ਜ਼ੋਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਘੋਲਾਂ ਤੋਂ ਐਨ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਆਣ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਧਮਕੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਪਰ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਕਲਾਨੌਰੀਏ ਕਿਥੋਂ ਆ

ਗਏ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਮੇਲਾ ਹੱਥ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਇਥੋਂ ਕੀ ਮਿਲਣਾ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਨਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤੇ ਨਾਮੇ (ਉਸਤਾਦ ਜੀ) ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਟਾਈਗਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਕੱਢੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਾਂ ਨਾਮੇ ਤੇ ਟਾਈਗਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਰਜਨ ਦੀ ਫੇਰੀ ਕੱਢੀ ਜਾਵੇ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਖੈਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਨਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਘੁਲ ਹੀ ਲੈਂਦੇ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਪਕੜ ਮਾਰਨੀ ਖਤਰੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੇ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦਾ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਘੋਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰੀ ਕੱਢ ਲਈ। (ਫੇਰੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਚੈਲੰਜ, ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੇ)। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲੋਕਲ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾ ਘੁਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਤੇ ਤਰਲੋਕ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ। ਤਰਲੋਕ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰੇ ਮਲਵਈ ਬਣ ਪਿੰਡ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦਾ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਜਿਥੇ ਜੀ ਕਰੇ ਪਿੰਡ ਠੱਠੀਆਂ ਦੱਸ ਕੇ ਮਾਝੇ ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਥੋੜੀ ਹੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਲਵਈ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ, ਤੈਨੂੰ ਫਿਰ ਘੁਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਾਕਿਆਈ ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਇਕ ਜੋੜ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਤੇ ਤਰਲੋਕ ਦੀ ਫਿਰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਾਰ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਚੱਲੀ ਪਰ ਤਰਲੋਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਢੱਠਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੱਥ ਐਨੇ ਥੱਕ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਗਰਾਹੀ ਮੂੰਹ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਘੋਲ ਦਾ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਖਿਆਲ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾ ਹੀ ਬਣ ਸਕਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਹਿੰਮਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਤਕੜਾ ਹੋਣ ਲਈ ਹਾਲੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਏ ਸਨ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਚਾਰ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹਾਰ ਕੇ ਤਕੜਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਫਿਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਾਂਗਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਨਾਮ ਕਰ ਦੇ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੋ ਜਾਣ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਬੈਕਸਿੰਗ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਮਿਸਟਰ ਰਜ਼ਾਕ ਨੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਬੈਕਸਿੰਗ ਤੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ

ਇੱਕੋ ਦੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਕੰਟਰੈਕਟ ਸਾਈਨ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਜਰੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਕਸਰ ਉਸ ਜਹਾਜ਼ੇ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁੱਕੇਬਾਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਆਏ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਉਡਾਨ ਸੀ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜਹਾਜ਼ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹਵਾਈ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਇਕ ਵਾਰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਗਏ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਖਿਡਾਉਣਾ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਐਹ ਵੇਖ, ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ ਦੀ ਚਿਟਕਣੀ ਇੰਝ ਲਗਾਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਚਿਟਕਣੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਰੋੜਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਖਿੜਕੀ ਦਾ ਸੀਸੇ ਵਾਲਾ ਫਰੇਮ ਫਟਾਕ ਕਰ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਖੜਾਕ ਐਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਤਵੱਜੋ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਝੱਟ ਕਰ ਕੇ ਫਰੇਮ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਖਿੜਕੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਦੌੜੀ ਦੌੜੀ ਆਈ, ਕੁਝ ਦਵਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਮਲੀ ਤੇ ਮਲਾਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਨਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਹਵਾ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਟੁੱਟ ਵੀ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਬਾਰੀ ਜਲਦੀ ਬੰਦ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹੁਤ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਹੀਰੋ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਤਾਂ ਕਿੱਸਾ ਹੈ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਦਾ, ਪਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਘੱਟ ਦਿਲਚਸਪ ਨਹੀਂ। ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤਾਂ ਡੈੱਕ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ। ਫਸਟ ਕਲਾਸ ਦੇ ਠਾਠ ਕੁਝ ਅਲੱਗ ਹੀ ਸਨ। ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਥਰੂਮ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ। ਹੱਥ ਧੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਤੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟੱਟੀ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ। ਮੈਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਦੱਸਿਆ, ਉਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ ਜੰਗਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਉਥੇ ਤਾਂ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਜਾ, ਇਕ ਵਾਰ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ। ਮੈਂ ਗਿਆ ਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਫਿਰ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਮਲਵਈਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਤੂੰ ਵੀ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਿਹੜੀ ? ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹੀ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੂਤਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਜੱਗ ਵੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਸੁਝ ਰਹੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗਏ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਹੈ ਟੱਟੀ ਫਿਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਹ

ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖੁਰਲੀ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਬਹਿਣਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਮਰਦਾ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈਂਦਿਆਂ ਵਕਤ ਲੱਗਾ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਕਿੰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਬੰਬਈ ਨਿਵਾਸੀ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸ ਲਈ ਕਤਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਥੇ ਟੱਟੀ ਪਾਣੀ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਹੈ।

ਬਤਾਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕੋ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ। ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੰਗਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਦੋ ਦੰਗਲ ਘੁਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਿੰਨ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਵਪਾਰੀ, ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਪਰ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਵਪਾਰੀ ਸਨ। ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਇਕੱਲੇ ਦਾ ਰੰਗੂਨ ਜਾਣ ਦਾ ਕੰਟਰੈਕਟ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਫਲਾਣੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਜਾਓ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਅਚਾਨਕ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਨਾ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ। ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅੱਡ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਨਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬਚਨੋਂ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਪੈਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਵੱਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਝੰਜਟ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਖ਼ੈਰ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਸ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰੋ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੈ ਜਾਂ ਝੂਠ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਖ਼ੁਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਮੈਂ ਓਨਾ ਚਿਰ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗੀ ਜਿਥੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਗਏ ਤੇ ਬਚਨੋਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਲੈ ਆਏ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਭਲੀਏ ਲੋਕੇ, ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਆਉਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਉਣਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਘਟੋ-ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਠੀ ਤਾਂ ਪਾਉਣੀ ਸੀ। ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਉਂ

ਕੀਤਾ।" ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪੇਕੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਧਰ ਆ ਗਈ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਫੁੱ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਖੈਰ ਹੁਣ ਹੋ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਸਕੀਮ ਇਹ ਬਣੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਰੰਗੂਨ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰੁਕ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੂੰ ਵੀਹ ਦਿਨ ਇਥੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੀਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਮਿਲਾਂਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਸਾਲੀ ਦੇ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਰੰਗੂਨ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਮਣੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਅਸੀਂ ਅੱਠ ਦਸ ਦਿਨ ਇਕੱਠੇ ਵੀ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ ਵੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਕੀ ਦੋਸ਼। ਜੇ ਪਤੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ ਢਾਈ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਦਿਲ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਖ਼ਿਰ ਉਹ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਰੰਗੂਨ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੋਈ ਤੇ ਪੈਸਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਘੱਟ ਮਿਲਿਆ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੰਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਕਲਕੱਤੇ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੁਕਾਨ 'ਚ ਐਵੇਂ ਵਿਹਲਾ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਬੰਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਜਵਾਨਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਘੁਲਦਾ ਏਂ, ਕੀ ਨਾਮ ਏ ਤੇਰਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਣਾ, ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲਾ ਰਾਏ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਪਹਿਲਵਾਨਾ ਤੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੇਂਗਾ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ, ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ਫੇਰ ਦੱਸ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਲਵੇਂਗਾ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਦੇਵੋਗੇ ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨ ਦੇ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਿਆਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ਤੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੁਖਰਣ ਓੜਾ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਠੀਕ ਅੱਜ ਤੋਂ ਦਸ ਦਿਨ ਬਾਅਦ। ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਬਿਆਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਠਿਕਾਣਾ ਵੇਖ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਬਣੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ

ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਪੁੱਛਦਾ ਪੁਛਾਂਦਾ ਅਖਾੜੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਰਾਜ਼ ਇਹ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਵੋ, ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋਵੋ ਵਰਜਿਸ਼ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਨਾਗਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੇ ਵਕਤ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰ ਲਓ। (ਵਰਜਿਸ਼ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲਣਾ)। ਕਈ ਵਾਰ ਨਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਸ਼ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਮਿੱਥ ਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਵਰਜਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਛੇਤੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਰੰਗੂਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅਖਾੜਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੰਸੀ ਸਿੰਘ ਓਥੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਅਖਾੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਸੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਢਾਹ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤਾਂ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਇਕ ਦਿਨ ਵਰਜਿਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਹਫ਼ਤੇ ਭਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਤਮ ਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਨਾਗਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਮਹੀਨੇ ਭਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਖ਼ਤਮ। ਮਤਲਬ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਤਗੜੇ ਅੱਜ ਹੋ ਜੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਵਰਜਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਐਨੇ ਮਾੜੇ ਹੋ ਜਾਓਗੇ ਕਿ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਜਿੰਨੇ ਤਗੜੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਕਦੇ ਨਾਗਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਟਰੇਨ ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਕਤ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਤੇ ਜੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਵੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰ ਲੈਣੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਦੇ ਕੋਲੰਬੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣੀ। ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਿਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਪਰ ਅਖਾੜਾ ਕੋਈ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਹੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਖਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਆਖ਼ਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਦੱਸ ਪਈ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਦਰ ਇਕ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਖ਼ਲੀਫਾ ਇਸਮਾਈਲ ਉਮਰ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਥਾਂ ਕਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸਮਾਈਲ ਖ਼ਲੀਫਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਲੰਬੋ ਵਿੱਚ ਦੋ

ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਾਫ਼ੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ, ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਮਿੱਟੀ ਪਵਾ ਦਿਆਂਗਾ ਤੇ ਦੋ ਚਾਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਦਾਂਗਾ ਤੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ। ਵਾਕਿਆ ਈ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਖਾੜਾ ਤਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਮਾੜੇ। ਜਦੋਂ ਇਸਮਾਈਲ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਲੰਗੋਟਾ ਲਗਾ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਜ਼ੋਰ ਵਰਜਿਸ਼ ਛੱਡਿਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਅਰਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਵਾਉਗਾ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਈ ਉਹ ਉਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਗੜਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਉਹੋ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਂਗੂੰ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈਏ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਖਾੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਦੋ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਖਾੜਾ ਬੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਡੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦਾ ਕਲੱਬ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਿਰਲਾ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਲੰਗੋਟਾ ਲਗਾ ਕੇ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਖਲੀਫ਼ੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਵਰਗੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗ਼ਰਜ਼ ਨਾਲ ਇਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਫਲਾਣੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਈ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੁਖਰਣ ਓੜਾ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਪਤਲਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਕੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਕਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਹਾਂ, ਇਕ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਖੀਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਓ। ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਤਗੜੇ ਨੇ ਹੀ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ, ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਬੁੱਢੇ ਖਲੀਫ਼ੇ ਨੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ, ਜ਼ੋਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਬੱਸ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਮਾੜੇ ਸਨ ? ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਸੀ, ਖਲੀਫ਼ੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਉਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਹੋਏ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਓੜਾ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਗੜਾ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਮਾੜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਯਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਈ ਦੁਖਰਣ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਬੜੇ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਢਾਕ ਦਾ ਦਾਅ ਐਸਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਢਾਕ 'ਤੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇਂਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਢਾਕ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਦੱਸੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਜਾਣ ਹੋਵਾਂ। ਖੈਰ, ਮੈਂ ਹਾਂ ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ

ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਵਧਾਉਂਦਾ ਗਿਆ।

ਦੁਖਰਣ ਓੜਾ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਘੁਲਣ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੈਕੀਨ, ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਰਲੇ। ਗਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਨੰਬਰ ਦੀ ਜੋੜ ਸੋਹਣੀ ਵਸੋਈਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਚੰਨਣ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਹੋਈ। ਚੰਨਣ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੱਦ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦੰਗਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਇਹ ਮੇਹਰੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਹਰੂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਖਲਚੀਆਂ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੋਲ ਕੋਈ ਇਲਮ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਅੱਜ ਘੋਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ। ਮੈਂ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਬੁੱਕ ਭਰ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣਿਆਂ ਮੌਰਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟਿਆ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਦੁਖਰਣ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ। ਇਕ ਸਾਂਵਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਗੈਂਡੇ ਵਾਂਗੂ ਗੁੰਦਿਆ ਸਰੀਰ, ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕੱਦੋਂ ਮਧਰਾ ਪਰ ਮੋਟਾ, ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਮੁਨਸਬ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਦੁਖਰਣ ਨੇ ਢਾਕ ਮਾਰੀ ਪਰ ਮੈਂ ਬਚ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਓ ਵੱਲ ਹੀ ਤਵੱਜੋ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਦੁਖਰਣ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਢਾਕ ਵਾਲੇ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਜੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲਾ ਮੈਥੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਲਾ ਹੀ ਭੂਏ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਦੁਖਰਣ ਦੀ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕਿਆ ਤੇ ਮੁਨਸਬ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਛੁਡਾਈ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇੰਝ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਜ਼ਰਾ ਵਧਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬਤੌਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਇਸ ਵਕਤ ਇੱਕੀ ਸਾਲ ਸੀ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਅਸਲੀ ਵਾਧੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਝੂਠੀ ਉਮਰ ਦੱਸ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚੜ੍ਹੀ ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੁਖਤਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਲੋਕ ਕੱਚੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਤਗੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਵੀ ਜੇ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਪੰਝੀ ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਤੱਕ ਹੋਰ ਤਗੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
 ਮੇਰੀ ਇਸ ਦੁਖਰਣ ਵਾਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬੱਝ ਗਈ।
 ਇਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗੋਰਖਪੁਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ
 ਦਾ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ
 ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ
 ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ
 ਹਾਂ। ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਏ ਤੈਅ ਹੋਏ। ਕਹਿਣ
 ਲੱਗਾ, ਦੁਖਰਣ ਵਾਲੀ ਜੋੜ ਵੱਡੇ ਨਾਮ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਘੋਲ ਦੀ ਓਨੀ ਚੱਸ ਨਹੀਂ
 ਰਹੇਗੀ। ਮੈਂ ਮੰਨ ਗਿਆ ਤੇ ਘੋਲ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ
 ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਖੀਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮੋਹਰੂ ਬਾਣੀਏ 'ਤੇ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵਸੋਹੀਏ
 ਨਾਲ ਹੋਈ। ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਖੀਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਗੋਰਾ ਨਿਛੋਹ ਸੀ।
 ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਤਗੜਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ।
 ਮੋਹਰੂ ਬਾਣੀਏ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕਾਲਾ
 ਇਲਮ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ
 ਵਾਹਵਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੰਗੋਟ ਦਾ
 ਜਤੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਲਾ ਇਲਮ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਨੇ ਮੈਨੂੰ
 ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਲੰਗੋਟ ਦਾ ਜਤੀ
 ਰਿਹਾ, ਵਰਜਿਸ਼ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ
 ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾਇਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਦੂਸਰੇ
 ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਮੈਨੂੰ ਮੋਹਰੂ ਨੇ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ
 ਮੈਂ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਠ ਸਾਲ ਜਤ ਸਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਉਂਜ਼ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ
 ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ
 ਹੈ ਕਿ ਕਾਮ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਦੇਣ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਿਆਂ ਤਾਕਤ
 ਨਹੀਂ ਘਟਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਵੀ ਝੁਠਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ
 ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਬਾਲ-
 ਬੱਚੇਦਾਰ ਸਨ। ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ
 ਜਤ ਸਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੱਦ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੁਖਤਾਈ ਰਹਿ ਸਕਦੀ
 ਹੈ।

ਖੈਰ, ਫਿਲਾਸਫ਼ੀ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪ ਬੀਤੀ ਹੀ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਰਹੇਗਾ।
 ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਮੇਰੀ ਦੂਸਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਕੱਤੇ
 ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ
 ਲੋਕ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਕਮਰਾ
 ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਦੁਖਰਣ ਵਾਲੇ ਘੋਲ ਨਾਲ ਹਰ ਬੰਦਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਤੇ
 ਆਪਣੇ ਗੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਆਪਣਾ

ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਹੀ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅਚਾਨਕ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਕਿਉਂ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਬੂਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੇਟ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਝੁਣਝੁਣੀ ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਪ ਲੇਟੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰਸੋਂ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਪੰਜਾਬ ਕਦੋਂ ਚਲਣਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਬੱਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੰਗੀਨ ਗ਼ਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਲਾ ਸਮਝਿਆ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੌ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਫ਼ਿਕਰ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸੇ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਵੈਸੇ ਵੀ ਘੋਲ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰਾਮ ਹੀ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ। ਦਿਹਾੜੀ ਨਿਮੋਝੁਣੇ ਹੋਏ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਦੂਸਰੀ ਰਾਤ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਅੱਖ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸਿਆਲ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਘੋਲ ਸੀ। ਦੰਗਲ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਲੰਗੋਟਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਾਡੀ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕੀ ਦਾਅ ਮਾਰਿਆ, ਅਸੀਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੁਨਸਫ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਹਾਰ ਗਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਮੇਹਰੂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇਰਾ ਮੋਢਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮੂੰਹ ਲਟਕਾਈ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ।

ਮੇਰਾ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣਾ

ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਏ। ਕਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨੋ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ। ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਮਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਦੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਐਨੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਭਾਲੋ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੁਲਟਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਲੋਕ ਸਨ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਹੁਟੀ ਵੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਇਕ ਨਿਆਣੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਕਸੂਰ ਹੈ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਿਆਣਾ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗ਼ਰੀਬੀ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵਿਹੁ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਪਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਈਏ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਸਹੁਰਿਆਂ ਸਾਹਵੇਂ ਜਾ ਕੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਚਾਚਾ ਬੜਾ ਲੜਾਕਾ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਕ ਕਤਲ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਆਪਾਂ ਇਹ ਪਾਪ ਨਾ ਹੀ ਕਰੀਏ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿ, ਆਪਾਂ ਇਹਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ। ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣਗੇ। ਖ਼ੈਰ, ਮੈਂ ਮਨ ਨਾਲ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚਾਚੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਛੱਡ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿ ਗਏ ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੜਕੀ ਮਾਂ ਪਿਓ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਵਿਚ, ਸੋਚਣ ਵਿਚਾਰਨ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਵੱਲ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਛੇ ਉਘੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਛਿੜਾਂ ਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੀ ਲੜੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ, ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਕੋਲ ਹੀ ਮਹਿਸਮਪੁਰੇ ਦਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ

ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਗੋਰਾ ਤੇ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਗਿਆ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚਦੀ ਰੋਜ਼ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਸਵਾਰ, ਨਿਲਰ ਪਿੰਡ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਖੂਹ ਤੇ ਅਖਾੜਾ ਗੁੱਡ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਚੰਗਾ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਕੜਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਬੱਸ ਕਰ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਲ ਭਰ ਲੱਗਣਾ ਸੀ ਓਨਾ ਤਗੜਾ ਹੋਣ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਸੀ। ਪਰ ਮਹੀਨੇ ਭਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਵਾਹਵਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਅਖਾੜਾ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਖੂਹ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੱਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਜੱਟ ਨੇ ਸਾਡਾ ਅਖਾੜਾ ਵਾਹ ਕੇ ਫਸਲ ਬੀਜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸੈਦਪੁਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਿੰਡ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਘੁਕ ਗੁਲਾਲੀ ਪੁਰੀਏ ਨਾਲ ਘੁਲਿਆ। ਪਿੰਡ ਆਇਆਂ ਹਾਲੀ ਦੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਜੱਬੋਵਾਲ ਦਾ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਥੇ ਘੋਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੇਲੇ ਦੀ ਖਾਸ ਰੋਣਕ ਘੋਲਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਕ ਸੰਤ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਤ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬੜਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਪਿੜ ਬੱਝਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਿੜ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਕਿੰਨਾ ਤਗੜਾ ਹੈ। ਉਸ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਦੋ ਤਗੜੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਘੁਕ ਤੇ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜਿਹੜਾ ਫੇਰੀ 'ਤੇ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਘੁਲਣਾ ਹੈ। ਘੁਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਤੇ ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਆਇਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਵੱਜੋ ਉਸ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਲਾਕੜੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿਹੜਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਤੇਰਾ ਭਲਵਾਨਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਧਰਮੂ ਚੱਕ। ਬੋਲੇ, ਘੁਕ ਨਾਲ ਘੋਲ ਵਿਖਾ ਦੇ ਫਿਰ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਘੁਲਣਾ ਹੈ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਸੰਤ ਵੀ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਆ ਗਏ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਨਾਨਾ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਘੁਕ, ਘੁਕ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਵਾਨਾ, ਘੁਕ ਨਾਲ ਹੀ ਘੋਲ ਵਿਖਾ ਦੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਫੇਰੀ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਘੁਲਣਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਕਿਹਾ, ਅੱਜ ਫੇਰੀ ਘੁਕ ਦੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਮੱਠਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਰਨ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੋਲ ਪਿਆ, ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਘੁਲਾਂਗਾ।

ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਘੁਕ ਬੜੇ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬੜਾ ਗਠੀਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਾਅ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਲਵਾਂ ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਲਿਓਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਫੜਿਆ ਪਰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਛੁਡਾਈ ਗਈ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਲੋਕਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਵਾਹ ਭਈ ਭਲਵਾਨਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖ ਲਈ ਉ। ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਘੁਕ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਿਆਸੋਂ ਪਾਰ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਇਕ ਛਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਮੀਏਂ ਵਿੰਡੀਏ ਨਾਲ ਘੋਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵੀ ਘੁਕ ਦੀ ਹੀ ਜੋੜ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਕੁਸ਼ਤੀ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਗੜਿਆ ਬਹੁਤ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੀ ਇਕ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਇਸ ਘੋਲ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ। ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ, ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਖਡੂਰ ਵਿਖੇ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਰਗੜਨਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਕਰਵਾਉਣੀ ਹੈ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਘੋਲ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਨਾਗੋਕੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਘੋਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਮੇਹਰੂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਛੋਟਿਆਂ ਘੋਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੀ ਜੋੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਸੁੱਚੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਰਗੜਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਬੱਲੇ ਰਹਿ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਮੈਥੋਂ ਢਿੱਡ ਭਾਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫੜ ਲਿਆ, ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਰਗੜਾ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਬੱਲਿਓਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਰਗੜਾ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਸਾਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਘੁਲੇ ਤਾਂ ਮੇਹਰੂ ਹੋਰਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਛੁਡਾ ਦਿਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਮਣੇ ਦਾ ਬੜਾ ਚੀੜ੍ਹਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਭਲਵਾਨ ਦੀ ਧੌਣ ਮਲ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਹਰੂ ਹੋਰਾਂ ਸੋਚਿਆ, ਕਿਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਥਕਾ ਨਾ ਲਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਥਕਾਣੇ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਤੌੜ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਖਡੂਰ ਦਾ ਇਕ ਜੱਟ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਭਲਵਾਨਾ ਤੂੰ ਤਾਂ ਹਾਲੀਂ ਮੁੰਡਾ ਏ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਾ ਘੁਲਾਟੀਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਅ ਪੇਚ ਸਿੱਖ ਕੇ ਫਿਰ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਉਤਰੇਂਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜੋੜ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦਾਅ ਪੇਚ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੰਜੋ ਭੈਲ

ਨਾਲ ਜੰਡਿਆਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦੀ ਜੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਜਦੋਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਬੱਝੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ ਵਾਂਗੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਚਮਕਾਏਗਾ। ਸੂਰਤੀ ਖੁਆਲੀ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਟਾਹਲੀ ਸਾਹਿਬ ਘੋਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਘਸ਼ੁਨੇ ਘਸ਼ੁਨੀ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਵੀ ਲੜਦਾ ਹਾਂ। ਦੋ ਚਾਰ ਘਸ਼ੁਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਕੜੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਘੋਲ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਖਰੀ ਘੋਲ (ਦੇਸੀ) ਭਾਗੋਵਾਲ ਛਿੰਝ ਤੇ ਹੋਇਆ। ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਛਿੰਝ ਤੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘੋਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕੋਹਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੇ ਵੱਸਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁੱਚੇ ਮੀਏਵਿੰਡ ਵਾਲੇ ਨਾਲ। ਵੱਸਣ ਨੇ ਸੁੱਚੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ ਪਰ ਕੋਹਲੇ ਨੂੰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਤੇ ਮੇਹਰੂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ। ਮੇਹਰੂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਲਾਕੜੀਆਂ ਨੇ ਆਣ ਕਿਹਾ, ਭਲਵਾਨਾ ਮੇਹਰੂ ਬਾਣੀਏਂ ਵਾਲਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘੁਲਣਾ ਈ ਤਾਂ ਦੱਸ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਘੁਲਾਂਗਾ। ਅੰਦਰ ਪਿੜ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਹਰਦੀਨ ਵਲੋਂ ਨੂਰਾ ਕੁਸ਼ਤੀ ਘੁਲਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸੀ। ਖੈਰ, ਇਹ ਵਿਕਾਵੇ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਅਸੀਂ ਘੁਲੀ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਖੂਹ ਤੇ ਨਹਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਟਾਈਗਰ ਨੂੰ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਹਿਰੇ ਕੀਤੇ।

ਘਰੀ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਕ ਦਾਅ ਦੱਸਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲਿਆ ਜਾ, ਫਿਰ ਜੋ ਹੋਊ ਵੇਖੀ ਜਾਊ। ਮੈਂ ਇਕ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲਿਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਛੇਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ ਕਿ ਬਚਨੋ ਪੇਕੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੜਾ ਮਾਰਖੰਡਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਵਿਚ ਘੁਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਏ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੈ ਗਈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਚੰਡੂ ਵਗੈਰਾ ਵੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ 'ਚ ਚੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਡੂ ਦਾ ਸੂਟਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਆਦਤ ਹੈ, ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈ ਗਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਪਰ ਇਕ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬੰਦ ਵੀ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦਰਸ ਨੇ ਛੁਡਾਏ ਸਨ। ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਏ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਸਨ, ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਪੰਜਾਬ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕਾਂ

ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਝਗੜਾ ਇੰਨਾ ਵਧਿਆ ਕਿ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਗੁੱਟ ਵੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਕੇਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਪਾਰਟੀ ਵਾਲੇ ਸਾਫ਼ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਚੇ ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤ ਭਰਾ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਬਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਲਵਾਨ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੁਲਚੀਪੁਰ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਮੱਝਾਂ ਨਵਾਉਂਦਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਕਸਾਉਣ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਜਣਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਡੋਬ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਬੜਾ ਡਾਢਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਲੈ ਹੀ ਡੁੱਬਦਾ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਤੇ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਵੱਢਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਛੱਪੜ ਵਿਚ ਹੀ ਦੱਬ ਕੇ ਚਾਚੇ ਹੋਰੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ ਤੇ ਭਲਵਾਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਪਿੰਡ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਦੁਲਚੀਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੋਠਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਦਿਲੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਮਰਨ। ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆਂਦੀ। ਇੰਦਰ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਭਲਵਾਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਪਿੰਡੋਂ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੱਤੇਬਾਜ਼ੀ ਖੇਡੀ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਤੇ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ਼ ਗਵਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਚਾਚੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਂਜ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਦੁਲਚੀਪੁਰ ਗਏ ਸਨ।

ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨਰਿੰਜਨ ਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਭਲਵਾਨ ਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀ ਮਾਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਕੇਸ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੁਕੰਮਲ ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਦੇ ਲੱਗਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਰੰਗੂਨ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤੇ ਰਾਹੀਂ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਫਰਵਰੀ ਜਾਂ ਮਾਰਚ 1950 ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਕਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਸੁਣਨ ਕਚਹਿਰੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਸਾਡਾ ਬਾਬਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਨੋਖ ਤੇ ਨਰਿੰਜਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਨਾਖਤਾਂ ਗਵਾਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀਹ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ। ਅਪੀਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਜ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਤਾਂ ਰਹਿਮਦਿਲੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਵਾਪਿਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਦਰਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਦਾਰੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚਰਿਤਰ ਬਾਰੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਾਏ ਸਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ

ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਟੁੱਟ ਕੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਕਰਕੇ, ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਸਦਕਾ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਸਾਲ ਹੀ ਭੋਗਣੀ ਪਈ। 1956 ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗ਼ਲਤਫ਼ਹਿਮੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੇਸ ਮੇਰਾ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕੋ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਵਿਰੋਧੀ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਸਲੀ ਨਕਲੀ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਵੀ ਲਾਇਆ ਤੇ ਘੁਲਣ ਦੇ ਚੈਲੰਜ ਵਗ਼ੈਰਾ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਆਖ਼ਿਰ ਮੇਰੀਆਂ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਇਕ ਬੰਬਈ ਤੇ ਇਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ। ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਏ ਨਾਲ ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ 1962 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਵਾਰੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਡੀ ਭਰਾਵਾਂਚਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਵੀ ਦਿਵਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਫ਼ਿਲਮ “ਸੈਮਸਨ” ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸੈਮਸਨ ਦਾ ਰੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਜੰਗਲੀ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਦੁਲਚੀਪੁਰੀਆ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਦਸ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਦੂਜੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫੇਰੀ

ਮੈਂ 1950 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਘੁਲੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜ਼ੋਰ ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਛਤਰਧਾਰੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਚਾਰ ਪੰਜ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਨ। ਇਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਸੌਆਣੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਵਜ਼ਨ ਚੁੱਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਟਾਈਗਰ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਫਰੀਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਘੁਲਣ ਦੀ ਇੱਲਤ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਇਕ ਦੋ ਘੋਲ ਘੁਲ ਵੀ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਅਖਾੜੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਕਰ। ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸਿੱਖਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਫਰੀਸਟਾਈਲ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਗਿਆ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਪੈ ਗਈ। ਫਿਰ ਅਸਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੌਦਾਗਰ ਤਾਂ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਸੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਤੇ ਹੈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿ ਮੱਲ ਤੇ ਮਤੀਰਾ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੀ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਮਲਵਈ ਦੀ ਕਹੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਲ ਤੇ ਮਤੀਰਾ ਲਫਜ਼ ਓਧਰ ਹੀ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੌਦਾਗਰ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕੋਈ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਬੱਸ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਡਰਾਈਵਰ ਸੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਚੰਗਾ ਮੱਲ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਤਾਂ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਡੀ ਦੋਸਤੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਇਕ ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣ ਬੈਠਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਨਿਕਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਇਸ ਨਾਲ ਘੁਲ ਲਵੇ। ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਮੈਂ ਤੇ ਸੌਦਾਗਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸੌਦਾਗਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਮੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ। ਤਰਲੋਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਤਗੜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਇਹ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਗੱਲ ਵੀ ਇਹੋ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਤਰਲੋਕ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ, ਥੱਲੇ ਜਦੋਂ ਢਾਹੁਣ ਦੇ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸੱਤ ਅੱਠ ਮਲਵਈਆਂ

ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਤਰਲੋਕ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਉੱਤੋਂ ਆਣ ਫੜਿਆ। ਦੌੜੇ-
ਦੌੜੇ ਆਏ, ਕਹਿੰਦੇ, ਫੜ ਲਓ ਇਸ ਢੱਠੇ ਨੂੰ, ਸਾਡੇ ਮੱਲ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਆਇਆ।
ਮੈਂ ਬਗੜੇ ਤੋਂ ਡਰਦਾ, ਤਰਲੋਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰੇ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਰੌਲਾ ਪੈਣ
ਨਾਲ ਪਿੜ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ
ਲੱਗੇ, ਭਲਵਾਨਾ ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਗ਼ਮ ਨਾ ਕਰੀਂ, ਤੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਲੋਕੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਹੀ
ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣੀ ਗਈ, ਢਾਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਆ।
ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਸ ਮੇਲੇ ਦਾ ਰਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੂੰ
ਸਾਲਾਨਾ ਜੋੜ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਆਵੀਂ, ਮਜ਼ਾਲ ਏ, ਕੋਈ ਓਥੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ,
ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਪਏ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੋੜ ਮੇਲਾ ਆਉ, ਵੇਖੀ ਜਾਉ, ਮੈਂ ਤਾਂ
ਤਰਲੋਕੇ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਢਾਹੁਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੇ ਸੰਦਾਗਰ
ਈਪੂ, ਪੀਨਾਰਾ ਤੇ ਮਲਾਇਆ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲਣ ਗਏ ਪਰ
ਤਰਲੋਕਾ ਕਿਤੇ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ
ਸੀ। ਅਸੀਂ ਘੁੰਮ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆ ਗਏ।

ਸਾਨੂੰ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਦੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸਾਲਾਨਾ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਆਏ।
ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ
ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ, ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਘੋਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪਹੁੰਚਾਂਗੇ ਤਾਂ ਕਿ
ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉੱਤੋਂ ਭੱਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ
ਹੈ, ਅਸੀਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛਾਪਾਂਗੇ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਸਾਡਾ
ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਠੀਕ ਨਿਕਲਿਆ। ਤਰਲੋਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਨਹੀਂ
ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਮੇਲਾ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ
ਦਾ ਨਾਮ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲੱਗਾ
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਭਰੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੈਂ, ਸੰਦਾਗਰ ਤੇ ਸਾਡਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਕਾਰ ਰਾਹੀਂ
ਸਵੇਰੇ ਸਵੱਖਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਪਹੁੰਚ
ਗਏ। ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਆਮਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਨਾ ਉਹ ਪਿੜ
ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜਣ ਜੋਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਘੁਲਣ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਪਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਬੰਦਾ
ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਭਈ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਘੁਲ ਲਓ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ,
ਅੱਜ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਮੇਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ
ਤੇ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਿੱਤੇਗਾ ਉਹ ਮਲਾਇਆ ਦਾ ਚੈਂਪੀਅਨ
ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਖ਼ਾੜਾ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਤਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਤਗੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।
ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਯਰਕ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ
ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਆਪੇ ਵਧਣਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਬਹੁਤ
ਸੀ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਫੇਰੀ 'ਤੇ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ
ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਰਲੋਕ ਦਾ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੜ

ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਕਿ ਭਈ ਘੁਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੱਲੇ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਤਰਲੋਕ ਘੁਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਘੁਲੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਮਾਲੀ ਲੈ ਜਾਹ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਖਾਲੀ ਮਾਲੀ ਲੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਨੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਬੱਲੇ ਆਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਘੋਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਤਰਲੋਕ ਨੂੰ ਕਾਹਲ ਸੀ ਕਿ ਬੱਲੇ ਆਵਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥਕਾ ਲਵਾਂ ਫਿਰ ਬੱਲੇ ਆਵਾਂ। ਉਂਜ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੱਲੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਢਾਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੁਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੱਲੇ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਢਾਹਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਐਨਾ ਤਗੜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਘੋਲ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਬੱਲਿਓਂ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਤੋੜ ਭਾਵ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਵੱਕੜੀ ਤੋੜ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਵਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਤਰਲੋਕ ਤਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੀ ਢੱਠਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੜੰਗਾ ਮਾਰ ਕੇ ਢਾਅ ਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਹੋ ਗਈ। ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਠਾਕਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਤੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਘੋਲ 1951 ਦੀ ਵਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਾਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਹਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਦੰਗਲ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਗਰੇਟ ਵਲਡ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਤਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਵਿਚ ਇਕ ਵਲੀ ਓਕਸ ਨਾਂ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਘੋਲ ਮੇਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਠੇਕੇਦਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੜਾਉਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸੀ ਦੰਗਲ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਛੱਤੇਆਣੀਏ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਕਹਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੇ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਘੋਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਨ।

ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਓ। ਬਸ ਸਭ ਨੂੰ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਗੱਲ, ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤਾਂ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਵਾਂਗੂੰ ਫੇਰੀ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਤੇ ਭਜਨ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ

ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਵਕਫ਼ਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਵਾਂਗੂੰ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਕੁਝ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਤੇ ਭਜਨ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਘੁਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਫੜ ਕੇ ਬੱਲੇ ਸੁਟਿਆ ਤਾਂ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਗੋਡਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਜੇਤੂ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚ ਆ ਕੜੀ ਘੋਲਦੇ ਹੋ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜ ਨਾ ਤੇ ਜਾਹ ਫੇਰੀ ਕੱਢ ਲੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੇਰੀ ਕੱਢ ਲਈ, ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਪਾ ਲਏ, ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰਦਾਰ ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੇ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੋਕੀਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੇਰੀ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ। ਕਹਿਣ ਕਿ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਕਰ ਲੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰ ਭਾਈ ਹਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਜਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਬਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਧੂਹ ਕੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਭਲਵਾਨਾ ਤੇਰੀ ਫੇਰੀ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰ ਭਾਈ ਹਾਂ। ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ ਲਹਾਓ ਇਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ, ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਚਾਲੀ ਦਿਨ ਦਾ ਵਕਫ਼ਾ ਰੱਖ ਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਏ ਗਏ। ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਆਵੇ ਕਿ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਦਾਅ ਸਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੁੰਡਿਆ, ਤੇਰਾ ਕੱਦ ਕਾਠ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਤਗੜਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਡਾ ਹੀ ਰਾਹ ਨਾ ਰੋਕਣ ਲੱਗ ਪਵੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਹਾਸੇ ਦਾ ਮੜਾਸਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਖੈਰ, ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਸਰਤ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਗਰਾਹੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਦਿਤੀ, ਘਿਓ, ਬਦਾਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਤੋਂ ਫੇਰੀ ਸਟਾਈਲ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਓਧਰ ਤੁਰ ਗਏ।

ਮੈਂ ਤੇ ਸੈਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਖੂਬ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਾਡੇ ਅਕਾੜੇ ਆ ਗਿਆ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਘੁਲਣਾ ਕੀ ਏ, ਆਪਾਂ ਜ਼ੋਰ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ,

ਕਿਉਂਕਿ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜੇ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਤਰਫ਼ਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਾਹਰੋਂ
 ਆਏ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ
 ਹਾਲੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਹੀ ਝਾਕ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰ
 ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਟਾਈਗਰ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਆਪ ਕੇ ਯਹਾਂ ਆਨਾ ਹੀ
 ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ ਥਾ, ਔਰ ਅਗਰ ਆ ਹੀ ਗਏ ਹੋ ਤੇ ਦਾਰਾ ਦਾਸ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨੇ ਕੇ
 ਲੀਏ ਨਹੀਂ ਕਹਿਨਾ ਚਾਹੀਏ ਥਾ (ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਆਖਿਰ ਤਕ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਨਾਲ
 ਦਾਸ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ)। ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਭੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ
 ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ, ਕਿਆ ਆਪ ਯੇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤੇ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਅਪਨੀ ਤਿਆਰੀ ਮੁਕੰਮਲ
 ਕਰ ਲੂੰ ? ਪਥਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਸ਼ੌਕ ਸੇ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰੋ, ਅਖਾੜਾ ਤੇ ਹੈ ਹੀ
 ਵਰਜਿਸ਼ ਕੇ ਲੀਏ, ਕਿੰਤੂ ਆਪ ਕੇ ਸਾਥ ਦਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੂਸਰੇ ਲੜਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰੇਗੇ। ਮੈਂ
 ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਣਾ ਪਿਆ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਦੇ ਦਿਨ ਜ਼ੋਰ
 ਕਰਨ ਆਇਆ, ਫਿਰ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਦਾਰਾ
 ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪੱਠਾ ਹੈ, ਉਸ ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਘੁਲਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਨ
 ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਘੋਲ ਵੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਹ ਤੇ ਅਰਜਨ
 ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਘੋਲ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਨਾਂਗ ਚਲੇ ਗਏ।
 ਘੋਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਐਲਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਈ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ
 ਫਲਾਣੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਘੋਲ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੋਗਿੰਦਰ ਦਾ ਕਮੇਟੀ ਵਾਲਿਆਂ
 ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨ ਪੀਨਾਂਗ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ
 ਘੋਲ ਦੀ ਗੱਲ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣ ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ। ਲੋਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਮਾਯੂਸ ਹੋਏ
 ਪਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭਲਵਾਨਾਂ ਤੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲੈ।
 ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਬਹੁਤ ਔਛਾ ਤੇ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਹੋਰੀਂ ਮਿਥੇ ਦਿਨ
 ਤੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘੋਲਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ
 ਤਰੀਕ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਘੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤੇ
 ਆਪਣਾ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਹੇਠੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਗਰਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ
 ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੋਗਿੰਦਰ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਘੁਲਣ
 ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਜੇ ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਕੇ ਜੋਗਿੰਦਰ
 ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕਿ ਤੂੰ ਘੁਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈਂ, ਫਿਰ ਘੋਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਸਾਡੀ
 ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਚਲੋ। ਉਹ ਪੰਜ ਸੱਤ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ
 ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਉਣ
 ਤੇ ਰਸਮੀ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੋਗਿੰਦਰ
 ਪਹਿਲਵਾਨ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਹਨ
 ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ

ਇਹ ਭਲਵਾਨਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੇਠੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਘੁਲਣ ਵਿਚ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਘੁਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਤਾਂ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਜੇ। ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਲ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਨਹੀਂ, ਦੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਘੁਲਣ ਦੀ ਫੀਸ ਪੰਜ ਸੌ ਡਾਲਰ ਦਿਓ। ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਭਾਈ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤਾਂ ਮੁਫਤ ਹੋਣੀਆਂ ਹਨ, ਕੋਈ ਟਿਕਟ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੱਗਣੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਤੈਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਡਾਲਰ ਦੇਈਏ। ਬੋੜੀ ਬਹਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀਏ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਸਿੱਧਾ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਤੂੰ ਘੁਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਬਹਾਨੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਘੁਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਲਵੋਗੇ। ਪੰਚਾਇਤ ਵਾਲੇ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਚੰਗਾ ਭਈ ਦਾਰਾ ਸਿਆਂ ਤੂੰ ਜਾਹ, ਮੌਜਾਂ ਕਰ ! ਸਾਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਬਰੈਰ ਘੁਲਿਓਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਟੌਹਰ ਹੋ ਗਿਆ।

1951 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੈਪੀ ਵਲਡ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿਚ ਆਸਟੇਲੀਆ ਦੇ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਚਾਰਲੀ ਗਰੀਨਿਜ਼ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਿੰਗ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਲਓ ਜੇ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੇ ਤਾਂ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੂੰ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਹਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਗਾਲ੍ਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢੇਗਾ। ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਐਨੀ ਤੇਜ਼ ਲੜਿਆ ਕਿ ਚਾਰਲੀ ਨੂੰ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਪੈ ਗਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਮੌਕਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੱਪੜ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ, ਫਾਕਨ ਇੰਡੀਅਨ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਹਰਮਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਆ ਕੇ ਪੁੱਠੀ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਤੇ ਬੱਲੇ ਸੁਟਦਿਆਂ ਹੀ ਚਾਰਲੀ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਕਰਕੇ ਸਵਾਰੀ ਪਾ ਲਈ। (ਸਵਾਰੀ ਇਕ ਐਸਾ ਦਾਅ ਹੈ, ਜੋ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੱਲੇ ਪਏ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਜਾਨ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾਅ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਲੇ ਪਏ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਢਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਪੀੜ ਵੱਖ ਤੇ ਸਾਹ ਗੁੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਚਾਰਲੀ ਦੀ ਤਾਂ ਬੱਸ-ਬੱਸ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਰੈਫਰੀ ਸਿਰਫ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾਅ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਾਰਲੀ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਰੈਫਰੀ ਨੂੰ ਦਾਅ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਰੈਫਰੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਲ ਵਜਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਾਅ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਰੈਫਰੀ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤਿਆਂ ਚਾਰਲੀ ਆਪਣਾ ਗਾਉਨ ਤੇ ਪਰਨਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਲੇ ਉਤਰ

ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਥੇਰੀ ਬੂ...ਬੂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਜੇਤੂ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਰਲੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਉੱਚੀ ਤਾਲੀਮ ਹਾਸਿਲ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ, ਬੱਸ ਪੁੱਛੋ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ। ਦਸਵੀਂ ਵਿਚੋਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਤੋਂ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਘੁਲਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੁਲਣ ਦੀ ਚਾਟੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਦਰਅਸਲ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਆਦਤ ਸੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਕੱਦ ਕਾਠ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਮਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਸੱਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਜੀਤ, ਰੰਧਾਵੇ ਦਾ ਹੀ ਹਾਣੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਫੇਰੀ

ਲੰਕਾ ਬਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਨਪਤ ਬਾਹਮਣ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਹੱਟੀ ਦੇ ਥੜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਰਮਾਇਣ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਮਨ ਤੇ ਉੱਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਕੋਲੋਂ ਉਤਰਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੰਕਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਬੜੀ ਤਾਂਘ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਲੋਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੰਕਾ ਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ ਦਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੋਲੋਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਜਗਾ ਹੈ। ਉਥੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਨੂੰਮਾਨ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਲਕਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਪੁਲ ਬੱਧਾ ਸੀ, ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਕੀ ਹਨ, ਇਹ ਵੇਖਣ ਅਸੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਆਖ਼ਿਰ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਏਨੇ ਜੁਗਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਤਕ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹ ਲੰਕਾ ਲੱਭਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

ਕੋਲੋਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਰੇ ਹੋਲਡਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਡਰੈਸਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਘੋਲਾਂ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਮਿਸਟਰ ਡੋਨੋਵਨ ਐਂਡਰੇ ਬੜੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਆਦਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਉਂਪਾਰ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਰੇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਕ ਕਾਰਨੀਵਲ ਭਾਵ ਨੁਮਾਇਸ਼ੀ ਮੇਲਾ ਵੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਸੀ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਇੰਡੀਅਨ ਦੀਵਾਨਾਰਾ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਨਾ ਛੁਡਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰੈਸਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣਦੀ ਬਜਾਇ ਲੰਗੋਟੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰੇ ਸਨ, ਕਹਿਣ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣਾ ਹੈ। ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਐਨੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਕ ਤਾਮਿਲ ਫਿਲਮਸਾਜ਼ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਫਿਲਮ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ THE WORLD ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਮਦਰਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਦਰਾਸ ਵੀ ਇਕ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਦਰਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ

ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿੱਕਤ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਵਿਹਲਾ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੱਭ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਲੀ ਰਜ਼ਾਬੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੋਰ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਗਵਰਨਰ ਚੈਲਿੰਜ ਕੱਪ ਜਿਤ ਲਿਆ। ਲੋਕ ਲੱਗੇ ਦਾਅਵਤਾਂ ਤੇ ਦਾਅਵਤਾਂ ਦੇਣ। ਮਦਰਾਸ ਤੇ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1940-41 ਵਿਚ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕ ਅਕਸਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵੇਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿੰਗਕਾਂਗ, ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ, ਜ਼ਾਰੀ ਖਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ 'ਚ ਇੱਜ਼ਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਮਦਰਾਸ ਦੀਆਂ ਉੱਘੀਆਂ ਫਿਲਮੀ ਹਸਤੀਆਂ ਵੀ ਘੋਲ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਿਲਮੀ ਸਟਾਰ ਲਲਿਤਾ, ਪਦਮਣੀ ਤੇ ਰਾਗਿਨੀ, ਤਿੰਨੇ ਭੈਣਾਂ ਤਾਂ ਘੋਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਨੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਰ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਛੱਡਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਮਸਤੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਟੂਡੀਓ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਾਹੁਨੀ ਸਟੂਡੀਓ। ਇਸ ਵਿਚ 17 ਫਲੋਰ ਤੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਰੂਮ ਸਨ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁਝ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵੇਖੀ। ਇਕ ਸੈੱਟ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਪਰਸਾਦ ਦੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਅੰਜਲੀ ਦੇਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਤੇ ਐਨ. ਟੀ. ਰਾਮਾਰਾਓ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਟੂਡੀਓ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਟੂਡੀਓ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਏਡੀ ਤੇ ਚਕਰਵਰਤੀ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।

ਮਦਰਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਸੰਨ 1952 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਦੁਰਾਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੰਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਮਾੜੀ ਵਾਲਾ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਏ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੀ ਨਾਰਾਇਣ ਚੈਟੀਅਰ। ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭੋਜਨ

ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਸੀ ਪਰ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਭੋਜਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭੋਜਨ ਭੰਡਾਰ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਨਰਾਇਣ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਇਕ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮੰਜੇ ਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਹੀ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਾਡੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਕਰਾਈ। ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੈਂ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੇਟੇ-ਲੇਟੇ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਤਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ ਫਿਰ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਰੁੱਖੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਰੁਕੇ ਤੇ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਕਰਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਰੁੱਖੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਾਂਝ ਜਿਹੀ ਪੈ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਅੱਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਬਾਰੇ ਨਿਗਰ ਤੇ ਦਿੜ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਸਾਂਝ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੌਂਕ ਹੈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਹਰ ਆਦਮੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਜਿਹੜਾ ਡਬਲ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੈਸ਼ਨਲ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੀ ਘੁਲਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਾਲਜ ਫਗਵਾੜਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਫਗਵਾੜੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦਸ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇਕ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕੰਮ ਕਰ ਲਏ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਦਾ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ 1952 ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਏ ਤਾਂ 42-43 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਊਥ ਵਿਚ ਘੁਲ ਕੇ 1953 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਮਦਰਾਸ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਤਹਿਤ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਭਾਵ ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਵਾਸਤੇ ਦੰਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਨ। ਬੰਬਈ ਦੇ ਇਕ ਦੰਗਲ ਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਤੇ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ

ਸੀ। ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੰਗਲ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਕ ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਭੱਜਾ-ਭੱਜਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਇਆ। ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉੱਪਰ ਵਾਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੋਕੀਨਾਂ ਦਾ ਹੀਰੋ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ। ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਏਨੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਖਿਰ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਹਾਜ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਹੋਰ ਚਰਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਲੋਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੀ ਹੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੰਗਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੋਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਟਿਕਟਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਬੰਬਈ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸੀ ਗੁਸਤਾਦ ਇਰਾਨੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਜ਼ੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਕੇ, ਗੇਟ ਤੇ ਦਸ ਰੁਪਏ ਫੀ ਬੰਦਾ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਘੋਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵੇਖੀ। ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਡਰੈਸਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ 1940 ਵਿਚ ਵੌਂਗ ਚਾਂਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਤਾਂ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਭੀੜ ਹੈ। ਏਨੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਡਰੈਸਿੰਗ ਰੂਮ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਕਪੜੇ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਜਿਸ ਕਾਰ ਵਿਚ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਮਿਸਟਰ ਨੋਇਲ ਨੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਬਿਊਕ ਕਾਰ ਸੀ, ਅੱਠ ਸਿਲੰਡਰ ਕਨਵਰਟੇਬਲ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਰੂਮ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਭੀੜ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਘੋਲ ਕਰਕੇ ਕਾਰ ਤਕ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਲੋਕ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਖਿਰ ਨੋਇਲ ਨੇ ਕਾਰ ਚਲਾਈ। ਉਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਬਰਦਸਤੀ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਤੀਹ ਮੁੰਡੇ ਸਨ। ਕਈ ਕਾਰ ਦੇ ਬੋਨਟ ਤੇ ਅਤੇ ਕਈ ਮਡਗਾਰਡ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਟੇਡੀਅਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਸਟਰ ਨੋਇਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਸੀ ਹਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੰਗਲ ਦੇ ਸ਼ੋਕੀਨਾਂ ਦਾ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਦਸੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਖ਼ਾਸ

ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਵਿਹਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਤਾਂ 30 ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਜਾਨ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 30 ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਨੌਇਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਈ।

ਆਖਿਰ ਇਸ ਕਾਰ ਦੀ ਹਿਸਟਰੀ ਬੜੀ ਦਰਦਨਾਕ ਰਹੀ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਹਾਜੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1955 ਵਿਚ ਲੈਣੇ ਦੇਣੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਚਾਰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਕਾਰ ਲੈ ਲੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜਾਂਦੇ ਚੋਰ ਦੀ ਤੜਾਗੀ ਹੀ ਸਹੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਰ ਖਰੀਦ ਲਈ। ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਨਿਆਰਾ ਸ਼੍ਰੀ ਆਨੰਦ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ੌਕੀਆ ਕਾਰ ਚਲਾਉਣੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਿਊਕ ਲਈ ਤੇ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਮੈਰੀਨਾ ਬੀਚ ਤੇ ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰੋਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਾਰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਾਕਿਫ਼ ਮਦਰਾਸੀ ਮੁੰਡੇ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵਕੀਲ ਸੀ) ਦੇ ਘਰ ਕੰਪਾਊਂਡ ਵਿਚ ਖੜੀ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਨ ਲੱਗ ਗਏ ਤੇ ਓਥੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਪਾਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਗੱਲ ਕੀ, ਬਰਸਾਤਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਕਾਰ ਵਿਚਾਰੀ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਟਾਇਰ ਵੀ ਜੰਗ ਲੱਗ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਇਸ ਤੇ ਬੋੜਾ ਬਹੁਤ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ, ਮੇਰਾ ਪਿਓ ਕਾਰ ਕੰਪਾਊਂਡ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਕ ਤਾਂ ਕਾਰ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਕੇ ਖਰਾਬ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉੱਤੋਂ ਕਿਰਾਇਆ, ਭਈ ਇਹ ਤੇ ਕੋਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ। ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਬਾਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਵਕੀਲ ਬਾਪ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਆਖਿਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਾਰ ਛੱਡ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬਾੜਖਾਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਵੇਚ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਿਓ। ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਕਬਾੜਖਾਨਿਆਂ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਬਾੜਖਾਨਿਆਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਮਿਲਣਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆਂ ਤਾਂ ਮੱਖੀਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ।

ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਦੰਗਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਦੰਗਲ 1954 ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਤੇ

ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਔਵਲ ਰਹੇ ਤੇ ਖਿਤਾਬ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡਾ ਇਹ ਘੋਲ
ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਘੋਲ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਲੇ ਨੇ
ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਤੇ
ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੱਪ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਈਪੂ ਯਾਦ
ਆਇਆ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼
ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਰੱਬ ਕੋਲ ਇਹੋ ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇ ਰੱਬਾ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ
ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ, ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਾ ਦੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ
ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲੱਗ ਪੈਣ।

ਮੇਰੀ ਤੀਜੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਫੇਰੀ

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਲੇ ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇੰਡੀਆ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਵੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। 1953 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰੇ ਨੇ ਵੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੜਾ ਦੁਬਲਾ ਪਤਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। 1953 ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਵਾਲ ਕਟਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

1955 ਵਿਚ ਸੌਦਾਗਰ ਤੇ ਅਜੀਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਮਲਾਇਆ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਥੋਰਨੀਓਂ ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ। ਜਾਪਾਨ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜੀਤ ਤੇ ਸੌਦਾਗਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਛੋਟੀਆਂ ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਬੁਲਵਾ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਜਾਪਾਨ ਰਹਾਂਗਾ, ਉਹ ਅਜੀਤ ਤੇ ਸੌਦਾਗਰ ਨੂੰ ਖਰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਖਰਚਾ ਦੇਣੇ ਮੁਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੇ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਘੁਲਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਗਏ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਉਸ ਦੇ ਦੰਗਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇ ਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਡੀਆ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਅਨ ਚੈਂਪੀਅਨ ਰਿਕੀ ਡੋਜਾਨ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸਾਂ ਪਰ ਦੂਸਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਕੁਆਲਾਲੰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ।

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆ ਕੇ 1956 ਵਿਚ ਫਿਰ ਦੰਗਲ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਕਸਿੰਗ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਚੈਂਪੀਅਨ ਪਰੀਮੋ ਕਰਨੇਰਾ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਇਆ। ਇਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਕੱਦ 6 ਫੁਟ 10 ਇੰਚ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਰਿੰਗ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਹਰਾਇਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੁਕੰਮਲ ਤਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਮੁੜ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜਨ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਾਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ

ਚੈਂਪੀਅਨ, ਐਨਾ ਉੱਚਾ ਨਾਮ, ਜੋ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਗੜ ਗਈ ਤਾਂ ਨਾਮ ਸ਼ਰਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦਰਸ਼ਕ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖੈਰ, ਮਿਸਾਲ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੀ ਜਾਂ ਖ਼ਿਲਾਫ਼, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਰਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਿਲ ਵਰਨਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਅਠਾਰਾਂ ਮਿੰਟ ਘੁਲ ਕੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਢੱਠਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਲਾਲਸਾ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਾ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਬਿਲ ਵਰਨੇ ਨੂੰ ਕੋਹਲਾਪੁਰ ਦੇ ਹੀ ਮਿੱਟਾਂ ਵਿਚ ਢਾਹ ਲਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਕੋਹਲਾਪੁਰ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵੀ ਅਚਾਨਕ ਹੋਈ। ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਘੋਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇਸੀ ਢੰਗ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਬਿਲ ਵਰਨੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਓ। ਬਿਲ ਵਰਨੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਵੀ ਦੇਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਕੁਸ਼ਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਪਕੜੇ ਹੀ ਢਾਹ ਲਿਆ ਪਰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਢੱਠਾ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਭੰਡਾ ਭੰਨ ਕੇ ਢਾਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੋਹਲਾਪੁਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਤੋਂ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਆਏ ਦੇਸੀ ਦੰਗਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਵਾਲੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲਵੋ। ਪਰ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਵਾਲੇ ਭਲਾ ਕਿਥੇ ਮੰਨਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਅੱਜ ਤਾਂ ਅਖਾੜਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਾਡਾ ਦੰਗਲ ਕੈਂਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੰਨ ਗਏ ਵਰਨਾ ਅਸੀਂ ਦੇਸੀ ਦੰਗਲਾਂ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਬੱਸ ਗੱਲ ਓਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਦੋਂ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੱਡਿਆਂ ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਰੁਸਤਮੇ ਹਿੰਦ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਯਾਰ ਦੋਸਤ ਮੇਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ 'ਤੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਸਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੁਣ ਵਧੀਆ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਦਮੀ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਮਾਹੌਲ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਖਾੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਹਮਨੇ ਤੋਂ ਸੋਚਾ ਥਾ, ਦਾਰਾ ਦਾਸ ਅਬ ਬੜਾ ਆਦਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਮੇਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੋਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ, ਆਨਾ ਤੋਂ ਮੁਝੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਚਾਹੀਏ

ਥਾ, ਲੇਕਿਨ ਸਫ਼ਰ ਕੀ ਥਕਾਵਟ ਥੀ, ਇਸ ਲੀਏ ਸੋਚਾ ਜ਼ਰਾ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਹੋਕਰ ਆਪ ਸੇ ਮਿਲੂੰ। ਔਰ ਫਿਰ ਸੁਨਾ ਹੈ ਛਤਰਧਾਰੀ ਆਜ ਕਲ ਪੂਰਾ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਇਸਕੇ ਸਾਥ ਪਕੜ ਭੀ ਮਾਰਨੀ ਪੜੇਗੀ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, ਅੱਛਾ ਜ਼ੋਰ ਕਰੋਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਹਾਂ, ਇਸੀ ਲੀਏ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਹੋ ਕਰ ਆਇਆ ਹੂੰ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਅਖਾੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਛਤਰਧਾਰੀ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਖਾੜੇ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕ ਆਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਛਤਰਧਾਰੀ ਤਗੜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਲਾ, ਕਦੇ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛਤਰਧਾਰੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਛਤਰਧਾਰੀ 1951 ਤੋਂ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਸੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ। ਹੁਣ 22-23 ਸਾਲ ਦਾ ਜਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਜੋੜ ਦਾ ਕੋਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਛਤਰਧਾਰੀ ਚੁਭਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਚੌਕੰਨਾ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਛਤਰਧਾਰੀ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਜ਼ੋਰ ਚੰਗੇ ਹੋਏ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬੱਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੈਸੇ ਛਤਰਧਾਰੀ ਇਨ ਸਾਲੋਂ ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈ, ਵੈਸੇ ਹੀ ਦਾਰਾ ਦਾਸ ਭੀ ਬੜ੍ਹਤਾ ਰਹਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਦਾਰਾ ਦਾਸ 1951 ਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਤੇ ਅਵੱਸ਼ ਛਤਰਧਾਰੀ ਇਸ ਕੋ ਪਕੜ ਕਰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾ ਦੇਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਤਾ ਹੂੰ, ਮਗਰ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਮੈਂ ਭੀ ਜਾਤਾ ਹੂੰ, ਅਖਾੜੇ ਕਾ ਪਤਾ ਪਹਿਲੇ ਲਗਾ ਲੇਤਾ ਹੂੰ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ, ਅਗਰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੋਂ ਐਸੇ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਪਥਰੂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਛਤਰਧਾਰੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਵੱਡਾ ਦੰਗਲੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਇਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, 1956 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਸੁਖਦੇਵ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਣਨਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਲੱਲੂ ਕਰੇ ਕੁਵੱਲੀਆਂ ਰੱਬ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪਾਵੇ। ਜਾਂ ਫਿਰ : ਅੱਲਾ ਮੇਹਰਬਾਨ ਤਾਂ ਗਧਾ ਪਹਿਲਵਾਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਮਰਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ

1956 ਦੇ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਮੈਂ, ਅਜੀਤ ਤੇ ਸਰਦਾਰੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਛ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕਈ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕਮਰੇ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਦੱਸਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਘਰ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਬਾਲ ਬੱਚੇਦਾਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆ ਬਣੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਅਸੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਦੰਗਲ ਵੇਖਣ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਦੁਬਲਾ ਪਤਲਾ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ, ਸੁਣਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਥਾਵਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ ਪਰ ਲੋਕ ਕਬੀਲਦਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕ ਮਿੱਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਬੀਲਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਵਾਟਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਸਰਵਨ ਦਾਸ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਘੁਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਸਰਵਨ, ਤੇਰਾ ਕਵਾਟਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖ ਲਈਏ, ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਦੰਗਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਲ ਕੇ ਵੇਖ ਲਓ। ਅਸੀਂ ਸਰਵਨ ਦਾ ਕੁਆਟਰ ਵੇਖਿਆ, ਇਕ ਵਾਹਵਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਮਰਾ, ਇਕ ਰਸੋਈ ਘਰ, ਅੱਗੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਰਾਂਡਾ ਤੇ ਦੋ ਕੁ ਮੰਜੀਆਂ ਡਾਹੁਣ ਜੋਗੀ ਇਕ ਬਗੀਚੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਆਲ ਦੀ ਬਹਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੁੱਪ ਸੇਕਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ।

ਇਹ ਮਕਾਨ ਅਖਾੜੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਈਕਲਾਂ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਮੀਲ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋ-ਢਾਈ ਮੀਲ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਭਾਈ ਕਿੰਨਾ ਕਿਰਾਇਆ ਲਵੇਂਗਾ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਕਿਰਾਇਆ ਲੈਂਦਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਮੁਫਤ ਰਹਿੰਦੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਾਂਗੇ ? ਨਾਲੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਿੱਕਤ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਰਹਿ ਲਵਾਂਗਾ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਸ਼ੌਂਕ ਨਾਲ ਰਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਮੁਫਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਰਾਨੇ ਮੈਂ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਹਿਰਦ ਸਮਝੋ ਤੇ ਗੁਰੂ

ਦਖਸ਼ਣਾ ਵਿਚ ਇਹ ਕਵਾਟਰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸਮਝੇ। ਵਾਹ ਭਾਈ, ਸਰਵਨ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੂਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਗੈਰਾ ਲਿਆ ਕੇ ਕਵਾਟਰ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਸਵਾਰਿਆ ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਸਿਆਲ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡੰਡ ਬੈਠਕਾਂ ਦੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਸਵੇਰੇ। ਸਾਈਕਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡੋਂ ਲੈ ਆਏ ਸਾਂ ਤੇ ਪੰਡਤ ਲੱਛਾ ਰਾਮ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਲੱਛਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਸਣ ਸਿੰਘ ਸੇਰੋਂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵੱਸਣ ਨੇ ਸ਼ਾਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ ਨੂੰ ਢਾਹਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਖਾੜਾ ਹਾਲ ਗੇਟ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਸਥਰੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਹਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਪੰਦਰਾਂ, ਵੀਹ ਦਿਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅੰਬਾ ਲਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਏ ਜਿਵੇਂ ਅਜੀਤ ਤੇ ਸਰਦਾਰੇ ਦੇ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਪੰਡਤ ਲੱਛਾ ਰਾਮ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆ ਮੁੰਡਾ ਆਵੇ ਉਸ ਦੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਢਾਹ ਲਈਏ, ਉਹ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇਗਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਉਹ ਕਰੇਗਾ ਮੈਂ ਫਲਾਣੇ ਨਾਲ ਐਨੇ ਮਿੱਟ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤੇ। ਖੈਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਲੀਲ ਮੈਨੂੰ ਜਚੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਖਲੀਫਾ ਤੇ ਮੈਂ ਪੱਠਾ, ਨਾਂਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਂਝ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਸੋ, ਅੰਬਾ ਵਿਚਾਰਾ ਇਕ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਅਖਾੜੇ ਆ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾਮਵਰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਅਜੀਤ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾ ਤਗੜੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਮਕਸਦ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੂਰਾ ਸਿਆਲ ਟਿਕ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਸੋ ਮੌਕਾ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੰਗਲ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਤੇ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਰਹਿ ਚੁੱਕਿਆ ਸੈਕਟਰੀ ਆਰ. ਐਸ. ਥਾਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਚਲੋ ਕੋਈ ਪਿਕਚਰ ਵੇਖਣ ਚੱਲੀਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪਿਕਚਰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮਜ਼ਾਕ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵਿਹਲੇ ਹੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਇਆ ਹੈਂ, ਸਾਡੀ ਨੀਂਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਖਾੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਖਾੜੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਹਾ ਧੋ ਬੈਠੋਗੇ ਤਾਂ ਪਿਕਚਰ ਚੱਲਾਂਗੇ। ਟਿਕਟਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ

ਕਿਹਾ, ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਠੰਢਾਈ (ਸ਼ਰਦਾਈ) ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਨਹਾ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਸੂਪ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਅੱਠ ਵੱਜ ਜਾਣਗੇ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਢੇ ਨੌ ਵਜੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ੋਅ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨੌ ਵਜੇ ਸਾਡਾ ਭੋਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 10 ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਤੱਕ ਸੌਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ 8 ਵਜੇ ਤਕ ਵਰਜਿਸ਼ ਤੇ ਮਾਲਿਸ਼ ਆਦਿ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਠੰਢਾਈ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਨਹਾਉਣ ਪੋਣ ਵਿਚ 9 ਵੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਮਾਰਕਿਟ ਜਾ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣ ਲਈ ਸਮਾਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਯਖਣੀ ਦਸ ਵਜੇ ਚਲੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਛੇ ਵਜੇ ਤੱਕ ਖੂਬ ਪੱਕ ਜਾਵੇ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਖਾਂਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਇਕ ਵੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਲਾਹੁਣ ਲਈ ਇਕ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਤਕ ਸੌਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਫਿਰ ਹੱਥ ਮੂੰਹ ਧੋ ਕੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਸ ਦਿਨ ਪਿਕਚਰ ਵੇਖਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਪਿਕਚਰ ਵੇਖਣੀ ਇੰਨੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਚਲੇ ਚੱਲਾਂਗੇ, ਪਰ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਪੂਰਾ ਅਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅੱਧ ਪਿਕਚਰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵੀ ਸੱਤ ਅੱਠ ਵਾਰ ਫਿਲਮ ਲੱਗਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਿਨੇਮੇ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਕੇਰਲਾ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਸੀ। ਜੇ ਟਿਕਟਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੁਫਤ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਫਿਲਮ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਵਰਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਣਾ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਵੈਸੇ ਆਪ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਪਾਸ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਅਜੀਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਅਜੀਤ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫਿਲਮ ਵੇਖਣ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਣ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਜੀਤ ਤਾਂ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਘਰੋਂ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਈਕਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ। ਅਜੀਤ ਜਦੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤੂੰ ਅੱਜ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਕੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਲਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, ਕੀ ਤੂੰ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਓਏ ਕੰਜਰ ਦਿਆ, ਮੈਂ ਆਪ ਸਿਨੇਮੇ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਇਆਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਅਜੀਤ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਧੱਕਾ ਮਾਰਿਆ। ਅਜੀਤ ਅੱਗੋਂ ਆਕੜ ਪਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਆ, ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਨਾ ਵੱਡੇ ਭਲਵਾਨ ਨੂੰ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜੀਤ ਨੂੰ

ਮਾਰਨ ਜਾ ਪਏ। ਮੈਂ ਤੇ ਗਰੇਬੀ ਬਾਬੇ ਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਹਟਾਇਆ। ਵਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਅਜੀਤ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਜੜ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਅਜੀਤ ਦੌੜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਕੋਲ ਜਾ ਫੜਿਆ। ਬਾਬੇ ਗਰੇਬੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ, ਬਈ ਮੁੰਡਾ ਨਿਆਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੱਟ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਹਸਪਤਾਲਾਂ 'ਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰੋਗੇ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਠੰਢਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੀਤ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਫਿਲਮ-ਵੇਖਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ। ਵੈਸੇ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ, ਜੇ ਅਜੀਤ ਸੱਚ ਬੋਲ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਗੱਲ ਇਥੋਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਧਣੀ।

1956 ਦਾ ਸਿਆਲ ਅਸਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਖੂਬ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਰਸ਼ੀਦ ਅਨਵਰ ਜਿਹੜਾ ਭਾਰਤ 'ਚ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਰੈਫਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਾਮਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਹੁਤ ਬੀਮਾਰ ਸਨ। ਰਸ਼ੀਦ ਨਾਲ ਮੈਂ ਯੋਰਪ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰੀ ਸਟਾਈਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ 1957 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਸ਼ੀਦ ਕੋਲ ਮੈਂ ਗਾਮਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਗਾਮਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਇਕ ਵਾਰ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬੀਮਾਰ ਸਨ, ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਕ ਵਾਰ ਮਿਲ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ, ਫਿਰ ਦੋ ਹਫਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸੈਰ ਵੀ ਕਰ ਆਵੀਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਇਕ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਚੱਲਾਂਗੇ, ਨਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਹਾਵਤ ਵੀ ਹੈ, ਭਈ ਜਿਸ ਲਾਹੌਰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਜੰਮਿਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਮਹੀਨਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੌਸਮ ਠੰਢ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਵਾਹਗਾ ਬਾਰਡਰ ਤੋਂ ਬੱਸ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਵੜੇ। ਉਸੇ ਹੀ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਗਾਮਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ਗਾਹ ਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢੋਅ ਬਿਸਤਰੇ ਨਾਲ ਲਵਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ, ਰਸ਼ੀਦ ਅਨਵਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪਹਿਲਵਾਨ ਜੀ, ਇਹ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੈ, ਐਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਰੁਸਤਮੇ-ਹਿੰਦ। ਗਾਮਾ ਜੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲੇ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਸੋਹਣਾ ਗੱਭਰੂ ਏ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਲੈ ਆਏ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਅਸੀਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਲੋਕ ਹੱਥੀਂ ਛਾਂਵਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਵੀ ਆਓ, ਲੋਕ ਤੁਹਾਡਾ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਨਗੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਹੁਣ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਕੋਲੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਕੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਮੈਂ ਕਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ

ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੋਲੀਆਂ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਰੋਗ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਨਹੀਂ ਦਿਵਾ ਸਕੀਆਂ।

ਅਸੀਂ ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਠ ਆਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲਤ ਵੀ ਹੋਏ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਾਮਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਤਕ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਏਨਾ ਘਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰਿਪੋਅਰ (ਇਲਾਜ) ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ 64 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਇਹ ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਵਰਗੀ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ 60 ਸਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਰੀਰ ਮੈਡੀਕਲੀ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਢਲਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਰਜਿਸ਼ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਦੇ ਕਈ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਕਾਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਛੋਟਾ ਗਾਮਾ ਤੇ ਈਮਾਮ ਬਖਸ਼ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਭੋਲੂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਘਰ ਖਾਣੇ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਤ ਖਾਧੀ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵਾਪਿਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ।

ਮੇਰਾ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਦੌਰਾ

ਅਗਸਤ, 1957, ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਦਾ ਰੂਸ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਾਸਕੋ ਵਿੱਚ Youth Festival ਭਾਵ ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਮੇਲੇ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੋਟੇ ਵਿਚ ਘੋਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਗਾਖਣ ਦੇ ਸੱਦਾ ਪਾਸ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਾਸਕੋ ਤੋਂ ਲੰਡਨ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਤਾਸ਼ਕੰਦ ਤੇ ਫਿਰ ਮਾਸਕੋ ਜਾ ਉੱਤਰੇ। ਲੈਨਿਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦੁਭਾਸ਼ੀਆ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਸਕੋ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਪਾਸਟ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਟੀਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਕੋਲ ਕੌਮੀ ਝੰਡੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਤਿਰੰਗਾ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਲੱਗ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਖਚਾ-ਖੱਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਵਾ ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਲਈ। ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਚੀਨ ਦੀ ਟੀਮ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਮਿਸਰ ਤੇ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਸਾਡੀ ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਮੁਲਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਕਹਾਵਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਚੱਕੀ-ਰਾਹੇ ਦੀ ਕੀ ਵਟੀਂਦੀ ਹੈ। ਚੀਨ ਦੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਉਠ ਖੜੋਦੇ ਸਨ, ਮਿਸਰ ਵਾਰੀ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਮਿਸਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਘੱਟ ਹੀ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਭੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਬੜੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਤਿਰੰਗਾ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੋਹਰਿਓਂ ਲੰਘਦਾ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਰਾਜ ਕਪੂਰ। ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਓਨੀ ਵਾਰ ਰਾਜ ਕਪੂਰ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਵੀ ਇਹ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਰੂਸ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਬੜੀ

ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਫਿਲਮ ਦੇ ਪ੍ਰੀਮਿਅਰ ਸ਼ੋਅ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਧਿਅੰਤਰ ਵੇਲੇ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਚੁੱਕ, ਅਸਾਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਦੁਬਲੇ ਪਤਲੇ ਲਗਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਭਾਰੇ ਵਾਹਵਾ ਨਿਕਲੇ। ਨਿੱਗਰ ਸਰੀਰ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਆਮਾ ਐਕਟਰੈਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਬੜੀ ਰੀਝ ਸੀ, ਮੈਂ ਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰ. ਕੇ. ਸਟੂਡੀਓ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੀ ਖਾਤਿਰ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਉਮੰਗ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਸ਼ਿਆਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿਸ਼ੀ ਤੇ ਗੋਪ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਟੁਰ ਆਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਐਕਟਰੈਸ ਜਿਹੜੀ ਤੈਨੂੰ ਅੰਬ ਕੱਟ-ਕੱਟ ਕੇ ਖੁਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਨਰਗਿਸ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਕ ਨੰਬਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜੋੜ ਦੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਨਹੀਂ ਯਾਰ, ਸ਼ਿਆਮਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨੱਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਤਾਂ ਪੱਟ ਦਏ ਧੂੜਾਂ। ਦਰਅਸਲ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਫਿਲਮ ਵੇਖੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਿਆਮਾ ਨੂੰ ਵਿਲੇਨ ਜਾਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵਲੋਂ ਨੱਚਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਈ ਗਈ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਸਾਡਾ ਭਲਵਾਨ ਤਾਂ ਸ਼ਿਆਮਾ ਦਾ ਸ਼ੌਦਾਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਟੂਡੀਓ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਹੋਟਲ ਤੱਕ ਉਹ ਸ਼ਿਆਮਾ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਪੁੱਛਦੇ ਪੁਛਾਉਂਦੇ ਮੈਂ ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ, ਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਇਕ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਗਏ। ਰਾਤ ਕੋਈ ਪਾਰਟੀ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਸੋਡੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਤੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਟੇਬਲ ਤੇ ਖਿਲਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਦਿਨ ਦੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਢੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਗੇ, ਅਸੀਂ ਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੱਚੀ ਨੀਂਦੇ ਜਗਾਇਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਮੇਲੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਫਿਰ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਕੋਈ 'ਨੀਚਾ ਨਗਰ' ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਸੀ ਉਸ ਦੀਆਂ, ਤੇ ਫਿਰ ਰਾਜ ਜੀ ਦੀ 'ਜਾਗਤੇ ਰਹੇ' ਦੇ ਇਨਾਮ ਜਿੱਤਣ ਦੀਆਂ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਫਿਲਮ 'ਪ੍ਰਦੇਸੀ' ਦੀ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਵਿਹਲੇ ਬੰਦੇ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਦੁਭਾਸ਼ੀਆ ਸਾਡਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਟੂਡੀਓ ਗਏ ਤਾਂ ਖਵਾਜਾ ਅਹਿਮਦ ਅੱਬਾਸ ਤੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਬਲਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਰਸ਼ੀਦ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੋਵਨੀਅਰ ਵਟਾਏ ਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿਚਾਈਆਂ।

ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਮੇਰਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਡਰੈੱਸ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਚੂੜੀਦਾਰ ਪਜਾਮਾ, ਅਚਕਨ ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਖੁੱਸਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਫਰਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ। ਜਦੋਂ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲੇ ਤੇ ਗਏ ਤੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣੋਂ ਨਾ ਹਟਣ ਤੇ ਪੁਛਣ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਲੀ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ

ਫ਼ੋਟੋ ਲੁਹਾਉਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਪੈਣ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮੇਰੀ ਡਰੈਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ V.I.P. ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਭਈ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਇਥੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਇਹੋ ਹੀ ਡਰੈਸ ਪਾਇਆ ਕਰ। ਸਾਡਾ ਦੁਭਾਸ਼ੀਆ ਵੀ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਰੁਝ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁੱਛ ਦੱਸ ਤੋਂ ਫਿਰ ਦੋਸਤੀ ਲਈ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰੂਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ। ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਮਾਸਕੋ ਸਰਕਸ ਵਾਲੇ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜਾ ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਸ ਨਾਲ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੈਅ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ਤੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਇਥੇ ਰਹਿ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ। ਪਰ ਗੱਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਟੁੱਟ ਗਈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਪੈਸੇ ਮੈਂ ਕਮਾਵਾਂਗਾ ਉਹ ਰੂਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਬਾਹਰ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਬੱਜਟ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਤੂੰ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਪੈਸੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹੀ ਆਵਾਂਗਾ।

ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟ੍ਰੇਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੀਵ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਾਗ ਸ਼ਹਿਰ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ 'ਚ ਬੈਠ ਲੰਡਨ ਪਹੁੰਚੇ। ਲੰਡਨ ਵਿਖੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੰਡਨ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸੋ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਚੈਂਪੀਅਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਰਟ ਅਸਿਰਟੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਢਾਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਇਸ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁਲੇ। ਮੈਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ ਨਾਲ ਘੁਲਣ ਜੋਗੇ ਨੰਬਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ। 11 ਦਸੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਰੌਇਲ ਅਲਬਰਟ ਹਾਲ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦੀ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ ਲੂਥੇਜ਼ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਕ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ। ਇਸ ਕੁਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਲੰਡਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਿਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

1958 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਤਕ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਰਹਿ ਕੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਅੱਸੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਲਈਆਂ। ਜੋ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੂਥੇਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਛੱਡ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਘੁਲ ਕੇ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਜਿੱਤ ਲਈਆਂ। ਯੂਰਪ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਮਜ਼ਹੂਰੀ ਏਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਥੋਂ ਲੰਡਨ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਭਲਵਾਨਾ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਆਏ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਆਏ ਤੇ ਤੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਜਿੱਤਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਵੱਡੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਢਹਿ ਕੇ ਗਏ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਹੇਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਭਰਾਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਤੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਹਾਰ ਕੇ ਨਾ ਜਾਈਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਲੈਕੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰਾਂਗਾ, ਹਾਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਮੈਨੂੰ ਢਾਹ ਲਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਉਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦਾਂ ਸਦਕਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ। ਐਲਬਰਟ ਹਾਲ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵੇਖਣ ਲੋਕ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਟਿਕਟਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਡਵਾਂਸ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੂਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਸੱਦਾ ਆਇਆ। ਜੁਲਾਈ 1958 ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੈਨੇਡਾ ਗਿਆ। ਟੋਰੰਟੋ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅੱਡਾ ਰੱਖ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਚੈਂਪੀਅਨ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਿਲੀ ਵਿਪਰ ਵਾਟਸਨ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਰਾਬਰ ਰਹੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਲਈਆਂ। ਡੇਢ ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਨ ਠੇਕੇਦਾਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਿਟੀਜ਼ਨਸ਼ਿਪ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਸਨ ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਆਵਾਂਗਾ ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲੰਡਨ ਰਹਿ ਕੇ 1959 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸਾਂ।

ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ 1956 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੋਈ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣੀ, ਸਿਰਫ਼ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾਉਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਵਾਪਿਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਚੰਗਾ ਬਹਾਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਕਤ ਜ਼ਾਇਆ ਕਰਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਕਸਦ ਸਨ। ਇਕ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਮਸਤੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਂ ਕਿ ਕਹਿ ਸਕਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਦੂਜਾ, 1959 ਵਿਚ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦੇ ਦੰਗਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਘੋਲ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲਾਂ ਲਈ ਜੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆ ਜਾਣ, ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਤੀਜਾ ਸੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਮਿਸਟਰ ਗੋਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨੀ। ਸੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਦਾ ਹੋਟਲ ਜਨਪਥ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਲਾ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਸ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਮੈਂ, ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਰੰਧਾਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ, ਬਾਅਦ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਕਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ, ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਰੰਧਾਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ, ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਥੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਇਥੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਹੈ, ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਕਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੜ੍ਹੇ-ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਕਤ ਦੇ ਦੇਣਗੇ।

ਲੋਕ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਟ ਕੇ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਇਹ ਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਮੋਟਰ ਗੋਰੀ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੌਨ-ਕੌਨ ਸੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਰਸ਼ੀਆ, ਬ੍ਰਿਟੇਨ, ਯੂਰਪ, ਕੈਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਜਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, ਹਮਾਰੇ ਪਹਿਲਵਾਨੋਂ ਔਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਹਿਲਵਾਨੋਂ ਮੇਂ ਕਿਆ ਅੰਤਰ ਹੈ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਵਹਾਂ ਕੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ, ਵਹੀ ਪਹਿਲਵਾਨੋਂ ਕੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਤੀ ਹੈ, ਹਮਾਰੇ ਯਹਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੋਂ ਕੋ ਅਪਨੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਖੁਦ ਕਰਨੀ ਪੜਤੀ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੋ ਫਿਰ ਆਪ ਭੀ ਵੈਸੀ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੇਂ ਬਨਾਓ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਮੈਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੰਗਲ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪ ਇਕ ਦਿਨ ਪਧਾਰੋਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬੋਲੇ, ਅਰੇ ਮੈਂ ਦੰਗਲ ਦੇਖਨੇ ਕੈਸੇ ਆ ਸਕਤਾ ਹੂੰ, ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਪਰ ਤੋਂ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬੈਠਾ ਹੁਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਮੁਝੇ ਚਿਤ ਕੀਆ ਹੁਆ ਹੈ, ਇਸ ਲੀਏ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਗਰ ਆਪ ਆਏਂਗੇ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੋਂ ਕੀ ਬੜੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਹੋਗੀ। ਅਗਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਦਸ ਮਿੰਟ ਕੇ ਲੀਏ ਹੀ ਆ ਜਾਈਏ। ਬੋਲੇ, ਮੇਰੇ ਆਨੇ ਸੇ ਪਹਿਲਵਾਨੋਂ ਕੋ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਹਮਾਰੇ ਤੋਂ ਹੌਸਲੇ ਇਤਨੇ ਬੜ੍ਹ ਜਾਏਂਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਸੈਕਟਰੀ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ-ਖੜ੍ਹੇ ਹੀ ਦਸ ਮਿੰਟ ਲਈ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਖਣ ਆਉਣ ਦੀ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਇਤਜ਼ਾਮ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲਈ ਹੱਥ ਮਿਲਾਏ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਸੈਕਟਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਖਿਲਾਣ ਪਿਲਾਣ ਦੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣਾ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾਈ। ਉਸ ਵਕਤ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਦੰਗਲ ਵੇਖਣ ਆਉਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਕਤ ਦੀ ਕਮੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੰਗਲ ਤਾਂ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਣੇ ਹਨ ਤੇ ਐਤਵਾਰ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਹਮਾਰੇ ਲੀਏ ਸਭੀ ਦਿਨ ਏਕ ਜੈਸੇ ਹੈਂ, ਛੁੱਟੀ ਕਾ ਦਿਨ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ।

ਫਿਰ ਸੈਕਟਰੀ ਸਾਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਰਾਜੀਵ, ਸੰਜੇ ਤੇ ਅਮਿਤਾਭ ਬਚਨ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਅਸਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛੋਟੇ ਹੀ ਸਨ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੋਟੋਆਂ ਖਿਚੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਮਿਤਾਭ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜੀਵ ਨੇ ਫੋਟੋ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਫੋਟੋਆਂ ਹੋਈਆਂ।

ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨਾਲ ਰਾਜੀਵ ਤੇ ਸੰਜੇ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵੇਖਣ ਆਏ। ਉਸ ਦਿਨ ਵੱਡੀ ਜੋੜ ਟੈਸਟ ਟੀਮ ਮੈਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਰੰਧਾਵਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਕਿੰਗ ਕਾਂਗ ਤੇ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਜੀਨ ਮਰਫੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਸਾਡੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਮਿੰਟ ਲਈ ਸਨ ਪਰ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਪੰਜਾਹ ਮਿੰਟ। 50 ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੇ ਰੰਧਾਵੇ ਨੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਗਏ। ਉਸ ਵਕਤ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੋਮੋਟਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚਾਲੂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੈਕਟਰੀ ਜਾਣ ਲਈ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਕਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਕਹਿ ਛੱਡਦੇ ਸਨ, ਬੱਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਔਰ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਰ ਤੱਕ ਛੱਡਣ ਗਏ ਤਾਂ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਟੇਡੀਅਮ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਸਕੋ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਨਾਅਰਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਜੀ ਤੇ ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਦਾ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਕੀ ਜੈ ! ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜੀਵ ਤੇ ਸੰਜੇ ਮੇਰੇ ਦੰਗਲ ਵੇਖਣ ਕਈ ਵਾਰ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਖਾਸ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਦੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਜੌਰਜ ਗੌਰਡਿਆਨਕੋ ਜਿਹੜੇ ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਵੀ ਸਨ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਦੇ ਜੌਨ ਡਿਗਨਵਾ, ਇਹ ਵੀ ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਯੋਰੋਪ ਦਾ ਚੈਂਪੀਅਨ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਬਿਲ ਰੈਬਿਨਸਨ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਦਾ ਬਿਲਵਰਨਾ ਤੇ ਜੀਨ ਮਰਫੀ, ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸ ਕੁਮਾਲੀ, ਇੰਡੀਆ ਵਲੋਂ ਮੈਂ, ਟਾਈਗਰ ਜੋਗਿੰਦਰ, ਸ. ਸ. ਰੰਧਾਵਾ, ਵੱਸਣ ਸਿੰਘ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਈਦ ਸ਼ੈਫ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਅਸਲਮ, ਟਰਿਨੀਡੈਡ ਦਾ ਰੇ ਅਪੋਲਨ ਤੇ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਹੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਫਾਈਨਲ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਤੇ ਜੌਰਜ ਗੌਰਡਿਆਨਕੋ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਲਈ ਤੇ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦੀ ਸ਼ੀਲਡ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਫਾਈਨਾਂਸ ਤੇ ਕਲਚਰ ਅਫੇਅਰਸ ਦੇ ਮਨਿਸਟਰ ਸ੍ਰੀ ਪੀ. ਸੀ. ਸੇਨ ਦੁਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਇਸ ਦੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਸਾਮ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਬਰੂਆ ਆਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਅਸੀਂ ਗੋਹਾਟੀ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਟੇਡੀਅਮ

ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ, ਦੱਸੋ। ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕਹਿ ਕਹਾ ਕੇ ਤੇ ਪੈਸੇ ਘੱਟ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕ ਘੋਲ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਖੁਦ ਖਾ ਪੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚਾਰੀ ਜਿੱਥੇ ਤੇ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਰੂਆ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੈਸੇ ਘੱਟ ਲੈ ਕੇ ਘੋਲ ਕਰ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਪਰ ਘੋਲਾਂ ਦੀ ਖੱਟੀ ਨਾਲ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਸਟੇਡੀਅਮ ਨਹੀਂ ਜੇ ਬਣਨਾ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤੰਬੂਆਂ ਬੱਲੇ ਘੁਲੋਗੇ ਪਰ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਵਾਅਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋ ਗਈ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਘੱਟ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੀ ਸਹੀ, ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਮਦਾਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ, ਉਥੇ ਇਕ ਵਾਰ ਹੋਰ ਸਹੀ।

ਅਸੀਂ ਆਸਾਮ ਦੇ ਗੋਹਾਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਘੁਲਣ ਗਏ ਤਾਂ ਮਿਸਟਰ ਬਰੂਆ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਏ। ਬਰੂਆ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਟਿਕਟ ਲਏ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਓ ਕਿ ਜੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਮੁਫ਼ਤ ਪਾਸ ਨਾ ਲਏ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਟਿਕਟ ਲੈਣਗੇ। ਬਰੂਆ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਮੇਰੇ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਪਾਸ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਟਿਕਟਾਂ ਖਰੀਦਣਗੇ। ਪਹਿਲੇ ਦੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਪੈਸੇ ਬਣਾਏ। ਫਿਰ 1960 ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਚੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚ ਦੰਗਲ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਮੰਨ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਤਾਂ ਬਰੂਆ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਇਨਸਾਨ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਲਗਨ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਪੱਕੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਦੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਆਵੋਗੇ, ਸਟੇਡੀਅਮ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੀ 1962 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੁੜ ਦੰਗਲ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਟੇਡੀਅਮ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਗੁਹਾਟੀ ਜਾਵਾਂ, ਬਰੂਆ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗੋਹਾਟੀ ਵਿਚ ਹਰਿਆਲੀ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਮੱਛਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ ਦਲਜੀਤ ਰਾਓ, ਇਹ ਤਾਂ ਭੱਖੜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇੰਨਾ ਡਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਹਾਟੀ ਇਕ ਰਾਤ ਰਹਿ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਆਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰਿੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਭੱਖੜ ਏਨੇ ਸਨ ਕਿ ਝਾੜੂ ਮਾਰ ਕੇ ਰਿੰਗ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਵਿਚ ਜਾਗ ਕੇ ਕੱਟੀ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਘੁਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਾਪਿਸ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ ਤੇ ਬਚਪਨ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਭੱਖੜਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਤ੍ਰਬਕਦਾ ਸੀ। ਬਰੂਆ ਜੀ ਨੇ 1962 ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਬੜੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਦੰਗਲ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਠਹਿਰਣਗੇ ਵੀ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਠਿਕਾਣਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਇਕ ਸਟੇਡੀਅਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਘੋਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਲੋਕ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਹਨ। ਗੋਹਾਟੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਿਬਰੂਗੜ੍ਹ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੰਗਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਐਕਸਪੋਰਟ ਕਵਾਲਿਟੀ ਚਾਹ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤੇ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਖਾਈਆਂ ਜਿੱਥੇ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚਾਹ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ।

ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਕਸਬ 'ਤੇ ਬੜਾ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਕੰਨਿਆਂ ਕੁਮਾਰੀ ਤੱਕ ਤੇ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੁਭਾਓ ਤੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵੇਖੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੇਰੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਫਨ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਚਾਹਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੇਰ ਤੇਰ ਨਹੀਂ, ਇਹੀ ਹੈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਚਾਹਤ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕਰਿਸ਼ਮਾ, ਵਰਨਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਏ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਮੇਰਾ ਦੂਸਰਾ ਤੇ ਅਸਲੀ ਵਿਆਹ

ਅਸਲੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਆਹ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ 1955 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜਾਪਾਨ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਮਾਈ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵਾਹਵਾ ਪੈਸੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਐਨਾ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਨੂੰ ਮਨ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਵੇਖੀ ਜਾਊਗੀ, ਕਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਟਾਲ ਛੱਡਦਾ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੀ ਵੇਖੀ ਉਦੋਂ ਜਾਊਗੀ ਜਦੋਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗਾ। ਬੁੱਢੇ ਹੋਣ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਭਈ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਜੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਮਨ ਬਣਾ ਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਕੁੜੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ, ਔਲਾਦ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈ ਹੀ। ਮਨਪਸੰਦੀ ਦੀ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁੜੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਐਨੀ ਪੜ੍ਹੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਐਮ. ਏ. ਪੜ੍ਹੀ ਕੁੜੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆਸ਼ਿਕ ਹੋ ਗਈ। 1954 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਐਮ. ਏ. ਪਾਸ ਸੀ ਤੇ ਸੀ ਵੀ ਪੱਕੀ ਸ਼ਹਿਰਨ। ਸੋਹਣੀ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਬਾਰਾਂ ਆਨੇ ਮਨ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਐਮ. ਏ. ਪੜ੍ਹੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ, ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ, ਪਰ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ, ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਨੌਕਰ ਕੋਇਬਾਟੂਰ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਖੁਦ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਦੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਸਿੱਖ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਵਕਤ ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਜਿਹੀ ਸੂਹ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਘੋਲ ਹੋਵੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੋਟਰ ਪਾਰਟਸ ਦਾ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਵੀ ਡਾਢਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਪਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੱਲ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬੰਬਈ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਬੀਬੀ ਤੈਨੂੰ ਲੱਸੀ ਦਾ ਗੜਵਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੇ ਵਾਹਣਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਤੁਰ ਕੇ

ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਭੱਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤੇ ਸਿਆਲੇ ਹੁਨਾਲੇ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕਣਾ ਤੇ ਸਾਗ ਨੂੰ ਘੋਟਾ ਲਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਮੁੜ ਉਸਨੇ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਭਈ ਐਨੀ ਪੜ੍ਹੀ ਕੁੜੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣੇ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੈਟਰਿਕ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹੇਗੀ। ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇਗੀ ਵਰਨਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਾ ਨਿਆਣਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨੱਕ ਸੁਣਕ ਸੁਣਕ ਝੱਗੇ ਨਾਲ ਪੂੰਝੀ ਜਾਵੇ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਗੋਂ ਕਰੇਗੀ, ਜਾਹ ਵੇ ਖਸਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣਿਆਂ, ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਖੇਡ, ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਸੁਰੜ-ਸੁਰੜ ਲਾਈ ਏ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਜਦੋਂ ਘੱਟੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਕੇ ਮੁੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਝੱਗਾ ਘੱਟੇ ਤੇ ਸੀਂਢ ਨਾਲ ਖੱਲ ਵਾਂਗੂੰ ਆਕੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਜ਼ਰਾ ਰੌਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੈਰ, ਵਹੁਟੀ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਕ ਮਾਲਵੇ ਕੰਨੀਂ ਦਾ ਜੱਟ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਤੇ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਭਲਵਾਨ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ। ਸੌਦਾਗਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਾਂਹ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਭਲੇਮਾਣਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਧਰਮਚੱਕ ਹੀ ਆਣ ਵੜਿਆ। ਸੌਦਾਗਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਸੋਆਣੇ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਤਵੱਜੋ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਬੱਸ ਅੱਡੇ ਤੱਕ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਚੱਲਾਂਗਾ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜ ਲਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਾਲੀਂ ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਮੱਲਾ, ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਘੋੜੀ ਜੋੜੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕੋਠਾ ਵੀ ਬਣਵਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਹਾਲੇ ਮਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਦਿਲੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਭਈ ਬੱਸ ਦਾ ਅੱਡਾ ਛੇਤੀ ਆਵੇ ਤੇ ਜਾਨ ਛੁੱਟੇ। ਆਖਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਲਿਆ ਕਿ ਭਈ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਹੋਇਆ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ। ਭਲਾ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਹਾਂ, ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਕੱਦ ਦੀ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਭਈ ਗੱਟੋ ਘੱਟ ਪੰਜ ਫੁਟ ਪੰਚ ਇੰਚ ਹੋਵੇ।

ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿੰਜਰਵਾਲ ਦੀ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡੋਂ ਵੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਮਿਲਾ ਜੁਲਾ ਕੇ 30-35 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਉਹਨਾਂ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕੋਈ 20-22 ਮੀਲ

ਹੈ। ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਭਈ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਪਿੰਡੋਂ ਲਈ ਆਓ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹੀ ਜਾਓ।
 ਇਹ 1959 ਦੇ ਅਖੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਟੱਬਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਾਚੀ ਨੇ
 ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਾਈ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ,
 ਕੁੜੀ ਮੈਂ ਵੇਖੀ ਹੈ, ਲੰਮੀ ਵੀ ਵਾਹਵਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਜਿੰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਵੀ
 ਚੰਗੇ ਨੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹੀ ਵੀ ਹੈ, ਮੈਟਰਿਕ ਪਾਸ ਹੈ। ਬਾਪ ਉਸ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਹੈ ਤੇ ਦਾਦਾ ਵੀ
 ਮਾਸਟਰ ਸੀ। ਜਿੰਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਦੱਸ ਪਈ, ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਚੰਗਾ
 ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਚਾਚੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੀ ਭਾਣਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਵਾਂ। ਤਾਂ
 ਉਸ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੇਰਾ ਚਿੱਤ ਆਵੇ ਵੇਖ ਲੈ, ਕਹੇਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਸੱਦ ਲੈਨੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ
 ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ
 ਦੀ ਗਰਜ਼ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਚਾਚੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋ
 ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇੰਜ ਹੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ
 ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੰਗਣੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ 11 ਮਈ 1961 ਦਾ
 ਵਿਆਹ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਕ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ
 ਲਈ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਕਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਫਿਲਮ ਦਾ ਕੰਮ
 ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਠੀਕ
 ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਹਨੀਮੂਨ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਵੀ
 ਸ਼ਾਂਤਾ ਰਾਮ ਆਪਣੀ ਇਕ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਨ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਏ। ਅਸੀਂ ਵੀ
 ਉਸੇ ਹੋਟਲ 'ਚ ਠਹਿਰੇ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਹ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾਦਾ ਮੈਨੂੰ
 ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀ
 ਲੜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ
 ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਰਾਜ ਸ਼੍ਰੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀਰੋਇਨ ਸੀ। ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ
 ਸੈਰਾਂ ਕਰਕੇ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਈਸਟ ਅਫਰੀਕਾ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਘੁਲਣ
 ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼

ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਮੈਂ 1952 ਵਿਚ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ The World, ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1954 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਝਲਕ ਨਾਮ ਦੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਹਾਸਰਸ ਕਲਾਕਾਰ ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੀ ਸੀ। ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਡੁਪਲੀਕੇਟ ਸੌਦਾਗਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਤਲਬ ਦਾਅ ਪੇਚ ਤੇ ਲੜਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਓਮ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚੇਹਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਓਮ ਜੀ ਦਾ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਦਾ ਹੀਰੋ ਸੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਹੀਰੋਇਨ ਸੀ ਵੈਜੰਤੀ ਮਾਲਾ। 1956 ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੀ ਸੀ। ਹਾਸਰਸ ਕਲਾਕਾਰ ਭਗਵਾਨ ਦਾਦਾ ਨਾਲ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦਾਦਾ ਦਾ ਡਬਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ। ਇਸ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕਦੇ ਗਲਤ ਤੇ ਕਦੇ ਰਿਹਰਸਲ ਵਿਚ ਠੀਕ ਵੀ ਬੋਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਸੱਤ ਔਠ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ਾਟ ਓ, ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਡਬ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਅਸੀਂ ਘੋਲ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੋਟਲ ਅਸਟੋਰੀਆ, ਚਰਚ ਗੇਟ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤ ਭਰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ। ਅਜੀਤ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਈ ਮੈਂ ਬੋਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਫਜ਼ ਪਸੰਦ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਵਿਚੋਂ ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਯੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਉਸ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌ ਜਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਜਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਬੰਦਾ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵੀ ਐਨਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗਲਤ। ਗਲਤੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕੇ। ਇਸ ਗਲਤੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਜ਼ੁਬਾਨ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਬੋਲਣੀ ਸਿੱਖੀ। ਉਸਤਾਦ ਹਸਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਸਮਝਾਏ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਗੱਲ ਪਈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾਦਾ ਵਾਲੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਅਲਫਾਜ਼ ਇੰਜ ਸਨ, ਛੋੜ ਦੋ, ਯੇ ਤੁਮ ਕਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਤਾਰ ਮੈਂ ਠੀਕ ਬੋਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਯੇ, ਜੇ ਤੇ ਜੇ ਦੇ ਫਰਕ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਤਾਂ ਜੇ ਕਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਬੋਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਤਾਂ ਜੇ ਕਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਰਿਹਰਸਲ ਵਿਚ ਯੇ

ਕਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਹਿ ਉਠਦੇ ਹਾਂ ਇਕ ਠੀਕ ਹੈ, ਇੰਜ ਹੀ ਬੋਲ ਦਿਓ ਪਰ ਕੈਮਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜੇ ਜਾਂ ਜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੈਰ, ਇਸ ਫ਼ਿਕਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹਿਆ ਕਿ ਆਪਾਂ ਕਿਹੜਾ ਐਕਟਰ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਉਪਰਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਫਿਲਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਾਮਿਲ ਫਿਲਮ ਪੂਨੀ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੀ ਸੀ। ਇਹ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਮਿਲ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਮਜਾਹੀਆ ਐਕਟਰ ਬਲਰੀਆ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜੀ ਸੀ।

1960 ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਦਾਅਵਤਾ ਮਿਲੀ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬੰਬਈ ਤੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਵਿਚ ਦੰਗਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਵੀ ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਲਮੀ ਕਲਾਕਾਰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਖਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ੰਮੀ ਕਪੂਰ, ਨਰਗਿਸ, ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਥ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਲਾਕਾਰ। ਇਕ ਦੰਗਲ ਵਿਚ ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਦੰਗਲ ਕਿਸੇ ਚੈਰੇਟੀ ਫੰਡ ਵਾਸਤੇ ਸੀ। ਦੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਏਅਰ ਪੋਰਟ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ, ਦਲੀਪ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਤੇਰਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋੜੇ ਤਜਰਬੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਤਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲੀ ਗਈ। ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਸਿੱਖਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵੈਸੇ ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿਲਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਯੋਗ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਰ ਲਓ ਮਖੌਲ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਵਕਤ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚੋਂ ਸੌਦਾਗਰ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਮੰਨਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਐਕਟਿੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਸੌਦਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਤੋਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਘੁਲ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਦਲਜੀਤ ਰਾਓ ਤੇ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਹੋਟਲ ਦੇ ਇਕੋ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ ਤੇ ਪਤਾ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਐਵੇਂ ਗੱਪਾਂ-ਸ਼ੱਪਾਂ ਮਾਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਇਕ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਦਰਾਸ ਵੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਨਾ ਆਈ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜੀਅ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲਗੀ ਤਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਸਹਾਰਾ

ਇਕ ਕੰਮ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜਵਾਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਧਰੇ ਗਾਮੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਜੋ ਆਮ ਬੁੱਢਿਆਂ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਖਿਰ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡੋ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਲਓ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਤਾ ਦੇਵੀ ਸ਼ਰਮਾ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਭਈ ਵਾਹ, ਲੋਗ ਤੋਂ ਹਮਾਰੇ ਪੀਛੇ ਘੂਮ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਹਮ ਉਨ੍ਹੋਂ ਫਿਲਮ ਮੇਂ ਕਾਮ ਦੇਂ, ਔਰ ਹਮ ਆਪ ਕੇ ਪੀਛੇ ਘੂਮ ਰਹੇ ਹੋ ਔਰ ਆਪ ਹਮਾਰੀ ਪਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਫਿਲਮ ਬਨਾਨਾ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਜਾਂ ਫਿਲਮ ਬਨਾਨੇ ਕਾ ਖਿਆਲ ਰਖਤੇ ਹੈਂ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਭਾਈ ਮੈਂ ਇਕ ਐਸਟੇਬਲਿਸ਼ਡ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਹੂੰ ਔਰ ਕਈ ਫਿਲਮੇਂ ਬਨਾ ਚੁਕਾ ਹੂੰ। ਅਬ ਮੈਂ ਏਕ ਐਸੀ ਫਿਲਮ ਬਨਾਨਾ ਚਾਹਤਾ ਹੂੰ ਜੈਸੀ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਜ਼ਬਾਨ ਮੇਂ ਬਨੀ ਹੈ। “ਹਰਕਿਉਲੀਸ ਇਨ ਚੇਨਜ਼”। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੁਝੇ ਐਕਟਿੰਗ ਤੋਂ ਆਤੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਕਾ ਕਿਆ ਕਰੋਗੇ ? ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਹਮਾਰੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਾਬੂ ਭਾਈ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪ ਕੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇਖੀ ਹੈਂ, ਉਨਕਾ ਕਹਿਨਾ ਹੈ ਕਿ ਐਕਟਿੰਗ ਕੀ ਜ਼ਿੰਮਵਾਰੀ ਉਨ ਪਰ ਛੋੜ ਦੀ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ ਮੁਝੇ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਮੇ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੋ ਫਿਰ ਲੇਨੇ ਦੇਨੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰ ਲੀ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਸਾਈਨਿੰਗ ਅਮਾਊਂਟ ਸਾਥ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ ਹੂੰ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਆਪ ਕੋ ਯੇ ਕੈਸੇ ਯਕੀਨ ਥਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਊਂਗਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਜਬ ਤੁਮਨੇ ਮੁਝਸੇ ਕਾਂਟੈਕਟ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ਤੋ ਬੋੜਾ ਮਾਯੂਸ ਹੁਆ ਥਾ, ਪਰ ਨਾ ਜਾਨੇ ਕਿਉਂ ਮੁਝੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਥਾ ਕਿ ਤੁਮ ਮੇਰੀ ਫਿਲਮ ਮੇਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਮ ਕਰੋਗੇ। ਅਬ ਆਖਿਰੀ ਬਾਤ ਤੇ ਕਰ ਲੋ ਤੋ ਇਤਮੀਨਾਨ ਹੋ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੇ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਹਾਂ ਕਰ ਦੀ ਹੈ, ਅਬ ਲੇਨ ਦੇਨ ਕੀ ਬਾਤ ਬਾਅਦ ਮੇਂ ਕਰ ਲੋਗੇ। ਪਰ ਦੇਵੀ ਜੀ ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਫੈਸਲਾ ਅਭੀ ਕੀਏ ਦੇਤੇ ਹੈਂ। ਆਪ ਕੀ ਫਿਲਮ ਮੇਂ ਮੁਝੇ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ ? ਸੋਚ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਸਾਠ ਦਿਨ ਤੋ ਲਗ ਹੀ ਜਾਏਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ ਆਪ ਮੁਝੇ ਸਾਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਦੇ ਦੇਣਾ। ਦੇਵੀ ਸ਼ਰਮਾ ਬੜੇ ਚਤੁਰ ਸਨ, ਭਾਂਪ ਗਏ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਦਿਨ ਦਾ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮੰਗੇ ਹਨ। ਕਹਿਣੇ ਲੱਗੇ, ਅਗਰ ਕਾਮ ਕਮ ਦਿਨ ਕਾ ਹੋ ਤੋ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਕਾ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ ? ਕਹਿਣੇ ਲੱਗੇ, ਅਗਰ ਕਾਮ ਪਚਾਸ ਦਿਨ ਕਾ ਹੋ ਤੋ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ ਆਪ ਪਚਾਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦੇਨਾ। ਉਹ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਅਗਰ ਕਾਮ ਚਾਲੀਸ ਦਿਨ ਕਾ ਹੋ ਤੋ ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤੋ ਚਾਲੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦੇਨਾ, ਮਗਰ ਇਸ ਸੇ ਕਮ ਨਹੀਂ ਲੁੰਗਾ, ਕਾਮ ਚਾਹੇ 30 ਦਿਨ ਕਾ ਹੋ। ਬੜੇ ਚਲਾਕ ਨਿਕਲੇ ਉਹ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰ ਆਪ ਯੇ ਪਕੜੀਏ ਜੋ ਮੈਂ ਲੇ ਕਰ ਆਇਆ ਹੂੰ। ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਪਰ ਲੇਤੇ ਜਾਨਾ। ਅਗਰ ਤੋ ਕਾਮ 30 ਦਿਨ ਮੇਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੋ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲ ਗਏ 35 ਹਜ਼ਾਰ ਔਰ ਅਗਰ ਕਾਮ ਚਾਲੀਸ ਦਿਨੋਂ ਮੇਂ ਖਤਮ ਹੁਆ ਤੋ

ਆਪ ਕੋ ਮਿਲ ਗਏ 45 ਹਜ਼ਾਰ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਨੂੰ ਸੱਦਣਗੇ ਤਾਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਤੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਆਦਿ ਦਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਇਹ ਦੇਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਬਈ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਦੇਵੀ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਕਿੰਗਕਾਂਗ। ਇਹ ਨਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਫ਼ਿਲਮ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਵੇਖ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਇਸ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਤੇ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਐਮਲ ਜਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਵੀ ਸ਼ਰਮਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੇ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਲਓ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪਸੰਦ ਆਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਜਾ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਨੂੰ ਸਾਈਨ ਕੀਤਾ।

ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੀ ਔਧੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬੰਬਈ ਦੇ ਦੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਦੇਵੀ ਸ਼ਰਮਾ ਦਾ ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਈਸਟ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦਾ ਸ਼ਡਿਊਲ ਫਿਕਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੈਂ ਨੌਰੋਬੀ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਨੌਰੋਬੀ ਤੋਂ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੀਲੇ ਬੁਖਾਰ ਦਾ ਟੀਕਾ ਲਗਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਲਗਵਾ ਤਾਂ ਲਿਆ ਪਰ ਬੰਬਈ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਅਥਾਰਟੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਰਾਂਟੀਨਾ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਇਹ ਟੀਕਾ 15 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਲਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਦੇਵੀ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਕੁਰਾਂਟੀਨਾ ਦੀਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਾਣਾ ਬਣਵਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਭੁਲੱਕੜਾਂ ਨਾਲ ਟੇਬਲ ਟੈਨਿਸ ਖੇਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਕੱਟਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੱਤ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਤੇ ਵੀ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਰੁਕਣਾ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਹੁਣ ਦੁਬਾਰਾ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਮੁੜ ਲੈਣੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਰਾਂਟੀਨਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨੌਰੋਬੀ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲਈ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਘੋਲ ਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਨ ਮੈਂ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਕ ਵਾਰ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਰਸ ਪ੍ਰਿੰਟ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬੰਬੇ ਲੈਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਉਸ ਵਕਤ ਕੋਈ ਪੌਣੀ ਪਿਕਚਰ ਬਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਹੋਰ ਮਿਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਇਕ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਸ਼ਨ

ਲਾਲ ਸਭਰਵਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਹਜ਼ੂਰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਚਲੋ, ਇਕ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਲੈਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਇਕ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਦਰਸ਼ਨ ਲਾਲ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸੱਜਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਵੋਹਰਾ ਸੀ, ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਈਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਾਹਰੋਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਕਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਫਿਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਫਿਲਮਾਂ ਕਲਰ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਨ ਬਣਾਏਗਾ ਸੈਮਸਨ ਤੇ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਬਣਾਏਗਾ ਹਰਕੁਲੀਸ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਸਟੋਰੀਆ ਹੋਟਲ ਤਕ ਲਿਫਟ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਆਵਾਂਗਾ, ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਤੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਬਹਿਣ ਦਾ ਖਰਚ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਪਹਿਲਵਾਨ, ਮੇਰੀ ਯੇ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਹੈ ਕਿ ਅਬ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੰਬਈ ਮੇਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਗੇ। ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਫਿਲਮੋਂ ਕਾ ਇਤਨਾ ਕਾਮ ਆਏਗਾ ਕਿ ਆਪ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਛੋੜ ਕਰ ਸਿਰਫ਼ ਫਿਲਮੋਂ ਮੇਂ ਹੀ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਲਗੋਗੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਆਗੇ ਚਲ ਕਰ ਕਿਆ ਹੋਗਾ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ। ਹਾਂ, ਅਬ ਮੈਂ ਯਹ ਜਾਨਤਾ ਹੂੰ ਕਿ ਫਿਲਮੋਂ ਮੇਂ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਛੋੜ੍ਹੇਗਾ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਾਬੂ ਭਾਈ ਮਿਸਤਰੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਸਾਈਨ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਬੂ ਭਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਗਰ ਤੋ ਫਿਲਮੋਂ ਮੇਂ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹਤੇ ਹੋ ਤੋ ਜ਼ਰੂਰ ਯੇ ਫਿਲਮੋਂ ਸਾਈਨ ਕਰ ਲੋ ਕਿਉਂਕਿ ਏਕ ਫਿਲਮ ਕੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋ ਯਾ ਨਾ ਹੋ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ, ਮਗਰ ਤੀਨ ਮੇਂ ਸੇ ਕੋਈ ਤੋਂ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਗੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਦੋਨੋਂ ਮੇਂ ਸੇ ਏਕ ਸਾਈਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਰਣਜੀਤ ਸਟੂਡੀਓ ਮੇਰੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ 'ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਆਇਆ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਰੁਪਏ ਟੋਕਨ ਮਨੀ ਫੜਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਈਨ ਕਰ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੀ ਫਿਲਮ ਸਾਈਨ ਕਰ ਲੀ, ਅਬ ਹਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਂਗੇ ਤੋ ਹਮਾਰੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਗੀ। ਮੈਨੇ ਔਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਏਕ ਸਾਥ ਆਪ ਸੇ ਬਾਤ ਕੀ ਥੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਦੋ ਮੇਂ ਸੇ ਏਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹਤਾ ਥਾ ਸੋ ਮੈਨੇ ਕਰ ਲੀ, ਅਬ ਆਪ ਮੁਝੇ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ। ਪਰ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜਾ ਕੇ ਚਲਦਾ

ਬਣਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਫਿਲਮ ਦੇ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਦੀ ਰਕਮ ਦੱਸ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫਿਲਮਾਂ ਰੰਗਦਾਰ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਫਿਲਮ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣਗੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਸ-ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਘੱਟ। ਖੈਰ ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ ਠੀਕ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਦਰਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨੇ ਤਾਂ ਸੈਮਸਨ ਫਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਹਰਕੁਲੀਸ ਓਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਹਿਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਦੂਸਰੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਾਂਟਰੈਕਟ ਦੁਗਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਜੁਬਾਨ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਫਲੈਟ ਵੀ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਵਾਹ-ਵਾਹ, ਵਰਨਾ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਾਰਚ 1962 ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਬਰੂਆ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਗੋਹਾਟੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਦਾ ਬਾਪ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਖਤ ਆਇਆ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਲੜਕਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੌੜੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਅਸਰ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੜਕੇ ਤੇ ਲੜਕੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜੀ। ਸੰਤਾਨ ਸੰਤਾਨ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਲੜਕਾ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਲੜਕੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਲਚਰ ਮੁਤਾਬਿਕ ਔਲਾਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਰਹੇ ਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੜਕਾ ਜਾਂ ਲੜਕੀ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਣਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਦਾਰੂ ਵਗੈਰਾ ਪੀਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ। ਇਕ ਦੋਹ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਰੱਬ ਲੜਕਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਮੈਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਵਾਹ, ਸਾਡੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮਹੌਲ ਬਦਲਿਆ।

1962 ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਮਹੀਨੇ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਫਿਲਮ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਐਨੀ

ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸੈਕਟਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ। ਪਰ ਲਲਿਤ ਸੀ ਦੱਸੀ, ਜੋ ਲਲਿਤ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਸੈਕਟਰੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰ ਬੰਬਈ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੈਟਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸੈਕਟਰੀਸ਼ਿਪ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਸਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਮੇਰੇ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਅਜੀਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੀ ਕੰਮ ਵੇਖਦੇ ਸਨ। ਤਜਰਬੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਐਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਲਲਿਤ ਭਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਕਿਸ ਫ਼ਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ ਕੋਲ ਹਨ। ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਤੇ ਕਿਥੇ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਨ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਲਲਿਤ ਭਾਈ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੱਸਣ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਖੁਦ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। 1959 ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਅੰਬੈਸਡਰ ਕਾਰ ਖਰੀਦ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰ ਤੇ ਹੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਰ ਐਨੀ ਚੰਗੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਦੀ ਵੀ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਮਦਰਾਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਬੰਬਈ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੇ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਲਲਿਤ ਭਾਈ ਨੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਾਰ ਡਰਾਈਵ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ, ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਘਰੋਂ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਸ਼ੋ-ਮੈਨ ਸ਼ਿਪ ਕਰਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਪਰ ਲਲਿਤ ਭਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰ ਨਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਕੇ ਨਿਕੰਮਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਡਰਾਈਵਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਜਿਹੀ ਪੈ ਗਈ। ਫਿਰ ਉਸ ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਬੈਸਡਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਰਸਡੀਜ਼ ਆ ਗਈ ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੰਬੈਸਡਰ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਲਿਤ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਰੱਖੀ ਰੱਖੋ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਚਲਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਕਾਰ ਲਲਿਤ ਭਾਈ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਾਲ ਰਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਮੇਰੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖਤ ਲਿਖੇ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਭਰੀ ਇਕ ਲੰਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਬੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ (ਤੁਮ ਭਾਰਤ ਕੇ ਭੀਮ ਹੋ ਬਜਾਤੇ ਕਿਉਂ ਬੀਨ ਹੋ) ਆਦਿ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਰਿਹਾ, ਬਕਾਇਦਾ ਜ਼ੋਰ ਜਾਰੀ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਦਮਕ ਤੇ ਹੁਸਨ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਭੁਲਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸੀ। ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂ ਫ਼ਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ

ਦੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾਂਦਾ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਆਇਆ ਕਿ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਮੈਂ ਸੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਵਰਜਿਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੱਢਦਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਲੜਨਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸੀਨ ਕਰਨੇ ਮੇਰਾ ਨਿਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਭਰੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਮਾਸਟਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਜਾਂ ਕੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀਆਂ ਸਿੱਖ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਲਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਰਦੂ ਸਿੱਖਣੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਕੋਹਲੀ ਦੀ ਫਿਲਮ “ਏਕ ਥਾ ਅਲੀ ਬਾਬਾ” ਸਾਈਨ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੜਾ ਬੇਸ ਹੈ, ਮੈਂ “ਏਕ ਥਾ ਅਲੀ ਬਾਬਾ” ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਰੱਖਾਂਗਾ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਸਿੱਖ ਲੈ। ਮਾਸਟਰ ਹਸਨ, ਨਿਸ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਰਹਿ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਈ ਗਈ। ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਚਾਰੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਮਾਸਟਰ ਹਸਨ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤ ਲਿਖਣ ਵੀ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਬੋਲਣ ਦੇ ਜੋ ਢੰਗ ਦੱਸੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜ, ਜ਼ ਤੇ ਯ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ 1956 ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਹਟੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

“ਏਕ ਥਾ ਅਲੀ ਬਾਬਾ” ਦੇ ਇਕ ਸੀਨ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੀ। ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹਰਬੰਸ ਬਜ਼ਿਦ ਸੀ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਹੀ ਬੁਲਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਤੇ ਖਲਨਾਇਕ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲਫਜ਼ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਕਹਿਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਸੀ, “ਖਾਦਿਮ ਕੋ ਅੰਦਰ ਆਨੇ ਕੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ ?” ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕੋ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣ
ਵਿਚ ਦਿੱਕਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।
ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ,
ਭਈ ਕੀ ਪਤਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਏਨਾ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂ
ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਸਿਖਾਵਾਂ। ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਢਿੱਲੇ ਜਿਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ
ਹੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ
ਬੋਲਣਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ।

ਯਾਦਗਾਰ ਤੇ ਕੁਲ ਵਧੂ ਤੋਹਫ਼ੇ

ਹਿੰਦੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਅਨਜਾਣ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਧੀਆ ਬੋਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। 1964 ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਿਲਮ ਬਣੀ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਵਧੀਆ ਕਲਾਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ। ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ “ਜੱਗਾ”। ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਸਾਲ ਦੀ ਵਧੀਆ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਐਵਾਰਡ ਮੈਨੂੰ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੱਡੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਦੂਸਰਾ ਤੋਹਫ਼ਾ 6-5-1964 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰੱਬ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਪਹੁ ਫੁਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਫੈਮਿਲੀ ਹਸਪਤਾਲ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ੂਟਿੰਗ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਕ ਵੱਡੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਬਾਂਦਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਾਂ। ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰੇ ਆਜ਼ਮ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਲਈ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮ ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸੱਸ, ਜਿਹੜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਬਈ ਆਈ ਸੀ, ਨੇ ਲਿਆ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜਾਇਆ ਤੇ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਕਦਰ ਵਧ ਜਾਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਧੀ ਜੰਮਣ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸੀ। ਖ਼ੈਰ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਾਠ ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਜਨਮ ਪੱਤਰੀ ਬਣਵਾਈ ਗਈ ਤੇ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਵ. ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਤੇ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ। ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਾਭ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਜਨਮ ਪੱਤਰੀ ਬਣ ਗਈ, ਵਰਨਾ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਜਨਮ ਤਰੀਕ ਵੀ ਸਹੀ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਸੁਬਾਹਨ ਬਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਜੰਨਤ ਨਸੀਬ ਕਰੇ, ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਨਮ ਤਰੀਕਾਂ ਅੱਟੇ ਸੱਟੇ ਹੀ ਲਿਖਵਾਈ ਗਿਆ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਛੱਡੋ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੀ ਦਸਤੂਰ ਚੱਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਇਧਰ ਉਧਰ ਆਏ ਗਏ ਤਾਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਈ, ਮੋਚੀ, ਬਰਵਾਲੇ, ਲੁਹਾਨ, ਜੁਲਾਹੇ ਤੇ ਤੇਲੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੋਂ ਮੁੱਕ ਹੀ ਗਏ ਪਰ ਰਿਵਾਜ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਬਰਵਾਲੇ ਰਪਟੀਏ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ ਮੱਜਬੀ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ

ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਬੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਏਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਨਵੇਂ ਜੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮ ਪੱਤਰੀ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਬਾਹਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਪੰਜ ਜਾਂ ਸੱਤ ਨਿਆਣੇ ਜੰਮ ਪੈਣ ਤਾਂ ਠਾਣੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆਉਣ।

ਖ਼ੈਰ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਤਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਚਲਾਏ ਨੇ, ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਰਿਵਾਜ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਹਾਂ, ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਰਿਵਾਜ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਤਾਂ ਲਗਭਗ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਘੋਲ, ਕਬੱਡੀ, ਖਿੱਚੋ ਖੁੰਡੀ, ਗੁੱਲੀ ਡੰਡਾ, ਲੰਮੀ ਛਾਲ, ਉੱਚੀ ਛਾਲ, ਲੂਣ ਲੱਟਾ, ਪੱਥਰ ਚੁੱਕਣਾ, ਬੋਰੀ ਚੁੱਕਣੀ ਜਾਂ ਮੁਗਧਰ ਚੁੱਕਣਾ ਆਦਿ ਖੇਡਾਂ ਤਾਂ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ 'ਚੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਹੀ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਭ ਖੇਡਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤਰਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਪੱਠਾ ਦੱਬਾ ਵੱਢ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦਿਆਂ ਚੌਕਾਂ ਵਿਚ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਮਨ ਪ੍ਰਚਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਣਾ, ਅਫ਼ੀਮ ਖਾਣੀ, ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣਾ ਆਦਿ ਭੈੜਿਆਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਪ੍ਰਚਾਵਾ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਭੈੜਾ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਚੰਗਾ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਵਾਪਿਸ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਲਗਾਤਾਰ ਪਿੰਡ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਵੈਸੇ ਮੇਰੇ ਘੋਲਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਪਰ ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵੱਡੀਆਂ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਦਮਣ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਘੁਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਸਰੇ ਨੰਬਰ ਦੀਆਂ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਘੁਲਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਆਸਾਰ ਅਤੇ ਉਮਰ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਦੇ ਫਿਲਮ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰਾਂ ਨੇ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਬਈ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਬੰਬਈ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਐਸੀ ਹਵਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਘੁਲਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਫਿਲਮੀ ਹੀਰੋ ਬਣਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਨੰਬਰ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣ ਜਾ ਫਿਰ ਹੀਰੋ ਬਣ ਜਾਵੀਂ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਪੱਟੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਮਾਰ ਧਾੜ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮ ਦਾ ਹੀਰੋ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਵਧੀਆ ਹੀਰੋ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਛੱਡਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ

ਕਿ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀ ਜਾ ਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾ। ਜੇ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰ ਲਵੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਇਕ ਦੋ ਸਾਲ ਬਰਬਾਦ ਕਰਕੇ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੀਰੋ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਰੋਲ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਕ ਵਿਚ ਹੀਰੋ ਵੀ ਬਣਿਆ, ਜੋ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਈ। ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਆਖ਼ਿਰ ਮੇਰਠ ਕੋਲ ਇਕ ਫਾਰਮ ਖ਼ਰੀਦਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਹੁਣ ਉਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਡੇਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਨ 1964-65 ਵਿਚ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਕਤ ਲਿਆ। 1965 ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਇਕੋ ਸਾਲ ਵਿਚ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੋਈਆਂ ਤੇ 1964 ਵਾਲੀਆਂ ਵੀ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਬਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੋ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਿਨੇਮਾ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਨਿਊਜ਼ ਪੇਪਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਭਈ ਏਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਟਾਰ ਦੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ।

1965 ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖ਼ੂਬ ਪੈਸੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੇ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਮੈਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਘੋਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਭਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਉਹ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜਿਸਮ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦੁਗਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਫ਼ਤਿਹ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਦੇਸ਼ ਖ਼ਾਤਿਰ ਜਾਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਣ ਦਾ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮਦਦ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਜਵਾਨ ਪਰਮਵੀਰ ਚੱਕਰ ਜਿੱਤੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ 1000 ਰੁਪਏ, ਜਿਹੜਾ ਮਹਾਂਵੀਰ ਚੱਕਰ ਜਿੱਤੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ 500 ਰੁਪਏ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀਰ ਚੱਕਰ ਜਿੱਤੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ 250 ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ

ਪੈਸਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸੂਰਮੇ ਜਾਨਾਂ 'ਤੇ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ। ਪਰ ਜੇ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸਨੇਹ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿੰਨੇ ਜੋਗੇ ਵੀ ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਖੈਰ, ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚੈੱਕ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਵੀ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਆਪਣੀ ਪਿਕਚਰ ਦੀ ਰਿਲੀਜ਼ ਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਪਿਕਚਰ ਦੀ ਰਿਲੀਜ਼ ਤੇ ਆਉਣ। ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਰਸਨਲੀ ਜਵਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚੈੱਕ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਬਾਈ ਜਾਂ ਤੇਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਚੈੱਕ ਸੀ। ਚੈੱਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1967 ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਬਾਅਦ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਲਿਸਟ ਵਾਲਾ ਸਿਲਸਿਲਾ 1969 ਤਕ ਚਾਲੂ ਰਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ 1971 ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਲਿਸਟ ਆ ਗਈ ਕਿ ਐਨਿਆਂ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਆਪ ਚੈੱਕ ਭੇਜ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਵਾਪਸੀ ਡਾਕੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੇ ਕੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ, ਭਈ ਉਹ ਇਨਾਮ ਤਾਂ 1965 ਦੀ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਵਾਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਐਵਾਰਡ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖੋ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ 1971 ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਧਾਂਕ ਜਮਾਈ ਜਦੋਂ ਜਨਰਲ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਨੇ 91000 ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟਵਾਏ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਮਜਬੂਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

1965 ਦੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮਾਲੀ ਇਮਦਾਦ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਰਕਮ ਤੇ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਨਕਮ ਟੈਕਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਭਈ ਇਹ ਪੈਸੇ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ ਪਰ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਟੈਕਸ 'ਚੋਂ 60% ਛੋਟ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਟੈਕਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਾਫ਼ੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ 1972 ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਿਹਾ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਚੈਰੇਟੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਣਾ ਪਿਆ।

23 ਸਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਰਾਤ 12 ਵਜੇ ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਰਾਤ ਦੇ ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਵਜੇ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ, ਮੇਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨੂੰ ਡਿਲੀਵਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਜਗਾਉਣੀਆਂ ਵੀ ਮਨ੍ਹਾਂ ਸਨ। ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਲੈਕ ਆਊਟ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹਾਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਭਈ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਘਰ ਜਾਣ

ਵੇਲੇ ਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਜਗਾ ਸਕਾਂਗੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਫੌਰਨ ਬਾਅਦ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਵੇਟਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੋਣ ਤੇ ਹਾੜ੍ਹੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਤੇ ਕਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਜਾਵੇ। ਬੜਾ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਸਿਆਣਿਆ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਵੱਜ ਕੇ ਤੀਹ ਮਿੰਟ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਨਰਸ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਨੇ ਦਰਦਾਂ ਭਰਿਆ ਮਹੌਲ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਆਣ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਬਈ ਬੱਚਾ ਬੜਾ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ-ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹਨੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤੰਗ ਬੈਠੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ “ਅ” ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਵੱਬਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ।

ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੱਚੇ, ਅਸੀਂ ਵਾਹਵਾ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਏ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਘੱਟ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਰ ਫੁਸਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੁਣਿਆ। ਪਤਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸੰਤਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੈ, ਤੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰੀ ਚਲੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਤੇ ਛੱਡ ਦੇ। ਘੱਟ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਫ਼ਿਕਰ। ਪਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋ ਧੀਆਂ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਜਾਣ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਨਿਆਣੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਹਨ। 29 ਮਈ 1968 ਨੂੰ ਮੈਂ ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। 1957 ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਲੰਡਨ ਵਿਖੇ ਮੈਨੂੰ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਲੜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ ਪਰ ਮੈਂ Runner up ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਖ਼ਿਰ 1968 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਮੈਂ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ Loy Thesze ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਇਹ ਟਾਈਟਲ ਜਿੱਤ ਹੀ ਲਿਆ ਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦਾ ਟਾਈਟਲ ਜਿੱਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਡਿਫੈਂਡ

ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਘੋਲਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਘੋਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ, ਮੇਰੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਇਸ ਤੇ ਬਹੁਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਲੜੀਆਂ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ 1959 ਵਿਚ ਕੌਮਨਵੈਲਥ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਮੈਂ ਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਵਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਰਾਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ 1968 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੂਨ 1983 ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ ਸਟੇਡੀਅਮ ਵਿਖੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੜ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਹਾਰਿਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈ ਲਈ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਬੀਤੀ ਸੋ ਵਾਹਵਾ ਬੀਤੀ ਕਹਿ ਕੇ ਘੋਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਰੁਖ਼ਸਤ ਲੈ ਲਈ।

ਮੈਂ ਫਿਲਮ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ

1970 ਵਿਚ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਰਾਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਆਰ. ਐਸ. ਥਾਪਰ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਬਣੀ ਸੀ 'ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਗਾਜ਼ ਹੈ'। ਇਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ ਸੀ। ਫਿਲਮ ਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ, 'ਨਾਨਕ ਦੁਖੀਆ ਸਭ ਸੰਸਾਰ'। ਇਸ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਵਦੀਆ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਾਈਨ ਕੀਤਾ, ਬਲਦੇਵ ਝੀਂਗਣ। ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਵਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਲਦੇਵ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਢੰਗ ਉਹੀ ਸੀ, ਦੋਹਰੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਡਾਇਲਾਗ ਤੇ ਫੂਹੜ ਕਾਮੇਡੀ। ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਲਿਆਏ, ਅਸੀਂ ਰੱਦ ਕਰੀ ਜਾਈਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਖਿਝ ਕੇ ਅਸਤੀਫਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਫੜਾਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੇ ਏਨੀ ਹੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਦਿਓ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਖਿਰ ਮੈਂ ਇਹ ਚੈਲੰਜ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਖੁਦ ਡਾਇਰੈਕਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗਾ।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਨਾਵਲਿਸਟ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਫਿਲਮੀ ਰੂਪ ਅੰਕਣ ਖੁਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਕਪੂਰ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ, ਐਸ. ਸੁਖਦੇਵ, ਅਚਲਾ ਸਚਦੇਵ, ਮੀਨਾ ਆਦਿ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨਾਮਵਰ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਣ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹਿਮਾਨ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਖਬਾਰ ਅਜੀਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਗਾਜ਼' ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰੋਲ ਸਮਾਜਿਕ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਸੀ ਪਰ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਗਾਜ਼ ਹੈ, ਵਿਚ ਚਮਤਕਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹਨ।

ਵੈਸੇ ਸਾਡੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗੇ ਵੀ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਨ ਜਿਥੇ ਅਸੀਂ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਖਾ ਸਕਦੇ ਸੀ ਪਰ ਬਲਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾ ਕੇ ਹੁਣ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਫਿਲਮ ਨੂੰ ਚਮਤਕਾਰੀ ਰੂਪ

ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਲਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲਈ। ਫਿਲਮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸੀਨ ਬੜਾ ਡਰਾਮੇ.ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਲਿਖ ਕੇ ਬਲਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰਸਤ ਕਰਨ ਤੇ ਜੇ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਣ ਤਾਂ ਖੁਦ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਲਿਖ ਲੈਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੀਨ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਫਿਲਮਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਣ ਪੇਂਡੂ ਬੋਲੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਲਿਖਾਂਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੀਨ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸੀਨ ਬੜਾ ਜੰਮ ਕੇ ਆਇਆ। ਪਾਪਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

‘ਨਾਨਕ ਦੁਖੀਆ ਸਭ ਸੰਸਾਰ’ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ, “ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਮੇਰਾ ਧਰਮ”। ਇਸ ਫਿਲਮ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸੀ, ਦੇਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ, ਧਰਮ ਬਾਅਦ ਵਿਚ। ਇਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੈਂਸਰ 'ਚ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆਈ ਤੇ ਬੜੀ ਔਖੀ ਪਾਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ‘ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੱਟ’। ਇਹ ਫਿਲਮ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬੀ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ‘ਧਿਆਨੂ ਭਗਤ’ ਬਣਾਈ ਜੋ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ, ‘ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਊ’। ਇਸ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਆਈਆਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਆਈਆਂ, ਸਿਰ ਕੱਢ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਕੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਗੋਂ ਹਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੱਜ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ, ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਏ ਦਵਾਉਣਾ।

ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਫਿਲਮ ਕਿਉਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਲਮ ਇਕ ਮਨਪ੍ਰਚਾਵਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ‘ਭਗਤੀ ਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀ’ ਮੈਂ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਰਜਤ ਜਯੰਤੀ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਮਨਾਈ। ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਫਿਲਮ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ‘ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਮੇਰਾ ਧਰਮ’ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਫਿਲਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਜੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਹਕੂਮਤ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ

ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਨਿਆਏ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਜਿੱਤ ਆਖਿਰ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਬਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਆਈ. ਐਸ. ਜੌਹਰ ਨੇ ਬਣਾਈ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਸ੍ਰੀ ਚੇਤਨਾ ਆਨੰਦ ਨੇ। ਪਰ ਫ਼ਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਖ਼ਬਾਰ 'ਸਕਰੀਨ' ਨੇ 'ਮੇਰਾ ਦੇਸ਼ ਮੇਰਾ ਧਰਮ' ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੇ ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਇੰਡਸਟਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੇਪਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਡਾਇਲਾਗ ਇਕ ਨਾਮਵਰ ਲਿਖਾਰੀ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਕੈਸੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਇਕ ਸੀਨ ਬੜਾ ਕੜਾਕੇਦਾਰ ਸੀ। ਬਾਪ ਪੋਲੀਸ ਅਫ਼ਸਰ ਤੇ ਬੇਟਾ ਬਾਗ਼ੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਚਾਨਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੱਧੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਤੌਹਮਤ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਸੀਨ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਇਆ। ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਵਾਦ ਨਾ ਆਇਆ। ਅਸੀਂ ਮਾਸਟਰ ਹਸਨ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ। ਆਖਿਰ ਮੈਂ ਖੁਦ ਲਿਖ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਹਸਨ ਕੋਲੋਂ ਦਰੁਸਤ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਸੀਨ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ 'ਭਗਤੀ ਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀ' ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਸੀਨ ਲਿਖੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੀ ਫ਼ਿਲਮ 'ਰੁਸਤਮ' ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚੀਫ਼ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਪੂਨਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿਚੋਂ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾਰੀਵਾਲ ਮੇਰਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਲੜਕਾ ਬੜਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। ਰੁਸਤਮ ਦਾ ਸਕਰੀਨ ਪਲੇ ਇਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਡਾਇਲਾਗ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਬਜਟ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ, ਰੱਖ ਲੈ। ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਪਰ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਘਰ ਦੀ ਮੁਰਗੀ ਦਾਲ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਪੜ੍ਹ ਲੈ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਲਿਖੇ ਤੇ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫ਼ਿਲਮ ਲਵਾਂਗੇ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਚੰਗਾ। ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਪੰਜ ਛੇ ਸੀਨ ਬੜੇ ਡਰਾਮੇ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਏ ਜਾਣ, ਪਰ ਆਖਿਰ ਮੇਰੇ ਲਿਖੇ ਹੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸਮਝੇ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਫ਼ਿਲਮ ਰੁਸਤਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਡਾਇਲਾਗ ਮੈਂ ਖੁਦ ਲਿਖੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਵੀਸਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਣ ਵੀ ਲੱਗ ਪਏ ਹੋ, ਕਿਥੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਡਾਇਲਾਗ ਦੂਸਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਡੱਬ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਬੋਲਦੇ ਵੀ ਖੁਦ ਹੋ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਵੀ ਹੋ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ

ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਸੀਂ ਗਲਤਫ਼ਹਿਮੀ ਵਿਚ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਲਮੀ ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਨ। ਡਰਾਮੇ ਵਿਚ ਜਾਨ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਛਿੜ ਪਈ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ, ਭਈ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੋਲਣੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਕਿਉਂ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਜੋ ਵੀ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚਿਆਂ ਬੋਲ ਗਏ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੁਣ ਕੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਗਏ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਜ਼ਬਾਨ, ਜਿਹੜੀ ਤੁਸਾਂ ਸਿੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਬੋਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਵੈਸੇ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੁਤੱਲਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਖ਼ਤ ਰਵੱਈਆ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਸਿਖਾ ਦਿਓਗੇ ਉਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਪਿਆ ਉਸ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਮਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਉਹ ਬੋਲੀ ਸਿੱਖ ਲਈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਗੌਂ ਭੁਨਾਵੇ ਜੌਂ, ਭਾਵੇਂ ਗਿੱਲੇ ਹੀ ਹੋਣ”।

ਖ਼ੈਰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਣਨ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਡਾਇਰੈਕਟ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਨਾਮ ਵੀ ਜਿੱਤੇ ਹਨ ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣੀ। ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਬਰਾਬਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਭੂਤ ਸਵਾਰ ਹੈ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਮੁਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਸਟੂਡੀਓ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਇੰਡਸਟਰੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪੂਰੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਫਿਲਮ ਸਟੂਡੀਓ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਸਟੂਡੀਓ ਤੇ ਫਿਲਮ ਲੈਬੋਰਟਰੀਜ਼ ਵੀ ਹਨ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੇ

ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ
ਕੋਈ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਧਰਾਤਲ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ
ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਸੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ,
ਰਾਜਸਥਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ, ਆਦਿ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ
ਹਨ ਤੇ ਫਿਲਮ ਫਿਲਮਾਉਣ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਲੋੜ ਹੈ ਇਥੇ
ਇਕ ਫਿਲਮ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ

ਮੇਰੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਮੇਰੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮੁੱਤਲਕ ਜੋ ਵੀ ਰਾਏ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਰ ਲਈ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਨ ਬਣਾਂਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਾਂਡੇ ਤੇ ਜੋਤਸ਼ੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਚਤੁਰ ਇਨਸਾਨ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਲੋੜ ਹੈ ਆਪਣੇ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਨੂੰ ਆਪ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ।

ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੋਕ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਵੀ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਲ ਢਾਹੂ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦਾ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਫ਼ਵਾਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਘਣੀਏਕਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਪਿੰਡ ਛਿੰਝ 'ਚ ਘੁਲਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘੋਲਾਂ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਇਕ ਖੂਹ ਉਤੇ ਉਸਨੇ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਗੋਟਾ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਦੁਬਲਾ ਪਤਲਾ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਪਹਿਲਵਾਨਾ, ਮੇਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ੋਰ ਹੀ ਕਰਾ ਦੇ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਕਿ ਭਈ ਇਹ ਮਰੀਅਲ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਰੁਸਤਮ ਪਹਿਲਵਾਨ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਆ ਜਾ ਭਾਈ ਪਹਿਲਵਾਨਾ, ਜੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਤੇਰੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਪਕੜ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦੁਬਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾ ਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਥੱਲਿਓਂ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਤੇ ਫਿਰ ਫੜ ਕੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਮਤਲਬ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾਏ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦੇ ਥੱਲਿਓਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਥਾਪਣਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਾਹ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਮੋਢਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕੇਗਾ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਰੇ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਖਾਉਣ ਜੋਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਛਿੰਝ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਘੁਲਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦੁਬਲੇ ਪਤਲੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮੱਤ ਮਾਰ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ, ਤਾਂ ਉਸ

ਦੁਬਲੇ ਪਤਲੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਦਿਓਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਬਿਲਕੁਲ ਡਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦੇਵ ਨੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦਾ ਜੇਤੂ ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਲਦਾ ਬਣਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤਗੜਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਦੰਦ ਕਥਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਣਗੇ ਕਿ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਵ ਦਾ ਵਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਐਨਾ ਤਗੜਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੋਟ ਦਾ ਜਤੀ, ਹੱਡ ਭੰਨ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਤਨੇਮ ਵਰਜਿਸ਼ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਹੱਡ ਭੰਨ ਕੇ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਗੜਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜ਼ੋਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। 1956 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਤੇ ਅਜੀਤ ਬਾਜ ਪੁਰ ਮੇਰੇ ਚਾਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਉਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਓਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਨੈਨੀਤਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਨੈਨੀਤਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਬਾਜ ਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਚਾਚਿਆਂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਵੀ ਗਵਾਂਢੀ ਆਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਭਲਵਾਨੋਂ, ਨੈਨੀਤਾਲ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੀ ਬੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਕਿਹਾ, ਭਈ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੈਨੀਤਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੱਸਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਤੇ ਟਰੱਕ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਭਾਰੀ ਟਰੈਫਿਕ ਜਾਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਟਰੱਕ ਉਲਟਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਆਵਾਜਾਈ ਰੁਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਰੇਨ ਹੀ ਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਟਾਏਗੀ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਖੁਲ੍ਹੇਗਾ। ਬੜੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾਹਰਿਆ ਮੱਚੀ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਟਰੱਕ ਦੇ ਇੰਜਣ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤੇ ਟਰੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਫ਼ਵਾਹ ਨੂੰ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਅਫ਼ਵਾਹ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਹੜੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਵੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਨੈਨੀਤਾਲ ਦਾ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਅਜਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ 'ਤੇ ਗੁੱਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਅਸੀਂ ਓਥੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਤੇ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਹੈਂਡਲ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜ ਪਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਮੈਂ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਹੈਂਡਲ ਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ ਪਰ ਘੰਟੀ

ਵੱਜਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾ ਆਵੇ। ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ ਤਾਂ ਸਪਰਿੰਗ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਪਰਿੰਗ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਡਿਗਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ ਪਰ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮਸ਼ੀਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ, ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਗੜਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਨੈਨੀਤਾਲ ਤੋਂ ਹਲਦਵਾਨੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਇੰਜਣ ਤੇ ਫਿਰ ਟਰੱਕ ਬਣ ਗਈ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਚੁਸਤ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਜ਼ਾਫ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਰਸਤਾ ਰੁਕਣ ਦਾ, ਵਰਨਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦਾ ਸਿਰ ਫਿਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੰਜਣ ਚੁੱਕਦਾ ਫਿਰਦਾ, ਆਖਿਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਾਜ਼ਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਹੈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਾਰੇ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਨੀ ਖੁਰਾਕ ਕਿਵੇਂ ਖਾਵਾਂਗੇ ਜਾਂ ਕਿੱਥੋਂ ਖਾਵਾਂਗੇ। ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਝੂਠ ਵੀ ਬੋਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਲਗਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਰਸਦ ਲਈ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਛਿੰਝਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਗਾਮਾ ਤੇ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਪਹਿਲਵਾਨ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੋਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਪਹਿਲਵਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਸਦ ਤੇ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੱਗੇ ਝੂਠ ਬੋਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਕਿੰਗਕਾਂਗ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਮੇਰੀ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਖੁਰਾਕ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਰਾਕ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਜੀਅ ਛੋਟਾ ਨਾ ਕਰ ਲਵੇ ਕਿ ਏਨੀ ਖੁਰਾਕ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੇਗਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਖੁਰਾਕ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿੱਕਤ ਸੀ ਪਰ

ਫਿਰ ਸਾਧਨ ਜੁੜਦੇ ਗਏ ਤੇ ਗੱਡੀ ਲਾਈਨ ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਗਈ। ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਓਨੀ ਹੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਾਜ਼ਮਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਰਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਕ ਜਣਾ ਤਾਂ ਸੋਰ ਘਿਓ ਪਚਾ ਜਾਵੇ ਦੂਜਾ ਪਾਈਆ ਵੀ ਨਾ ਪਚਾ ਸਕੇ। ਹਾਂ, ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਹਿਲਵਾਨ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਇਕ ਬਲਦ ਤੇ ਸਾਨ੍ਹੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਲਦ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਪੱਠਾ ਦੱਬਾ ਤੇ ਆਟਾ ਵਗ਼ੈਰਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਨ੍ਹੂ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਮਾੜਾ ਨਿਕਲੇ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਨ੍ਹੂ ਬੇਫ਼ਿਕਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਲਦ ਨੂੰ ਕੰਜ ਕਾਜ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ। ਬੇਫ਼ਿਕਰਾ ਆਦਮੀ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਗੜਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਖੁਰਾਕ ਬਾਵੇਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ।

ਖ਼ੈਰ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਬਾਬਤ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਹੀ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਖੁਰਾਕ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਖੁਰਾਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਪੂਰੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਸੂਚੀ

ਰੋਜ਼ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੌ ਗਰਾਮ ਸ਼ੁੱਧ ਘਿਓ, ਦੋ ਕਿਲੋ ਦੁੱਧ, ਸੌ ਗਰਾਮ ਬਦਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਦਾਈ, ਦੋ ਕੁੱਕੜ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸੌ ਗਰਾਮ ਬਕਰੇ ਦਾ ਮਹਾਂ ਪਰਸ਼ਾਦ, ਸੌ ਗਰਾਮ ਔਲੇ ਦਾ ਜਾਂ ਗਾਜ਼ਰ ਦਾ ਜਾਂ ਸੇਬ ਦਾ ਮੁਰੱਬਾ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵਰਕ ਦਸ ਪੰਨੇ, ਜੇ ਮੁਰੱਬਾ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌਸਮੀ ਫਲ ਦੇ ਦੋ ਸੌ ਗਰਾਮ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਰੋਟੀਆਂ ਦੋਨੋਂ ਵੇਲੇ। ਇਕ ਵੇਲੇ ਦਾਲ ਸਬਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੇ ਇਕ ਵੇਲੇ ਕੁੱਕੜ ਜਾਂ ਮਹਾਂ ਪਰਸ਼ਾਦ ਨਾਲ। ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਕੁੱਕੜ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਕ ਦੀ ਤਰੀ ਤੇ ਇਕ ਦਾ ਸੂਪ ਤੇ ਜੇ ਮਹਾਂ ਪਰਸ਼ਾਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਦੀ ਤਰੀ ਤੇ ਅੱਧੇ ਦੀ ਯਖਨੀ। ਇਸ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਗਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜੇ ਭੁੱਖ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀ ਨਾਲ।

ਇਸ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਜੇ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਕਿਤੇ ਨਾਗਾ ਵੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਵਰਜਿਸ਼ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਵਿਚ ਨਾਗਾ ਨਾ ਹੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਰਾਕ ਹਾਜ਼ਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘੱਟ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਗ਼ੁਆਂ ਵਿਚ। ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਜੇ ਮੈਂ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ ਇਨਸਾਨੀ ਜੁੱਸਾ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੁੱਸਾ ਕੁਦਰਤੀ ਗਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਠੰਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਠੰਢੇ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਗਰਮ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਠੰਢੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਗਰਮ, ਠੰਢੀਆਂ ਤੇ ਤਰ ਗਰਮ। ਤਰ ਗਰਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਰ ਜੁੱਸੇ

ਵਾਲੇ ਲਈ ਠੀਕ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪੁਛੋਗੇ ਕਿ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗਰਮ, ਕਿਹੜੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਤਰ ਗਰਮ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹਕੀਮ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਨਰਲ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੌੜੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਗਰਮ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਖੱਟੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਠੰਢੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਨਾ ਕੌੜੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਖੱਟੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰਾਂ ਗਰਮ ਤੇ ਕਈ ਤਰਾਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਾਮ ਤਰ ਗਰਮ ਹਨ ਤੇ ਦੁੱਧ ਠੰਢਾ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਖੁਰਾਕ ਬਣਦੀ ਹੈ ਸਾਵੀਂ ਪਰ ਬੋਝੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਵਿਚ ਮਿਲਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਰ ਗਰਮ ਖੁਰਾਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਕਸਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਠੰਢਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਦੁੱਧ, ਬਦਾਮ, ਖੰਡ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੁੱਸੇ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਸੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਉਠਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹਲਕਾ ਫੁਲਕਾ ਤੇ ਫੁਰਤੀਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਢਿਲਮ-ਢਿੱਲਾ ਤੇ ਬੋਝਲ, ਕਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ। ਜੇ ਤਾਂ ਖੁਰਾਕ ਠੰਢੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜੁੱਸਾ ਠੰਢਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਢਿਲਮ-ਢਿੱਲਾ ਤੇ ਜੇ ਖੁਰਾਕ ਗਰਮ ਤੇ ਜੁੱਸਾ ਵੀ ਗਰਮ ਤਾਂ ਵੀ ਸਰੀਰ ਢਿੱਲਾ, ਪਰ ਜੇ ਖੁਰਾਕ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਵੇਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਖਾਧੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਚੁਸਤ ਰਹੇਗਾ।

ਸਾਵੀਂ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣ ਦਾ ਇਲਮ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਭਾਵ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹੀ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਨੀਂਹ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਤੇ ਇਕ ਭੈਣ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਡੇਢ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਭੈਣ ਜੰਮੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਪੈਸ਼ਲ ਖੁਰਾਕ ਖਾ ਕੇ ਬੱਚੇ ਵਾਸਤੇ ਦੁੱਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੂਸਰਾ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਵੀ ਪੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦੁੱਧ ਆਉਣੋਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੈਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਐਸੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਟਾਂ ਹੀ ਨਾ। ਬਾਹਰੋਂ ਖੇਡਦੇ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਭੁੱਖ ਲਗਣੀ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮਾਂ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਇਆ ਕਰਨਾ। ਆਖ਼ਰ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਹਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹਟੀ। ਰੰਧਾਵਾ ਮੈਥੋਂ 5 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਨੀਂਹ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਾਸਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਖੁਰਾਕ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਨੀਂਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਹੱਥ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਦੋਂ ਵੇਲਾ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਗਿਆਨ ਫਿਰ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਰ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਜਿਸ਼ ਤੇ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਰੋਜ਼ ਵਰਜਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਪਸੀਨਾ ਕੱਢਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜੁੱਸਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤਰ

ਗਰਮ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੀ ਦਾਣਾ 'ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਹੈ' ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਭਿਓਂ ਕੇ ਉਸ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਵੈਸੇ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਵਰਜਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬੀ ਦਾਣਾ ਪੀ ਲਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਨਾਮਰਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਰੱਖਣੀ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਕਰਨੀ ਇਹ ਔਡਰੇ-ਔਡਰੇ ਕਿੱਤੇ ਨੇ। ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਤਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਸਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਿਹਤ ਚੰਗੀ ਤੇ ਉਮਰ ਵੱਡੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਗ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਲਈ ਜਿਥੇ ਨਰੋਲ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਓਥੇ ਪਰਹੇਜ਼ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸਿਹਤ ਵਾਸਤੇ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫ਼ੀਮ, ਸਿਗਰਟ, ਭੰਗ ਤੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਸਿਹਤ ਵਾਸਤੇ ਅਤੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਿਹਤ ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹੇ ਦਿਨ ਰਾਤ। ਜਿਹੜੀ ਮੌਜ ਦਾ ਹਲੂਣਾ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਘੰਟਾ ਦੋ ਘੰਟੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਓਹੀ ਮੌਜ ਦਾ ਹਲੂਣਾ ਸਿਹਤਮੰਦ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹੀ ਘੰਟੇ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਬੇਫ਼ਿਕਰੀ-ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਤੇ ਹਰਫਨ ਮੌਲਾ ਇਨਸਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ ਸੱਚ ਬੋਲੋ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਕੋਈ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਨੇਕੀਕਰ ਕੁੰਏਂ ਮੇਂ ਡਾਲ ਵਾਲੀ ਕਹਾਵਤ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਕਦੇ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਮੌਜ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਆਏ ਹੋਏ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਸੁਹਾਵਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਦ ਆਪਾਂ ਲਈਏ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸੋਹਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਛੱਡ ਜਾਈਏ। ਇਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ ਤੇ ਏਹੀਓ ਇਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੀ ?

ਰਾਮਾਇਣ ਟੀ. ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਇੰਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਖੁਦ ਸ੍ਰੀ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਪਰਤੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਦਾਕਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਬਲੀ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਈ ਖਿਮਾ ਯਾਚਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੂਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਤੇ ਸੀਤਾ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸੱਚੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵਰਦਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਹੀਓਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਲਾਹਿਆ, ਵਰਨਾ ਮੈਂ ਇਸ ਯੋਗ ਕਿੱਥੇ ਸੀ।

ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ ਪਾਸ ਕਈ ਪਹਿਲਵਾਨ ਪਹੁੰਚੇ ਜੋ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਸ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਤਸਵੀਰ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੇ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਗ਼ੈਰ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਦੂਸਰਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਚਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਕੋਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਿਲਿਆ ? ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ (ਜੋ ਜਬ-ਜਬ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਬ-ਤਬ ਹੋਣਾ ਹੈ)। ਇਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਜੋ ਸਾਗਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਬਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਸਥਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਮਿੱਤ੍ਰ ਲੋਕ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਵਾਰ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ ਜੋ ਏਥੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਹੇਠ ਲਿਖੀ

ਘਟਨਾ ਦੋਨੋਂ ਵਾਰ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਨੁਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਵਰਿੰਦਾਵਨ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਅਰੁਣ ਗੋਇਲ 'ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਸੀ' ਨਾਲ ਸੀਨ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸੰਵਾਦ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤੇ ਕੁਝ ਅਨੰਦ ਤੇ ਮਸਤੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਜਾਵੇ। ਸਾਗਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਚਲ ਭਈ ਆਪਣੇ ਡਾਇਲਾਗ ਬੋਲ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਕਤ ਦਿਓ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸੀਨ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਸਾਗਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੀ ਇਹ ਸੀਨ ਕਲ੍ਹ ਕਰ ਲੈਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਭਈ ਅੱਧਾ ਸੀਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਇਹ ਅਚਾਨਕ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਅਰੁਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਭਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਾਕੀ ਸੀਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਲ੍ਹ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਪਰ ਮਸਤੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਜਿਓਂ ਦਾ ਤਿਓਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਰੋਜ਼ ਮੱਰਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠਿਆ। ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ।

ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਬਿਲਕੁਲ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਕੁਝ ਸੀਨ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸੀਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੂਸਰੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵੈਸੇ ਹੀ ਸਟੂਡੀਓ ਵਾਲਾ ਅਨੰਦਮਈ ਮਸਤੀ ਵਾਲਾ ਆਲਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੀਨ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਅਰੁਣ ਗੋਇਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸੀਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੱਸੋ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀਨ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਰਾਵਣ ਜੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਏਸੇ ਸ਼ੋਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸੀਨ ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਯਾਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਰਾਵਣ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਗਿਆ। ਲੋਕੀਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਤਾਲੀਆਂ ਵੱਜੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਹੜਾ ਸੀਨ ਮੁਕੱਰਰ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਹੈਰਾਨੀ ਬਾਰੇ ਗੋਇਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਮਸਤੀ ਖੁਮਾਰੀ ਹੋਟਲ-ਪਹੁੰਚਣ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਰਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਪਸ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਭਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਕੌਤਕ ਦੋਨੋਂ ਵਾਰ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹਨੁਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਸੀ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਖੈਰ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਹੀ ਜਾਣੇ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੱਠਪੁਤਲੀ ਹੈ।

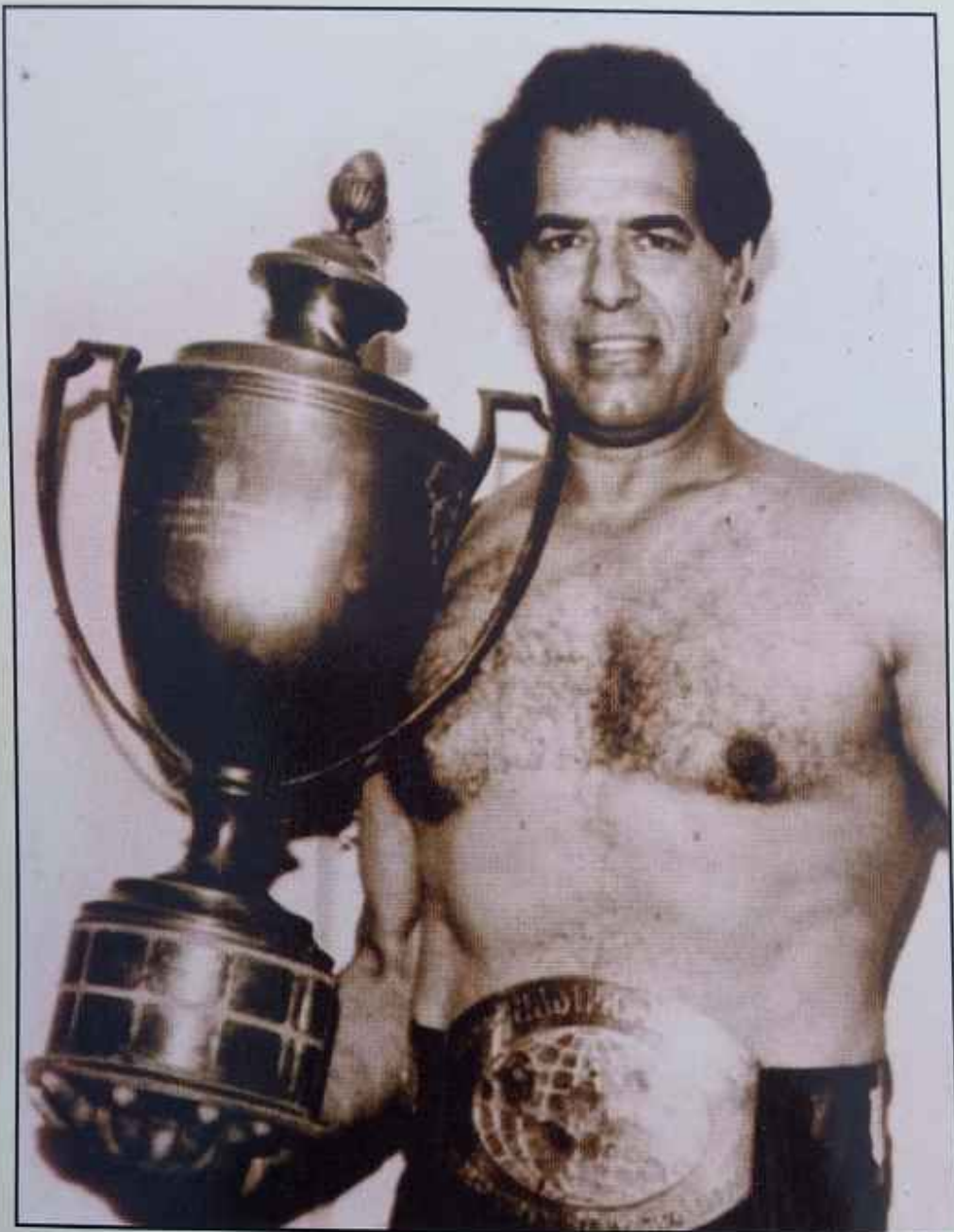
ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ

ਕਲਾਕਾਰ ਦੁਖੀ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਪਰਹੇਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਠੀਕ ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨਣ ਤੱਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈਆਂ ਨੇ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਦੰਗੇ-ਫਸਾਦ ਵੀ ਕੀਤੇ। ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਦਰੁਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੇ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਪਸ਼ੂਪੁਣਾ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੀ ਐਸੀ ਤੈਸੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਇਹ ਘੋਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਹਾਲੀ ਤੱਕ ਦੋਨੋਂ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਤਾਂ ਮਰਿਆਦਾ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਅਸੀਂ ਹਰ ਸਾਲ ਸਟੇਜਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ। ਰਾਮਾਇਣ ਸੀਰੀਅਲ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਮਤਲਬ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਰਿਆਦਾ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਨੂੰ ਉਹ ਕਦੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣਗੇ ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਮ ਹੀ ਜਾਣੇ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਰਾਮਾਇਣ ਟੀ. ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਦਇਆ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪੁਣੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ।

 Forever Learning

ISBN 978-93-5068-483-2

9 789350 685587

 www.unistarbooks.com ₹ 150/-